

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

TURİZM MEKÂNLARINDA YAŞLI KADINLARIN GÜNDELİK
HAYAT PRATİKLERİ

Sena KAÇAR
1930223005

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. İsmail KERVANKIRAN

ISPARTA – 2021

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Turizm Mekânlarında Yaşlı Kadınların Gündelik Hayat Pratikleri**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Sena KAÇAR

24/12/2021

(Kaçar, Sena, *Turizm Mekânlarında Yaşlı Kadınların Gündelik Hayat Pratikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2021)

ÖZET

Günümüzde modernleşme, kapitalizm ve küreselleşme süreciyle birlikte, özel ve kamusal hayat birbirinden ayrı iki farklı sosyo-mekânsal dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak gündelik hayatta inşa edilen toplumsal, ekonomik ve politik ilişkiler kamusal mekânsal koşullardan bağımsız değildir. Bu yönden düşünüldüğünde gündelik olan ile gündelik olmayanın içerisine yerleşen sosyo-mekânsal ilişkilerin çözümleme aşamasında keskin bir ayrıma gitmek yerine karşılıklı ilişkisellik anlayışı ile gündelik hayatta kamusalın ve kamusal mekânda gündelik hayatın izini sürmek gerekir.

Bu çalışmada gündelik hayatta inşa edilen yapısal koşulların yaşlı kadınlar tarafından nasıl pratik edildiği, yapısal koşullara rağmen turizm mekânlarına nasıl erişim sağlandığı ve yaşlı kadınların turizm mekânlarını gündelik hayat pratikleri aracılığıyla nasıl deneyimlediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu hususta gündelik hayat sosyolojisi, gündelik hayat coğrafyası, turizm coğrafyası, feminist coğrafya, yaşlanma coğrafyası ve yaşlılık sosyolojisi alanındaki mevcut literatürden yararlanılmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi ile yürütülmüş olup, Antalya'ya turizm amaçlı seyahat eden 65 yaş ve üstü 20 kadın gezginle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulguları, yaşlı kadınların gündelik hayatta inşa edilen toplumsal, ekonomik ve politik yapıları aşma eğiliminde olsalar dahi, toplumsal cinsiyet, negatif yaşlılık söylemleri ve yaşlı kadın yoksulluğundan olumsuz etkilendiklerini gösterdi. Belirtilen sınırlılıklara rağmen yaşlı kadınların turizm mekânlara erişim sağlayabildikleri, ancak etkilenme düzeyinin yoğunluğuna bağlı olarak mekâna erişimlerinin ve mekân kullanımlarının sınırlı kaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gündelik Hayat, Turizm Mekânları, Turizm Coğrafyaları, Toplumsal Cinsiyet ve Yaşlanma/Yaşlılık.

(Kaçar, Sena, *Everyday Life Practices of Older Women in Space of Tourism*, Master's Thesis, Isparta, 2021)

ABSTRACT

Today, with the process of modernization, capitalism and globalization, private and public life have emerged as two different socio-spatial dynamics. However, the social, economic and political relations built in everyday life are not independent of public spatial structures. In this respect, while analyzing the everyday and non-everyday socio-spatial relations, instead of a sharp distinction it is necessary to trace the public in everyday life and everyday life in public space.

In this study, it has been tried to understand how the structural conditions built in everyday life are practiced by elderly women, how access to space of tourism is provided despite the structural conditions and how elderly women experience tourism spaces through their everyday life practices. In this regard, the existing literature in the fields of everyday life sociology, everyday life geography, tourism geography, feminist geography, geography of aging and sociology of old age has been utilized. Within the scope of this study, qualitative research method was used and face-to-face interviews were conducted with 20 female tourists aged 65 and over traveling to Antalya for tourism purposes. The research findings showed that even though older women tend to transcend the social, economic and political structures built in everyday life, they are still affected by gender, negative discourses of aging and the phenomenon of elderly women's poverty. Despite the limitations stated, it has been observed that elderly women can access tourism venues, but the use of places and tourism experiences are limited depending on the intensity of the level of influence.

Keywords: Everyday Life, Space of Tourism, Tourism Geographys, Gender ve Ageing.

ÖNSÖZ

Gündelik hayatta inşa edilen toplumsal, ekonomik ve politik yapılar, öznelere mekâna erişimini ve mekân kullanımını sınırlandırmaktadır. Bu yapısal koşulların dezavantajlı kadınlık ve yaşlılık söylemlerini oluşturması, gündelik hayatın mekânsal üretim ile yeniden üretim ilişkisi içerisinde gerçekleşmektedir.

Gündelik hayatta ve turizm mekânlarında karşılıklı olarak üretilen söylemler ve temsiller, yaşlı kadınların turizm mekânlarına erişimini, mekân kullanımlarını ve turizm deneyimlerini yönlendiren iktidar ve güç ilişkileriyle kuşatılmıştır. Bu ayrımcı ve eşitsiz mekânsal örgütlenme biçiminin etkisi altında gelişen sosyo-mekânsal ilişkilerin çözümlenmesi, yaşlı kadınların gündelik hayatın zorluklarına karşı daha güçlü hissetmesi ve kamusal hayata daha kolay uyum sağlaması için farkındalık oluşturmaya yöneliktir.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca, kendisinden emek vermenin güzelliğini, eleştirel düşüncenin engin derinliğini ve mücadele etme ruhunun güçlendirici yönünü öğrendiğim değerli danışman hocam Doç. Dr. İsmail KERVANKIRAN'a bana bu fırsatı sunduğu için teşekkür ederim. Yüksek lisans ders aşaması boyunca araştırma yöntemleri bilgisi ve sunduğu farklı bakış açıları ile anlamlandırma sürecime katkılarından dolayı değerli bölüm hocam Prof. Dr. Mustafa YAKAR'a teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her anında zorluklar karşısında bana güçlü olmayı öğreten canım kadın, annem İmren KAÇAR'a teşekkür ederim. Şu an bu cümleleri kurabiliyorsam onun sayesinde. Yine her zaman maddi ve manevi desteğiyle yanımda olan babam Ömer KAÇAR'a sevgisini hep hissettiğim kardeşim Turab KAÇAR'a ve dostluğunu hiçbir zaman esirgemeyen sevgili arkadaşım Merve UYSAL'a de teşekkürlerimi sunarım.

Sena KAÇAR

İsparta-2021

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ SINAV SAVUNMA TUTANAĞI	ii
YEMİN METNİ SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN GENEL ÇERÇEVESİ

1. ARAŞTIRMAYA DAİR BİLGİLER	4
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	4
1.2. Araştırmanın Problem Durumu ve Amacı	8
1.3. Araştırma Yöntemi ve Nitel Araştırma Tasarımı.....	9
1.4. Araştırmacı Konumsallığı ve Düşünümselliği	18
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	22
1.6. Literatür İncelemesi ve Araştırmanın Literatüre Katkısı	23

2. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. GÜNDELİK HAYAT, ZAMAN VE MEKÂN	28
1.1. Gündelik Hayat Kavramı ve Kuramsal Yaklaşımlar	28
1.2. Mekânsal Dönüş ve Coğrafyada Mekanın Anlamı	35
1.3. Gündelik Hayat, Mekânın Üretimi ve Henri Lefebvre'nin Üçlü Mekân Kavramsallaştırması	39
1.4. Tasarlanan Bir Yer Olarak Turizm Mekânı	44
1.5. Gündelik Hayatın Örgütlenmesinde Boş Zaman	46

2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE YAŞLANMA	49
2.1. Feminist Coğrafya ve Yaşlanma Coğrafyası Çalışmalarında Kesişimsellik	49
2.2. Toplumsal Cinsiyet ve Yaşlanmaya İlişkin Temel Kavramlar	51
2.2.1. Biyolojik Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet	51
2.2.2. Yaşlanma ve Yaşlılık	52
2.2.3. Demografik Göstergeler ile Yaşlanmanın Kadınlaşması	55
2.2. Gündelik Hayatta İnşa Edilen Yapısal Koşullar ve Yaşlı Kadın Aktörler.....	59
3. TURİZM MEKÂNLARI VE YAŞLI KADINLAR	63
3.1. Yaşlı Kadınların Turizm Mekânlarına Erişimi, Mekânsal Kullanım Pratikleri ve Kazanımlar	63

3. BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

1. GÜNDELİK HAYATA İLİŞKİN BULGULAR	66
1.1. İçselleştirilmiş Geleneksel Kadınlık Rollerini	66
1.2. Ataerkil Kadınlık Söylemlerine Karşı Geliştirilen Direniş Pratikleri	70
1.3. Kabullenilmiş Yaşlılık Söylemleri	72
1.4. Yaşlılık Söylemlerine Karşı Geliştirilen İçsel Motivasyon ve Direnç.....	74
1.5. Katmerli Yoksulluk.....	76
1.6. Sınırlandırılmış Özgürlük.....	79
2. TURİZM MEKÂNLARINA İLİŞKİN BULGULAR.....	83
2.1. Turizm Mekânlarına Erişim Desteği	85
2.2. Sosyal Medya Kullanımı.....	88
2.3. Turizm Mekânlarında Üretilen Söylemler ve Temsiller	90
2.4. Sosyo-Mekansal İlişkiler ve Mekânsal Direniş Pratiği	93
2.5. Yaşlı Kadınların Turizm Deneyimi.....	95
3. TURİZM MEKANLARINDA YAŞLI KADINLARIN GÜNDELİK HAYAT PRATİKLERİ	97
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA	104
EK-1	116
ÖZGEÇMİŞ.....	119

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. Katılımcı Profiline Yönelik Bilgiler	16
Tablo 2. Gündelik Hayat ve Turizm Mekanlarına İlişkin Kod Kitabı	17
Tablo 3. Dünyada Cinsiyete Göre 65 Yaş ve Üstü Nüfus: 2015, 2030, 2050 ve Dünyada Cinsiyete Göre Ortalama Yaşam Süresi: 2015, 2050.....	57
Tablo 4. Cinsiyete Göre Yaşlı Nüfus ve Yaşlı Nüfusun Toplam Nüfus İçerisindeki Oranı 1935-1980.	58
Tablo 5. Yaşlı kadınlar- yanlışlar (mitler) ve gerçekler (doğrular)	63
Tablo 6. İşselleştirilmiş Geleneksel Kadınlık Roller Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı	69
Tablo 7. Kadınlık Söylemlerine Karşı Geliştirilen Direniş Pratikleri Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı.....	71
Tablo 8. Kabul edilmiş Yaşlılık Söylemleri Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı	72
Tablo 9. Yaşlılık Söylemlerine Karşı İçsel Motivasyon ve Direnç Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı.....	75
Tablo 10. Katmerli Yoksulluk Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı.....	77
Tablo 11. Sınırlandırılmış Özgürlük Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı.....	81
Tablo 12. Turizm Mekânlarına Erişim Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı	86
Tablo 13. Sosyal Medya Kullanımı Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı.....	89
Tablo 14. Turizm Mekânlarında Üretilen Söylemler ve Temsiller Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı.....	91
Tablo 15. Sosyo-Mekânsal İlişkiler ve Mekânsal Direniş Pratiği Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı.....	94
Tablo 16. Yaşlı Kadınların Turizm Deneyimi Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar arası Dağılımı	97

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1. Maxwell'in Etkileşimli Tasarım Şeması	10
Şekil 2. Turizm Mekanlarında Yaşlı Kadınların Gündelik Hayat Pratikleri Nitel Araştırma Tasarım Şeması	11
Şekil 3. Literatür İnceleme Şeması	27

KISALTMALAR DİZİNİ

AÇSHB	: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
BM	: Birleşmiş Milletler
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
TNSA	: Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
USCB	: ABD Nüfus Bürosu
YADA	: Yaşama Dair Vakıf

GİRİŞ

“Yaşamı değiştirmek için mekânı değiştirmek zorundasınız”

-Henri Lefebvre.

İçinde bulunduğumuz sosyal dünyanın dil, söylem ve temsil üretim süreci ile şekillendiği düşünüldüğünde, gündelik hayatın sahnelendiği mekân önemli bir temsil üretim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânın gündelik hayatta temsil edilme biçimi öznelerin cinsiyeti, yaşı, sınıfsallığı, dini, etnik yapısı ve ırksal özellikleri ile doğrudan bağlantılıdır. Cinsiyet ve yaş değişkeni dikkate alındığında, yaşlı kadınların gündelik hayatını yönlendiren ideolojik, toplumsal, ekonomik ve politik söylemleri mekânsal üretim ve yeniden üretim ilişkisi ile çözümlemek, yaşlı kadınların toplumsal konumunu, kendilerini gerçekleştirme düzeylerini, gündelik mekân kullanımlarını ve turizm mekânlarına erişimlerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Dolayısı ile gündelik hayatta üretilen toplumsal cinsiyet ve yaşlılık söylemlerinin toplumsal, ekonomik ve politik yapılara dönüşme süreci, gündelik hayattan ve mekânsal üretim ilişkilerinden bağımsız değildir.

Lefebvre'nin “*Mekânın Üretimi*” kitabında kavramsallaştırdığı üçlü moment; gündelik mekânsal pratikler, mekân temsilleri ve temsil mekânları birbirleriyle bağlantılı toplumsal pratikleri ortaya çıkarmaktadır (Lefebvre, 2019a). Modern öncesi dönemde özneler mekânı temsillerden önce deneyimlerken, modern dönemde bu momentlerin işleyişinde bir değişiklik olmuştur. Modern gündelik hayatta artık mekân temsilleri bireysel bilinçten ve toplumsal pratiklerden önce yaşamı dönüştürmeye başlamıştır (Conlon, 2004, s. 464). Günümüzde ise, mekânın üretimi söylemler, temsiller ve semboller yoluyla gerçekleşirken, toplumsal, kültürel ve ekonomik işleyişi sürdüren birçok farklı mekânsal form ortaya çıkmıştır.

Mekânın farklı formları temsil edecek biçimde üretilmesinde etkin rol oynayan alanlardan biri de turizmdir. Turizm; sermaye, mal, hizmet ve bilginin dolaşıma girdiği, mekânsal üretim ve tüketim ilişkilerinin gerçekleştiği, ekonomik, toplumsal ve kültürel bir faaliyet biçimidir (Hall, 2009). Turizm endüstrisinin mekânı turist çekim merkezi haline dönüştürmesi ve farklı turist deneyimlerini içeren etkinliklerle hem ekonomik hemde sosyo-kültürel bir imaj oluşturmaya kapitalist örgütlenme biçimine özgü

mekânsal üretim ilişkilerine dayanmaktadır. Kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin mekâna müdahalesiyle birlikte, homojen ve hiyerarşik toplumsal ilişkilerin mekâna yazıldığı farklı sosyo-mekânsal yapılar ortaya çıkmaktadır. Kapitalizmin kendi caddeleri, kentleri, sokakları, anıtları, havaalanları, kafeleri, restoranları ve müzeleri ile temsil ettiği tüketim imajı farklı sınıf, cinsiyet ve yaş grupları için eşitsiz toplumsal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine sebebiyet vermektedir.

Kapitalizmin ürettiği turizm mekânlarında söylemler, temsiller, metalar ve göstergeler bütünü bireysel ve toplumsal gündelik rutin pratikler yoluyla tüketilmektedir. Turizm mekânın temsil edilme biçimi sermayeyi, bireysel/toplumsal bilinci ve duyguları harekete geçirmeye yönelik olduğundan söylemleri ve temsilleri tüketen turistlerin genel olarak alım gücü yüksek genç beyaz erkek turist olması beklenmektedir. Bu durum ayrıcalıklı gruplara yönelik etkinliklerle doldurulmuş bir gündelik hayat sunumunu içermektedir. Tüketimin dışındaki öteki aktörler ise, mekânın temsil edilme biçiminden dolayı sınıfsal, eril ve yaşçı sosyo-mekânsal ilişkilere daha fazla maruz kalmaktadır. Bu eşitsiz toplumsal ve ekonomik ilişkilerin üretildiği ilk yer ise gündelik hayattır. Bu bağlamda kentsel turizm mekânlarındaki ilişkilerin gündelik hayatta oluşmaya başladığı söylenebilir.

Lefebvre'nin gündelik hayat ve mekânın üretimine ilişkin kuramsal katkısı, turizm mekânlarında yaşlı kadınların gündelik hayat pratiklerini anlamaya yönelik önemli bir altlık oluşturmaktadır. Ancak Lefebvre'nin kuramsal yaklaşımı, toplumsal cinsiyet ve yaşlılığa ilişkin mekânsal çözümlemeyi mümkün kılabilecekken, onun kapitalist üretim ilişkilerine ve sınıfsal çelişiklere odaklanması, gündelik hayat teorisi içerisinde kadın, yaşlı, genç ve entelektüel bireylerin mekânsal direniş mücadelelerini kısaca ele almasına sebebiyet vermiştir (Lefebvre, 2019b, s. 150). Dolayısı ile bu çalışmanın temel motivasyonu, gündelik hayatın mekânsallığı ve mekânın üretim ile yeniden üretim ilişkisini toplumsal cinsiyet ve yaşlılık söylemleri ile ilişkilendirerek, bu konuyu gündelik mekânsal pratikler, mekân temsilleri ve temsil mekânlarının birbiriyle ilişkisi üzerinden bütünsel bir birliğe ulaştırmaya çalışmaktır. Ayrıca ulusal coğrafya literatüründe gündelik hayatın mekânsal süreçlerle ilişkisi ve yaşlı kadınların turizm mekânlarındaki gündelik hayat pratiklerini inceleyen herhangi bir ampirik araştırmaya rastlanmaması, akademik ilginin bu alana yönelmesinde bu çalışmanın başlangıç niteliği taşıması adına önem bir motivasyon kaynağı olmuştur.

Bu çalışmada yaşlı kadınlara yönelik söylemlerin ve temsillerin yapısal koşullarla ilişkisi ortaya konularak, gündelik hayatta ve turizm meknlerinde karşılıklı olarak üretilen yapısal koşulların mekânsal süreçlerle ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu açıdan gündelik hayatta üretilen toplumsal, ekonomik ve politik yapıların turizm mekânlarına erişim sağlama yolları ve mekân kullanım pratikleri üzerine oluşturduğu etkiler anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu hususta gündelik hayatta yaşlı kadınların güçlenmesi ve eşitsiz yapısal koşullarla mücadele edebilmesi için mekânsal temsillerin ve temsil mekânlarının eşitsiz ve ayrımcı yapısının değiştirilmesi amacıyla farkındalık oluşturmak istenmiştir.

Bu araştırma tezi temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın konusu, önemi, problem durumu, amacı, yöntemi ve araştırma tasarımına yer verilmiştir. İkinci bölümde gündelik hayat ve mekân teorisi arasında ilişki kurularak turizm mekânları, toplumsal cinsiyet ve yaşlılığa ilişkin temel kavramlar açıklanmıştır. nc bölümde alandan elde edilen veriler analiz edilerek bulgular yorumlanmış olup, tartışma, sonuç ve öneriler başlığı altında ise, tüm bölümler arasında ilişki kurularak anlaşılması hedeflenen konuya ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuş ve tez çalışması tamamlanmıştır.

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN GENEL ÇERÇEVESİ

1. ARAŞTIRMAYA DAİR BİLGİLER

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Gündelik hayat; aşına olunan, herkes tarafından bilinen ve sorgulanmadan kabul edilen rutinleşmiş pratiklerin yanı sıra, Hegel'in ifade ettiği gibi, "*aşına olunanın bilinemezliği*" (Lefebvre, 2020a, s.20) içeren karmaşık süreçlerin ve toplumsal ilişkilerin oluş yeridir. Gündelik hayatın iki temel ögesi, zaman ve mekân insan varoluşu için gerekli olan tüm yaşantısal koşulları meydana getirmekte, öznelere günlük pratikleri ise, zamanın ve mekânın anlamını yeniden inşa etmektedir. Dolayısı ile öznenin mekânla etkileşiminde toplumsal rol, sorumluluk, kimlik, benlik ve bilinç oluşurken, mekânın özne ile etkileşiminde ise, mekânsal üretim ile yeniden üretim ilişkisi, değişim ve dönüşüm ortaya çıkmaktadır. Bütün bu etkileşimli ve ilişkisel süreçler öznelere rutin pratiklerinden ve mekânsal üretim ilişkisinden bağımsız değildir.

Gündelik hayatta inşa edilen öznelere etkileşim sürecinde bireysel ve toplumsal pratiklerin norm, değer ve yasalara dönüşmesiyle birlikte toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik yapılar ortaya çıkmaktadır. Bu yapısal koşullar ise, gündelik hayat içerisinde gelişen öznelere arasındaki etkileşimleri ve sıradan rutin pratikleri yeniden oluşturmaktadır. Yaşantısallığın oluşmasında etkili olan bu diyalektik etkileşim süreci, herşeyin içerisinde akıp gittiği bir zamanda ve üretim ilişkisinin üzerinde gerçekleştiği bir mekânda ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile etkileşim süreci sonunda sosyo-mekânsal ilişkiler gelişmekte ve bu yapısal koşullar öznenin toplumsal konumunu, kendini gerçekleştirme düzeyini ve dünyayı anlamlandırma biçimini şekillendirmektedir. Çünkü özne doğup büyüdüğü mekânın kendisine sunduğu verili bir düzen içerisinde yaşamı deneyimlemektedir. Bu açıdan bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde içselleştirilen aile, toplum, kültür, mekân, cinsiyet, yaş, ırk, etnik köken gibi özellikler, öznelere toplumsal rollerini, sorumluluklarını, davranışlarını ve düşüncelerini yönlendiren yapısal süreçler tarafından üretilmektedir.

Özellikle cinsiyet ve yaş değişkeninin doğum ve doğal süreçler yoluyla kazanılan biyolojik ve fizyolojik bir özellik olarak görülmesi aksine, gündelik hayatta inşa edilen ideolojik bir düşünceye dönüştürülmesi, yaşlı kadınların kendilerine dayatılan toplumsal cinsiyet ve yaşlanma söylemlerini içselleştirmesine neden olmakta ve bu durum yaşlı kadınların gündelik mekânsal pratikleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Çünkü gündelik hayat, toplumsal ilişkilerin ve mekânsal pratiklerin oluşmaya başladığı “yer”den, ekonomik ve politik süreçlerin üretim ile yeniden üretim ilişkilerinin ortaya çıktığı “mekân”a geçişi olanaklı kılmaktadır (Lefebvre, 2019b). Bu yönüyle ne özne gündelik hayatın mekânsallığından bağımsız öznel ve nesnel toplumsal gerçekliğini inşa edebilir, ne de yapısal süreçler gündelik hayatın mekânsallığından bağımsız somut bir görünüm kazanabilir.

Modern dünyada zamanın ve mekânın kapitalist koşullar altında dönüştürülmesi, toplumsal ilişkileri de dönüştürmüştür. Buna göre modern gündelik hayat; homojen yaşam tarzını, sınıfsal bilinç yapısını, verili kimlik ilişkilerini, tekrarlanan rutin pratikleri ve mekânsal koşulları ortaya çıkarmıştır. Modern toplumun homojen ve hiyerarşik düzeni gündelik hayatın zengin içeriğini ortadan kaldırırken, bir yandan da marjinal grupların kimliğini ve benliğini gizlemektedir. Marjinal gruplar, egemen toplumsal sınıfın dışında kalan veya modern gündelik hayatın yapısal düzenine karşı direniş gösteren bireylerden oluşmaktadır (Tekeli, 2010). Bu gruplar arasında gündelik hayatta daha az görünür olan aktörler; kadınlar, gençler, yaşlılar ve entelektüeller yer almaktadır (Lefebvre, 2019a). Modern toplumsal hayatın düzenini tehdit ettiği düşünülen bu marjinal grupların gündelik mekânsal pratikleri sınırlandırılmaktadır. Ancak ötekileştirilen aktörler düzene ve iktidar ilişkilerine karşı taktikler geliştirerek kendi direniş mekânlarını yeniden oluşturabilmektedir (Certeau, 2008; Gardiner, 2016). Bu yönüyle gündelik hayat, yapısal koşulların inşa edildiği ya da çözüldüğü özgürlük ve tutsaklık mekânlarına karşılık gelmektedir.

Bu çalışma birbiri ile ilişkili üç tema etrafında şekillenmiştir. İlk olarak, yaşlı kadınların gündelik hayatta inşa edilen kadınlık ve yaşlılık söylemlerini nasıl içselleştirdikleri ve yapısal koşullara karşı nasıl direniş gösterdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda yaşlı kadınların gündelik hayat bilgisinden yola çıkarak toplumsal, ekonomik ve politik yapılardan ne denli etkilendikleri ve turizm mekânlarını nasıl deneyimledikleri üzerinde durulacaktır. Bu noktada “neden yaşlı

kadınlar?” sorusu akla gelebilir. Sanayileşme, modernleşme ve kapitalist süreçlerin etkisi ile birlikte, gerek tıbbi ve teknolojik ilerlemelerin gerçekleşmesi gerekse refah seviyesinin yükselmesi ve geleneksel toplumsal ilişkilerin değişmesi, dünya genelinde ortalama yaşam süresini arttırmış ve nüfus yaşlanma eğilimine girmiştir. Demografik veriler ışığında nüfusun değişen niteliksel yapısı, yaşlı kadınların ortalama yaşam süresinin yaşlı erkeklerden daha uzun olduğunu göstermiştir. Ancak yaşlı kadınlar için yaşam süresinin uzunluğu bir avantaj oluşturabilecekken, hem kadın ve hem yaşlı olma halinin toplumsal, ekonomik ve politik olarak yapılandırılmasından kaynaklanan dezavantajlı koşulların yaşlı kadınlar tarafından yaşam boyu ve uzun süre deneyimlenmesi eşitsizliklerin şiddetini attırmaktadır. Özellikle gündelik hayatta inşa edilen kadınlık ve yaşlılık söylemlerinin araçsallaştırılması ile birlikte toplumsal ve mekânsal eşitsizlikler yaşanmaktadır. Buna göre kadınlar gündelik hayatlarında kendilerine dayatılan geleneksel kadınlık pratiklerini içselleştirmekte ve yaşamı doğup büyüdüğü mekânsal koşullara göre anlamlandırmaktadır. Bu durum erken yaşlardan itibaren kadınların evden çıkmasını güçleştirirken, ileri yaşlardaki kadınlar cinsiyetlendirilmiş yapısal oluşumların etkisini daha fazla hissetmektedir. Bu nedenle gündelik hayatta inşa edilen kadınlık ve yaşlılık söylemlerinin eksik veya yanlış yapılandırılmasına sebebiyet veren ideolojik, kültürel, toplumsal, ekonomik ve politik yaklaşımlar, yaşlı kadınların kendini gerçekleştirme düzeyini, yaşam kalitesini ve mekânla kurduğu ilişkiyi belirlemektedir.

İkinci olarak, yaşlı kadınların evden çıkma deneyimleri, turizm mekânlarına erişim sağlama yolları, mekânı kullanma biçimleri ve burada elde ettikleri kazanımlara odaklanılmıştır. Bu noktada ise “neden turizm mekânları?” sorusu akla gelebilir. Modernleşme ve kapitalist süreçler tarafından turizm mekânları homojen ve hiyerarşik olarak düzenlenmektedir. Özellikle turizm mekânların sınıflara göre bölünmesi, mekânın çoğunlukla üst sınıflara hizmet eden araçsal yönünü ortaya çıkarırken, alt sınıfta bulunan gruplar mekânın alıp satılabilen bir meta nesnesi olarak üretilmesinden dolayı eşitsiz toplumsal ve mekânsal koşullara daha fazla maruz kalmaktadır. Buna göre, kapitalizmin turizm mekânlarını örgütlenme biçimi ötekileştirme ve ayrıştırma unsurlarını içerirken, temsiller ve göstergeler yoluyla mekâna yüklenen anlamlar öznelerin toplumsal ilişkilerini ve mekânsal pratiklerini yönlendiren tahakküm mekanizmalarını oluşturmaktadır.

Üçüncü olarak, yerin ve mekânın karşılıklı etkileşiminde sosyo-mekânsal üretim ilişkilerine odaklanılmıştır. Çünkü modernleşme ve kapitalist süreçler tarafından zamanın, mekânın ve insani ilişkilerinin dönüştürülmesi, farklı özelliklere sahip olan özneler için farklı mekânsal ilişkilerin ve toplumsal pratiklerin gelişmesini zorunlu kılmıştır.

Buraya kadar açıklanan konunun kuramsal ve kavramsal boyutu Henri Lefebvre'nin gündelik hayat ve mekân üretimine ilişkin geliştirdiği argümanlara dayanmaktadır. Lefebvre'nin üçlü mekân kavramsallaştırması; *algılanan mekân*, gündelik hayatın sahnelendiği “yer”e, *tasarlanan mekân*, üretim ve tüketim ilişkilerinin dayatıldığı kapitalizmin “soyut mekân”larına, *yaşanan mekân* ise, öznelerin yapısal koşullara karşı direniş pratiklerini sergilediği özgürlük mekânlarına ya da tahakküm mekanizmaların oluştuğu tutsaklık mekânlarına karşılık gelmektedir. Lefebvre, “*Gündelik Hayatın Eleştirisi*” ve “*Mekânın Üretimi*” adlı başyapıtlarında gündelik olan ile gündelik olmayanın bir aradalığını derinlemesine incelenmiştir (Lefebvre ve Levich, 1987; Lefebvre, 2017; Lefebvre, 2019a; Lefebvre, 2019b; Lefebvre, 2020a; Lefebvre, 2020b). Lefebvre'nin çalışmasında ele aldığı gündelik hayat, yabancılaşma, bürokratikleştirilmiş tüketim toplumu ve mekânın üretimine ilişkin süreçler marksist bir bakış açısıyla çözümlenmiştir. Ancak gündelik hayatın sahnelendiği mekânın kapsayıcı niteliği, yaşlı kadınların deneyimlerini ve yapısal koşullarla ilişkisini bütüncül bir yaklaşımla ortaya çıkarabileceğinden hem feminist¹ hem de gerontolojik² çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Nitekim yaşlı kadınlar toplumsal, ekonomik ve politik yapılar tarafından üretilen geleneksel kadınlık ve yaşlılık söylemlerini gündelik mekânsal pratikler aracılığıyla deneyimlerken, hiyerarşik güç ilişkilerinin daha fazla örgütlendiği turizm mekânlarında ise eşitsiz sosyo-mekânsal ilişkilere daha fazla maruz kalmaktadır. Buna rağmen yaşlı kadınlar mekânsal direniş pratikleri geliştirerek yapısal koşulların meydana getirdiği kısıtlamaları aşma eğiliminde ve gündelik hayatını yeniden inşa edebilmek için

¹ Bu araştırmada kavramsal olarak feminizmden bahsedildiğinde kadınların mekânsal deneyimlerini ve mekân kullanımlarını ele alan feminist coğrafya çalışmalarından bahsedilmektedir.

² Gerontoloji, yaşlanma ve yaşlılık sürecini fiziksel, toplumsal, kültürel ve psikolojik olarak inceleyen disiplinlerarası bir bilim dalıdır. Gerontoloji hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Kalınkara, 2011).

söylemlerin ötesine geçmeye çalışmaktadır. Bu anlamda turizm mekânlarına erişim sağlayan ve kendini gerçekleştirebilen yaşlı kadınlar, aynı yaş grubunda bulunan diğer kadınlara ve henüz genç yaşta olanlara “gündelik hayatta olumsuz kadınlık ve yaşlılık söylemleri nasıl aşılabılır?” sorusunun anlaşılmasını sağlamakta ve paylaşılan deneyimler her yaşta kadının motivasyonunu arttırması açısından oldukça kıymetlidir.

1.2. Araştırmanın Problem Durumu ve Amacı

Bu çalışmada gündelik hayatta inşa edilen kadınlık ve yaşlılık pratiklerinden yola çıkarak, yaşlı kadınların yapısal süreçleri nasıl içselleştirdikleri veya bu yapısal koşullara karşı nasıl direniş pratikleri sergiledikleri, turizm mekânlarına nasıl erişim sağladıkları, kapitalist üretim ve tüketim ilişkisi çerçevesinde mekânı nasıl deneyimledikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda yaşlı kadınların gündelik hayatta ve kapitalizmin kendine özgü tasarladığı turizm mekânlarında karşılıklı olarak üretilen yapısal süreçlerden ne denli etkilendikleri, yaşadıkları kısıtlamalara rağmen kendilerini nasıl dönüştürdükleri ve turizm mekânlarındaki kazanımlarının gündelik yaşamlarına etkisi incelenmiştir.

Turizm mekânlarında yaşlı kadınların gündelik hayat pratiklerini incelemek, mekânda gömülü olan temsillerin ve üretilen yapıların insan-mekân ilişkisi bağlamında anlaşılmasıyla mümkündür. Bu açıdan yaşlı kadınların gündelik hayatta ve turizm mekânlarında üretilen yapısal koşulların dışında kalma ve daha az görünür olma hali ile mücadele etme stratejilerine ve başarı hikâyelerine odaklanılarak yaşlı kadınların sesi olmak ve güçlenmesine katkı sağlamak istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda araştırma problemi ve araştırma soruları oluşturulmuştur.

Araştırmanın problemi: Türkiye’de ikamet eden 65 yaş ve üstü kadın gezginlerin gündelik pratiklerinin toplumsal cinsiyet ve yaşlanma olgusuyla incelenmesi ve yapısal koşulların mekâna erişebilirlik ve mekân kullanımı üzerindeki etkisinin anlaşılması.

Araştırmanın ana sorusu: Toplumsal cinsiyet ve yaşlanma süreci yaşlı kadınların turizm mekânlarına erişimini ve mekân kullanım pratiğini nasıl etkiler?

Araştırmanın alt soruları:

1. Yaşlı kadınlar yapısal koşulları (kadın ve yaşlı olma halini) nasıl içselleştirmekte veya direniş göstermektedir?

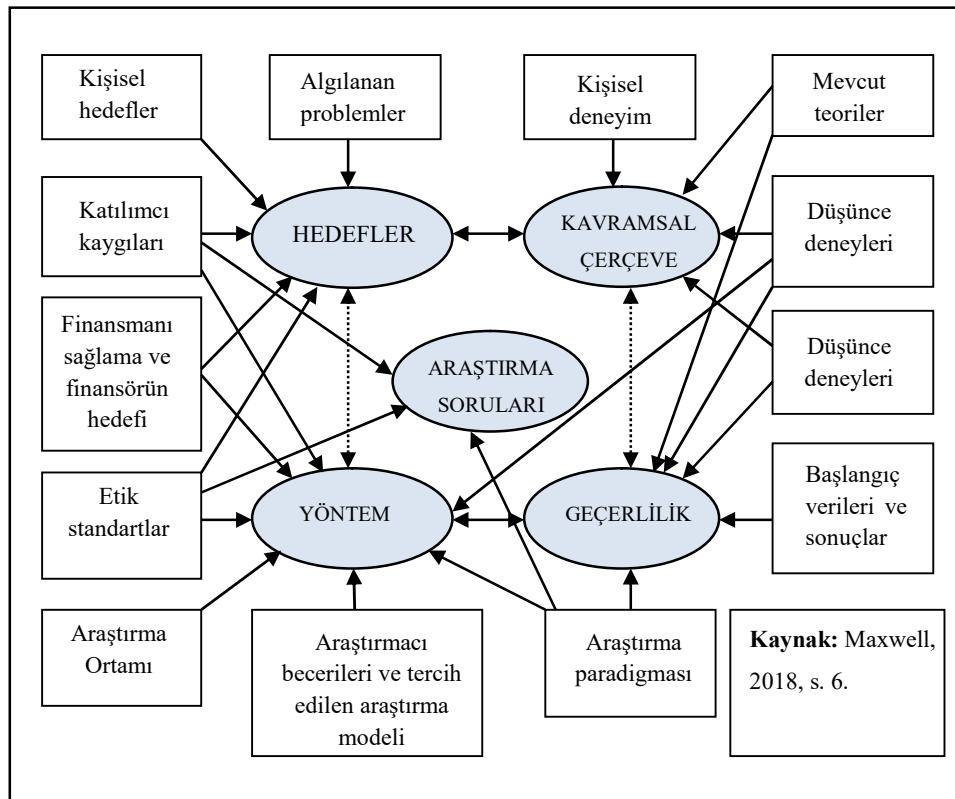
2. Gündelik hayatta inşa edilen toplumsal, ekonomik ve politik söylemler yaşlı kadınların mekân kullanımlarını nasıl etkilemektedir?
3. Yaşlı kadınlar gündelik olanın ve gündelik olmayanın mekânında karşılıklı olarak üretilen sosyo-mekânsal pratikleri nasıl ortaya çıkarmakta veya gizlemektedir?
4. Yaşlı kadınların evden çıkma ve turizm mekânlarına erişim sağlama yolları nelerdir?
5. Kapitalist üretim ve tüketim ilişkisi içerisinde turizm mekânlarında yaşlı kadınların toplumsal konumu nasıl şekillenmektedir?
6. Yaşlı kadınların turizm mekânlarında edindikleri kazanımlar gündelik hayatlarını nasıl etkilemektedir?

1.3. Araştırma Yöntemi ve Nitel Araştırma Tasarımı

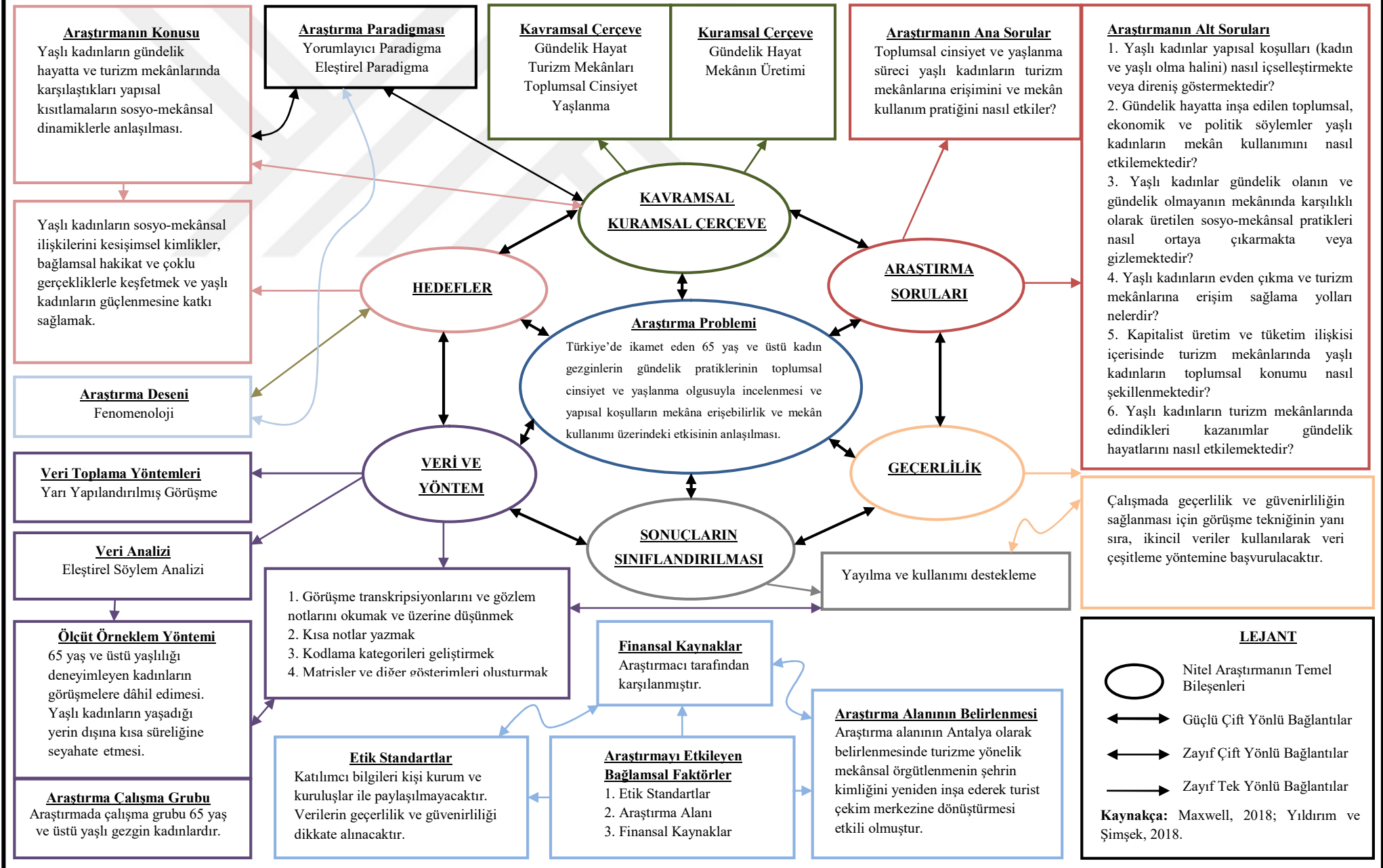
Bilimsel araştırmalarda tasarım, anlaşılması hedeflenen konuya ilişkin araştırma problemi, araştırma sorusu, kavramsal/kuramsal çerçeve, felsefi yaklaşımlar ve yöntem olmak üzere, birbiriyle ilişkili araştırma bileşenlerinin etkileşimli yapısını ortaya çıkaran ve araştırma sürecinin başarılı bir şekilde yürütülmesini sağlayan şematik bir çerçeve sunmaktadır (Maxwell, 2018). Bu yönüyle nitel araştırma tasarımına odaklanan Maxwell, araştırmanın planlama aşaması için ana hatları ile beş bileşenden bahsetmektedir. Bunlar; hedefler, kavramsal çerçeve, araştırma soruları, yöntem ve geçerliliğidir. a) Hedefler, araştırmanın neden yapılmaya değer olduğu ve hangi konuya açıklık getirileceği üzerine karar verilen aşamadır. b) Kavramsal çerçeve, araştırma konusu, araştırma alanı ve örneklem grubu hakkında çıkarımların nasıl yapılacağı, hangi teorik birikimin araştırmayı destekleyeceği veya daha önceki araştırmalardan elde edilen sonuçların yürütülmekte olan konuyu hangi yönden etkileyeceğinin belirtildiği aşamadır. c) Araştırma soruları, araştırmanın problemine ve örneklem grubuna bağlı olarak doğru soruların yazıldığı aşamadır. d) Yöntemler, veri toplama, değerlendirme ve sonuçlandırma işlemi için hangi tekniklerin kullanılacağına açıklandığı aşamadır. e) Geçerlilik ise, araştırma sonuçlarının farklı alternatiflerini ortaya çıkarabilecek çeşitli verilere ve tekniklere başvuru aşamadır (Maxwell, 2018, s. 4).

Maxwell'in tasarım örneğinde araştırma soruları tasarım şemasının merkezinde yer almaktadır. Maxwell'e göre, araştırma sorularının etkileşim düzeyi diğer araştırma bileşenlerinden daha yüksektir (2018, s. 5). Dolayısı ile araştırma soruları, hedefler ve kavramsal çerçeve ile etkileşimli olarak tasarlanırken, hedefler ve kavramsal çerçeve araştırma soruların uygun bir şekilde yazılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu etkileşimli ve döngüsel süreç yöntem ve geçerlilik aşaması için de belirleyici olmaktadır. Bu açıdan seçilen yöntemin araştırma sorularını cevaplayabilmesi ve geçerlilik riskini ortadan kaldırabilmesi gerekir. Geçerlilik ise, kullanılan yöntemin uygunluğunu ve sonuçların inandırıcılığını sağlamalıdır. Eğer bu aşamalar başarılı bir şekilde tasarlanabilirse, anlaşılması hedeflenen olay veya olguya ilişkin inandırıcılığı yüksek sonuçlar elde edilebilir. Maxwell, yukarıda açıklanan beş araştırma bileşeninin yanı sıra, araştırma tasarımını etkileyen bağlamsal faktörlerden de bahsetmiştir. Bunlar; algılanan problemler, kişisel hedefler, kişisel deneyimler, katılımcı kaygıları, araştırma ortamı, araştırma paradigması, araştırmanın finansmanı, etik standartlar, araştırmacı becerisi ve mevcut teorilerdir. Bu değişkenler araştırma bileşeni olarak değil, ancak araştırmanın izleyeceği yol haritasını belirleyen ve araştırmayı etkileyen faktörler olarak tanımlanmıştır (Maxwell, 2018, s.6). Maxwell'in etkileşimli şeması Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Maxwell'in Etkileşimli Tasarım Şeması

ŞEKİL 2. TURİZM MEKÂNLARINDA YAŞLI KADINLARIN GÜNDELİK HAYAT PRATİKLERİ NİTEL ARAŞTIRMA TASARIM ŞEMASI

Maxwell'in etkileşimli tasarım şemasından hareketle "*Turizm Mekânlarında Yaşlı Kadınların Gündelik Hayat Pratikleri*" başlıklı araştırma tezinin tasarım şeması oluşturulmuştur (Şekil 2). Bu tasarım şemasında, Maxwell'in tasarım örneğinde olduğu gibi birebir aynı araştırma bileşenleri ve bağlantıları takip edilmemiştir. Öncelikle her araştırmanın kendine özgü bağlamsal faktörleri vardır. Örneğin; araştırma konusu, araştırma problemi, araştırma ortamı, araştırma yaklaşımı, araştırmacı rolü, örneklem grubu, entelektüel ve kişisel hedefler araştırma sürecini belirleyen bağlamsal faktörlerdir. Diğer yandan nitel araştırma tasarımının esnek, etkileşimli ve döngüsel oluşu, nitel yöntemlerle yürütülen bilimsel araştırmaların özgün bir yol izlemesini sağlamaktadır. Bu çalışma için oluşturulan tasarım şemasının Maxwell'in örneğinden ayrılan yönü ise, tasarımın merkezine araştırma soruları yerine araştırma probleminin yerleştirilmesi olmuştur. Böyle farklı bir yol izlenmesi, hem çalışılan konuya ilişkin açık ve anlaşılır bir problem durumunun tespit edilmesini hem de problem durumuna bağlı olarak uygun araştırma sorularının yazılmasını kolaylaştırmıştır.

2019-2020 eğitim ve öğretim yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı yüksek lisans programı kapsamında "Yaşlı Kadınların Turizm Deneyimi" başlıklı tez konusu ile ilgili literatür incelemesi yaptığım sırada bir yandan da Coğrafyada Veri Değerlendirme Yöntemleri dersi için araştırmayı planladığım konunun tasarım haritasını oluşturmaktaydım. Bu aşamada yürütülmesi planlanan çalışmanın gerek kavramsal ve kuramsal boyutu gerekse hangi yöntemle açıklanacağı literatür incelemesi neticesinde şekillenmeye başlamıştı. Ancak anlaşılması hedeflenen çalışma konusu ile ilgili okumalar devam ederken yaşlı kadınların turizm deneyimleri sırasında yaşadığı kısıtlamaların toplumsal, ekonomik ve politik yapılardan kaynaklandığı ve bu yapısal koşulların oluşturduğu kısıtlamaların gündelik hayat pratikleri yoluyla inşa edildiği anlaşıldı. Dolayısı ile sadece yaşlı kadınların turizm deneyimlerine odaklanmak ve deneyimin unutulmaz doğasını keşfetmek, hem kadın hem yaşlı olma halinin oluşturduğu yapısal kısıtlamaları ve güç ilişkilerini kavrama noktasında yetersiz kalabilirdi. Bu açıdan yürütülmesi planlanan araştırmanın izleyeceği yol haritası diğer bir ifade ile tasarım haritası yeniden oluşturuldu.

İlk olarak, araştırma bileşenlerinden kavramsal ve kuramsal çerçeve aşaması yeniden belirlenmiştir. Çalışmada toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik yapılar ile iç

içe olan gündelik hayat pratiklerinin ve bunların üzerinde şekillendiği mekânın karşılıklı ilişkisi kurularak, gündelik hayatta inşa edilen yapısal koşulların meydana getirdiği kısıtlamalar, yaşlı kadınların bu kısıtlamalarla mücadele etme stratejisi, turizm mekânlarına erişimi ve mekân kullanımı değerlendirilmiştir. Bu çalışmada gündelik hayat ve mekân teorisi arasında kurulan ilişki, toplumsal cinsiyet ve ya lanma çalışmalarına bir alternatif oluştururken, cinsiyet ve ya  değişkeninin kesili imsellik anlayışı ile değerlendirilmesini olanaklı hale getirmiştir. Dolayısı ile çalışmanın özgün yönünü gündelik hayatın mekânsallığı ve mekânın üretimi ile yapı-aktör arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasını sağlayan kuramsal bütünlük oluşturmaktadır. Araştırmanın kapsamını oluşturan kavramlar ise; gündelik hayat, turizm mekânları, toplumsal cinsiyet ya lanma ve coğrafyadır. Bu kavramlar ikinci bölümde detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

İkinci aşamada araştırma paradigması belirlenmiştir. Ya lı kadınların turizm deneyimlerine odaklanan araştırma konusunun kapsamı derinle tirildiği için gündelik hayatta kadın ve yaşlı olma halinin nasıl deneyimlendiği, yaşlı kadınlar tarafından yapısal koşulların nasıl iselle tirildiği, yapısal koşulların dayattığı kısıtlamaların turizm mekânlarına erişim sağlama ve mekânsal kullanım biçimini nasıl etkilediği sorularından yola çıkarak, iktidar ve g  ilişkisi etrafında turizm mekânlarında yaşlı kadınların gündelik hayat pratikleri çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda kadınlık ve yaşlılık deneyimlerinin mekânsal koşullarla ilişkilendirilmesi konunun hem yorumsayıcı hemde eleştirel yaklaşımlarla ele alınmasını gerektirmiştir. Bu çalışmada gündelik hayatın aktörleri olarak yaşlı kadınların mekânsal deneyimlerinin incelenmesi yorumlamacı yaklaşımlar içerisinden daha çok fenomenolojik³ yaklaşımı ön plana çıkarırken, gündelik hayatta bireysel ve toplumsal pratiklerin yapıları inşa etmesi, yapıların ise bireysel ve toplumsal pratikleri/ilişkileri yeniden şekillendirmesi iktidar/g  ilişkilerinden bağımsız d   n lemeyeceğinden eleştirel yaklaşımlar içerisinden

³Fenomenoloji, 20. yüzyılda Edmunt Husserl'ın (1859-1938) düşüncelerine dayanmaktadır. Fenomenolojik yaklaşım, insanın karmaşık doğasının mutlak objektif gerçekliklerle açıklanamayacak kadar  zg n anlamlardan ve değerlerden oluştuğunu ileri sürmektedir. Fenomenolojinin temel kavramı deneyim olup, insanın duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını içinde bulunduğu sosyal bağlam, gündelik hayat ve mekânsal koşullarla birlikte değerlendirmektedir. Fenomenoloji hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Kaya, 2014, s. 31-32).

yapılandırmacı⁴, marksist⁵ ve feminist⁶ bir düşünce eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu nedenle turizm mekânlarında yaşlı kadınların gündelik pratikleri çok paradigmatlı bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Bilim felsefesi içerisinde farklı felsefi ve kuramsal arka plana sahip olan birden fazla araştırma paradigmatı bulunmaktadır. Fakat çok paradigmatlı yaklaşım, pek çok problemin açıklanması ve anlaşılması için çeşitli çözüm önerileri sunabiliyorken, tek bir araştırma paradigmatı sosyal dünyada bulunan tüm problemleri kavramaya yetmez. Özellikle sosyal/beşeri bilimlerde insana dair olayların ve olguların anlaşılması hedefleniyorsa, gerçekliğin tekliğinden ve evrenselliğinden şüphe edilmeli, çok paradigmatlı anlayış benimsenmelidir (Tekeli, 2012). Bunun nedeni toplumsal ve mekânsal ilişkilerin yapısal süreçler tarafından kurgulanmış performanslara dönüştürülmesi sonucunda gerçekliğin temsil edilme biçiminin problemli hale getirmesidir. Fakat fail olan özne, yapısal koşullara karşı direniş göstererek kendi gerçekliğini yeniden oluşturabilir. Bu açıdan düşünüldüğünde özne, yapı ve mekân etkileşimi incelenirken tek bir bakış açısıyla konuya odaklanmak, araştırma bulgularının eksik ve yanlış sonuçlandırılmasına sebebiyet verebilir.

Üçüncü olarak, yöntem bölümünde yer alan araştırma deseni, veri toplama tekniği, örneklem seçimi, araştırma alanı ve veri analizi alt aşamaları oluşturulmuştur. Gündelik hayatta öznenin içinde bulunduğu sosyal dünyaya ait yapısal koşulların ve

⁴ Yapısallaşma düşüncesi Bourdieu (1977), Bhaskar (1979) ve Giddens (1979-1984) tarafından ileri sürülmüştür. Giddens'in düşüncesine göre, sosyal hayatın inşa edilmesinde özne içinde bulunduğu yapısal koşullardan bağımsız değildir. Fail olan özne eyleyerek yapıları oluşturmakta, yapılar ise öznelere düşüncelerini ve eylemlerini yeniden inşa etmektedir. Yapısallaşma düşüncesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Holt- Jensen, 2019, s. 215-220).

⁵ Marksist yaklaşım Karl Marx'ın düşüncelerine dayanmaktadır. Marksist düşünce kapitalist sistemin oluşturduğu ekonomik ve politik eşitsizliklere eleştirel yaklaşmaktadır. Marksizm'e göre, toplumsal ve politik sistemler kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin devamını sağlarken, kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri ise toplumsal ve politik sistemlerinin yeniden üretilmesinde diyalektik bir yol izlemektedir. Marksist yaklaşım hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Kaya, 2014, s. 35-38).

⁶ Feminist yaklaşım tahakküm altına alınan her kesimden bireyin sesi olmakla birlikte, genel anlamda kadın haklarını savunan, kadının güçlenmesi için mücadele eden, cinsiyet farklılıklarını ve cinslerarası eşitsizleri ortadan kaldırmayı amaçlayan sosyal bir hareket ve düşünce akımıdır. Feminist yaklaşım hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Kaya, 2014, s. 41-44).

mekânsal ilişkilerin çoklu öznel bir bakış açısıyla çözümlenmesi hedeflendiğinden nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Çalışmada yaşlı kadınların gündelik hayatta üretilen kadınlık ve yaşlılık söylemlerine ilişkin yükledikleri anlamlar, söylemi pratik etme biçimleri ve mekânla kurdukları ilişkiler anlaşılmaya çalışıldığından, bu amaca yönelik araştırma bileşenleriyle iç tutarlılığı sağlayabilecek olan araştırma deseni fenomenoloji olarak belirlenmiştir. Fenomenolojik araştırma deseni, gündelik hayatta karşılaştığımız ancak farkında olup anlamlandıramadığımız sosyal dünyaya ait anlamların, deneyimlerin ve pratiklerin ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 69).

Fenomenolojik araştırmalarda kullanılan veri toplama tekniği görüşmedir. Bu çalışmada 65 yaş ve üstü kadınların düşünce, görüş ve deneyimleri ile ilgili bilgi edinebilmek amacıyla görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme soruları yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanarak oluşturulmuştur. Görüşme öncesinde etik standartlar gereği veri gizliliğini korumak ve ses kayıtları oluşturmak için katılımcı onayı istenmiştir. Veri toplama aşamasında 20 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerin tamamında ses kayıt cihazı kullanılmış olup, görüşmelerin her biri ortalama 30-80 dakika arasında tamamlanmıştır.

Çalışma grubunun belirlenme aşamasında amaçlı örneklem türlerinden ölçüt örneklem tekniği kullanılmıştır. Ölçüt örneklem tekniğinde araştırmacı tarafından önceden belirlenmiş ölçütler bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 122). Bu çalışmanın iki ölçütü vardır. Bunlardan ilki 65 yaş ve üstü yaşlılığı deneyimleyen kadınların katılımcı olarak görüşmelere dâhil olması, ikincisi ise yaşlı kadınların turizm amacıyla yaşadığı yerin dışında başka bir yere kısa süreliğine seyahat etmiş olmasıdır. Bu ölçütler doğrultusunda turizm mekânlarını ziyaret eden 65 yaş ve üstü yerli kadın gezginlerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır (Tablo 1). Görüşmelerin tamamı Antalya il merkezinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma alanının Antalya olarak belirlenmesinde turizme yönelik mekânsal örgütlenme biçiminin şehrin kimliğini yeniden inşa ederek turist çekim merkezi haline dönüşmesi etkili olmuştur.

Tablo 1. Katılımcı Profiline Yönelik Bilgiler

Katılımcı Bilgileri						
Katılımcı Profili	Yaş	Eğitim Düzeyi	Medeni Durum	Mesleki Durum	Sosyal Güvence	Emeklilik
K:1	68	Lise	Dul	Ücretsiz Aile İşçisi	Bağkur	Eşe Bağlı Emeklilik
K:2	65	Üniversite	Evli	Grafiker (aktif)	SSK	Emekli
K:3	66	Lise	Dul	Laborant	SSK	Emekli
K:4	65	Üniversite	Evli	Öğretmen	Emekli S.	Emekli
K:5	65	Üniversite	Evli	Öğretmen	Emekli S.	Emekli
K:6	82	Lise	Dul	Bankacı	Emekli S.	Emekli
K:7	65	Lise	Evli	Memur	Emekli S.	Emekli
K:8	71	Lise	Dul	Hasta Bakıcı (aktif)	SSK	Emekli
K:9	72	İlkokul	Dul	Ücretsiz Aile İşçisi	Emekli S.	Eşe Bağlı Emeklilik
K:10	66	Üniversite	Evli	Öğretmen	Emekli S.	Emekli
K:11	78	Lise	Dul	Terzi	Emekli S.	Eşe Bağlı Emeklilik
K:12	71	Üniversite	Dul	Öğretmen	Emekli S.	Emekli
K:13	72	Üniversite	Dul	Öğretmen	Emekli S.	Emekli
K:14	65	İlkokul	Evli	Fabrika İşçisi	SSK	Emekli
K:15	69	İlkokul	Evli	Ücretsiz Aile İşçisi	SSK	Eşe Bağlı Emeklilik
K:16	68	Lise	Dul	Çocuk Bakıcısı (aktif)	Emekli S.	Eşe Bağlı Emeklilik
K:17	66	Lise	Dul	Mali Müşavir	Emekli S.	Emekli
K:18	67	İlkokul	Evli	Fabrika İşçisi	Yurtdışı E.	Emekli
K:19	65	Lise	Evli	Muhasebe	Yurtdışı E.	Emekli
K:20	66	Lise	Evli	Muhasebe	Emekli S.	Eşe Bağlı Emeklilik

Çalışmada, söylemler ve temsiller yoluyla üretilen bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde sorgulanmadan kabul edilen kadınlık ve yaşlılık söylemlerinin gündelik hayatta söylemden pratiğe doğru nasıl evrildiği, yaşlı kadınların bu pratikleri nasıl içselleştirdikleri ya da direniş gösterdikleri sosyo-mekânsal ilişkiler çerçevesinde değerlendirildiği için eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Eleştirel söylem analizi, konuşmalar ve metinler aracılığıyla gündelik hayatta gömülü olan temsillerin, geleneksel normların, sosyal kimliklerin, iktidar ve güç ilişkilerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır (Şah, 2020). Eleştirel söylem analizinde söylemlerin ve temsillerin pratik edilme biçimlerini çözümlemek ve birbirinden farklı ancak birbiri ile ilişkili eşitsiz yapısal ilişkileri ortaya çıkarmak temel amaçtır. Bu doğrultuda Norman Faircloughs'un eleştirel söylem analizi tercih edilmiştir. Faircloughs'a göre dil söylemi, söylem temsili üretir (Şah, 2020 s, 213). Temsiller ise, öznenin bireysel ve toplumsal pratiklerinin oluşmasını sağlayan yapısal koşulları ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda sosyal pratikler, öznenin içinde yaşadığı toplumsal, ekonomik ve politik yapılardan bağımsız

değildir. Faircloughs, sosyal hayatta farklı konumlara sahip olan öznelere (cinsiyet, yaş, sınıf, ırk ve kültürel özellikleri gibi) söylemleri ve temsilleri farklı şekillerde algıladıklarını ve pratik ettiklerini vurgulamaktadır (Şah, 2020). Bu açıdan gündelik hayatta kimin söylemi ve temsili ürettiği ile kimin içselleştirdiği ve direniş gösterdiği sorusu eleştirel söylem analizinde dikkate alınması gereken bir husustur.

Tablo 2. Gündelik Hayat ve Turizm Mekânlarına İlişkin Kod Kitabı

	Tema(Boyut)	Alt-Tema (Boyut)	Kod
GÜNDELİK HAYAT	Toplumsal	İçselleştirilmiş Geleneksel Kadınlik Roller	Geleneksel Aile Yapısı Ev-içi ve Bakım Hizmetleri Ataerkil Müdahaleler Tek Başına Dışarıya Çık(a)mamak Kalıp Yargılarla Büyümek Kadını Evle İlişkilendirmek Yaşlandıkça Kadınlik Rollerinin Azalması
		Ataerkil Kadınlik Söylemlerine Karşı Geliştirilen Direniş Pratikleri	Maskülen Davranmak Kısıtlamalarla Mücadele Etmek Söylemlerin Dışına Çıkmak Evle Güçlü Bağlar Geliştirmemek
		İçselleştirilmiş Yaşlılık Söylemleri	Güçsüzlük Korku Muhtaç Olmak Yaşlanmayı İstememek Hayat Kalitesinin Düşmesi Fiziksel Rahatsızlıkların Başlaması Savunmasızlık
		Yaşlılık Söylemlerine Karşı Geliştirilen İçsel Motivasyon ve Direnç	Tecrübe Özgüven Yaş Almak Yaşlı Hissetmemek Yaşlılığı Olumlu Karşılama Yaşlılık/Yaşlılıkla Mücadele Etmek Aktif Yaşlanma Emekliliğin/Boş Zamanın Keyfini Çıkarma
	Ekonomik	Katmerli Yoksulluk	Ücretsiz Ev-içi ve Bakım Hizmetlerinde Yer Almak İkincil İşlerde İstihdam Edilmek Çalışma Hayatına Eş Müdahalesi Yoksul Yaşlanma
	Politik	Sınırlandırılmış Özgürlük	Kısıtlama/Yasak Evde kalmak Dışarıya çık(a)mamak Belirli Saatlerde ve Günlerde Dışarı Çıkabilmek Gidilen Yerde 30 Gün Kalma Kuralı Fiziksel ve Sosyal Psikolojik Zorluk Evi-içi Rollerin Artması

TURİZM MEKÂNLARI	Turizm Mekânlarına Erişim	Turizm Mekânlarına Erişim Desteği	Aile Bireylerine Bağımlı Olarak Seyahat Etmek Aile Bireyleriyle ve Tek Başına Seyahat Etmek
		Sosyal Medya Kullanımı	Sosyalleşme Haberleşme ve Bilgiye Ulaşma Görünür Olma İçsel Motivasyon Özel Hayatın Gizliliği
		Turizm Mekânlarında Üretilen Söylemler ve Temsiller	Ayrıştırmacı Mekânsal Örgütlenme Biçimi Yaşlı Kadın Dostu Mekânların Yokluğu Sınıfsal Temsil Tüketici Olmayan Öteki Aktörler Termal Turizm Söylemi
		Sosyo-Mekânsal İlişkiler ve Mekânsal Direniş Pratiği	Aktif Yaşamı Tercih Etmek Kalıp Yargılarla Mücadele Etmek Erişilebilecek Sosyo-Ekonomik Mekânları Tercih Etmek Bireysel Hakları Savunmak Yasaları Hatırlatmak Farkındalık Düzeyinin Düşük Olması
	Kazanımlar	Yaşlı Kadınların Turizm Deneyimi	Huzur Mutluluk Özgürlük Arayışı Yenilenme Bakış Açısını Değiştirme Kimliğini Var Etme Deneyimi Paylaşma Farkındalık Yokluğu

Veri analizi aşamasında ses kayıtları yazıya geçirilerek görüşme transkriptleri oluşturulmuştur. Daha sonra oluşturulan transkriptler okunarak katılımcıların verdiği cevaplar neticesinde kadın ve yaşlı olma halinin gündelik hayatta toplumsal, ekonomik ve politik bağlamda pratik edilme biçimleri benzerliklerine ve farklılıklarına göre kodlanmıştır. İlk adımda elde edilen kodlar ikinci adımda veriler arası ilişkiler kurularak daha genel tematik kategoriler altında toplanmıştır. Üçüncü adımda kodlanan ve tematikleştirilen veriler düzenlenerek sunulmuştur. Dördüncü adımda ise işlenmiş veriler daha önceki çalışmalarla desteklenerek yorumlanmıştır. Çalışmada yaşlı kadınların turizm mekânlarına erişimi ve mekân kullanımlarına yönelik katılımcı yanıtları yaşlı kadınların gündelik hayat pratikleri ile ilişkilendirilmiş olup, Tablo 2’de gösterilen kod kitapçığı oluşturulmuştur. Geçerlilik ve güvenilirliğin sağlanması içinse görüşme tekniğinin yanı sıra, literatürdeki bulgulardan yararlanılarak veri çeşitleme tekniğine başvurulmuştur.

1.4. Araştırmacı Konumsallığı ve Düşünümselliği

İçinde bulunduğumuz toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik değerlere göre benzer ya da farklı kimlikler kazanır, gündelik hayat pratiklerimizi bu kimlikler

aracılığıyla icra ederiz. Kadın olmak, erkek olmak, beyaz olmak, siyah olmak, genç olmak, yaşlı olmak, ben olmak, öteki olmak. Elbette bu liste uzatılabilir. Burada anlatmak istediğim olma halinin inşa edilmiş içsel ve dışsal kazanımlar olduğudur. Hepimiz bireysel ve toplumsal varlıklarız. Birey olarak kim olmak istediğimiz, ne olmak istediğimiz ve nasıl görünmek istediğimizden biz sorumluyuz. Ancak dünyaya gözümüzü açtığımız andan itibaren cinsiyet, ırk, sınıf, dil, din, kültür, gelenek ve görenekler etrafında kuşatılmış verili bir toplumsal mekân karşılar bizi. Dolayısı ile artık toplumsal özneler olarak büyük ölçüde kim olduğumuz, ne olduğumuz ve nasıl göründüğümüz bellidir.

Konumsallık ve düşünömsellik meselesi de tam olarak böyle bir arka plana sahiptir. Konumsallık, araştırmacı ile çalışma grubu üyeleri arasında benzer ya da farklı toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik yapıların zamana ve mekâna göre deneyimlenmesi neticesinde kazanılan kimliklerdir (Deniz, 2017; Kaçar Tunç, 2020). Araştırmacı kendi kimliği üzerinden konumsallığını belirlerken, çalıştığı grup üyelerinin aidiyet ve kimliği üzerinden onlardan biri olma/içeride olma ya da öteki olma/dışarıda olma sürecine dâhil olur. Eğer araştırmacı çalıştığı grupla cinsiyet, yaş, sınıf, ırk ve kültürel yönden ortak değerler paylaşıyorsa içeride, farklı özellikler ve deneyimler paylaşıyorsa dışarıda kabul edilir. Şüphesiz her iki konumlanış biçimi de kendi içinde avantajlı ve dezavantajlı özellikler bulunmaktadır. Bunlardan bahsetmek gerekirse; içeride konumlanan araştırmacıların alana daha kolay girebildiği, alandaki ilişkileri daha kolay anlamlandırabildiği ve çalıştığı grup üyeleri ile kısa süre içinde güven ilişkisi kurabildiği gözlemlenmiştir. Diğer yandan içeride konumlanmak bazen duygu yüklü bir yakınlık oluşturacağından aşırı öznel ve ön yargılı olmaya sebebiyet verebilmektedir. Dışarıda konumlanan araştırmacılar ise, güçlü gözlem yeteneğine sahip olmakla birlikte, grup üyeleri tarafından yabancı araştırmacılara hassas konuların daha rahat anlatılabildiği görölmüştür. Ayrıca dışarıda konumlanmak alana uyum sağlamayı ve grup üyelerinin güvenini kazanmayı zorlaştırabilen bazı dezavantajlı durumları da ortaya çıkarmaktadır (Kaçar Tunç, 2020). Nahya ve Harmanşah, böyle durumlarla karşılaşıldığında ne mesafe gerilimi oluşacak kadar uzak ne de yerleşecek kadar yakın olmanın doğru bir yaklaşım olmadığından bahseder (Nahya ve Harmanşah, 2018, s. 21).

Öncelikle araştırmacı kaygılarından ve alana girme deneyiminden bahsetmek istiyorum. Alana girmeyi planladığım dönemde hepimizin yakından takip ettiği,

gündelik hayatımızın akışını değiştiren ve neredeyse artık aşına olduğumuz bir durum ortama hâkimdi. Covid-19 salgını! Bu dönemde salgının yayılma hızını kontrol altına alabilmek ve bulaş hızını azaltabilmek amacı ile yetkililer tarafından 21 Mart 2020 tarihi itibariyle 65 yaş ve üstü bireylere, ardından 3 Nisan 2020 tarihi itibariyle 20 yaş ve altına (çoğunluğu çocuklardan oluşan) ilk yasaklar uygulanmaya başlandı (İçişleri Bakanlığı, 2020). Salgının seyrine göre her defasında sınırları yeniden belirlenen yasaklar, yeni normale dönüş kararı ile 1 Haziran 2020 tarihi itibariyle kısa süreliğine de olsa esnetilmişti. Ancak, 20 yaş ve altı ile 65 yaş ve üstü bireyler için kısmi yasaklar devam ediyordu. Yasaklar yaş tanıdı! Bu durum illere göre farklılık gösterse de, Antalya ilinde 65 yaş ve üstü bireyler, sabah 10:00'dan önce ve akşam 20:00'dan sonra dışarıya çıkamıyor, belirtilen saatler dışında devlet dairesine girişleri ve şehir içi otobüs kullanımları kısıtlanıyordu. Süreç böyle devam ederken, hem çalıştığım gruba uygulanan yasaklar hem de seyahat faaliyetlerine getirilen kısıtlamalar araştırmanın yapılabilirliği hususunda endişe yaratıyordu.

Covid-19 salgın hastalığının yaşamın her alanını etkilediği zorlu bir süreçte alana girmiş olmak, gerek katılımcılara ulaşabilme gerekse güvenli bir ortamda görüşmeleri gerçekleştirebilme işini epeyce güçleştirdi. Bu koşullar altında hem kendi sağlığım hem de katılımcıların sağlığı için gerekli mesafe ve hijyen kurallarını yerine getiriyor, bu hususta katılımcıların belirlediği mesafe kurallarını aşmamaya özen gösteriyor, mutlaka görüşmelerden önce kısa bir açıklama yapıyor ve katılımcıların ön yargılarını ortadan kaldırmaya çalışıyordum. Aldığım önlemlere rağmen salgın hastalığının olduğu dönemde alana girmiş olmam ve görüşme talebinde bulunmam doğru karşılanmıyordu. Ancak dünyanın en karmaşık varlıkları olan biz insanlar, hepimiz farklı düşünüyor, farklı davranıyoruz. Görüşmeye katılmayı reddedenlerin aksine, bu koşullar altında deneyimlerini benimle paylaşmakta oldukça istekli olan kişilerle karşılaştım ve görüşme yapabilme fırsatım oldu. Reddedilme deneyiminin yanı sıra, gerçekleştirdiğim birkaç görüşmenin ardından pandemi sürecinin getirdiği zorluklara ve alana uyum sağlamış, endişelerimden arınmış, hatta katılımcılara ulaşabilme noktasında tüm içtenliği ile bana yardımcı olmak için çabalayan yeni arkadaşlıklar kurabilmiştim. Durum böyle olunca kısa süreli ve periyodik ziyaretler sonucunda ortalama 1.5 ay süren veri toplama aşaması tamamlamış oldu.

Birey olarak tarımsal faaliyetlerle uğraşan bir ailede büyümüş, alt sınıf kadınlık pratikleri ile hayatı deneyimlemiş, ancak içinde bulunduğu sosyal çevrenin oluşturduğu koşulları içselleştirememiş, gündelik hayatın kurgu ve gerçeklik arasında bir yerde konumlandığını kabul ederek yapılandırmacı bakış açısı ile kendisini yeniden inşa etmiş genç bir kadın araştırmacı olduğumu söylemeliyim. Ayrıca sınıfsal pozisyonumun yanı sıra, düşünsel anlamda marksist, sosyalist ve feminist ideolojilere olan yakınlığının konu seçimimi ve bakış açımı etkilediğini belirtmek isterim. Fakat araştırmacı olarak esas benimsediğim duruş, hem sahip olduğum bu kimliklerle yaşamı deneyimleyebilmek hem de farklı kimliklerin varlığını kabul ederek çoklu gerçekliklerle hayatı anlamlandırabilmektir!

Peki, ben genç bir kadın araştırmacı olarak alanın neresindeyim? 65 yaş ve üstü kadınlarla yaptığım görüşmeler sırasında toplumsal cinsiyet ideolojisinin kadın kimliğine atfettiği anlamlar, değerler ve geleneksel kadınlık pratikleri etrafında şekillenen bir dizi ortak deneyimlerimiz olduğuna tanıklık ettim. Katılımcıların anlatılarından kadın olma halinin küçük yaşlardan itibaren başlayan ve yaşamın her evresini etkileyen pek çok olumsuz deneyimi beraberinde getirdiğini dinledim. Neredeyse hepimiz için evden çıkmak ortak bir deneyimdi. Kimimiz evden çıkmak için evlendi, kimimiz üniversite kazandı, kimimiz ise doğup büyüdüğü yere bir daha geri dönmedi. Bir kadın olarak bana bu hikâyeler yabancı değildi.

Diğer yandan alanda eğitim seviyesi, gelir düzeyi, meslek, medeni durum ve yaş faktörü kadınlık pratiklerini farklılaştıran ve cinsiyet temelinde kadınlarla ortak ilişkiler kurmamı zorlaştıran bazı dezavantajlı koşullar ortaya çıkıyordu. Araştırma sürecinde katılımcılarla kurduğum ilişkinin yönünü belirleyen cinsiyet ve yaş faktörü, özellikle genç kadın araştırmacı olarak beni kesişimsel bir bakış açısına yönlendirdi. Çünkü yaşlılık sürecinde ortaya çıkan koşulları deneyimlememiş ve yaşlılığa yüklenen anlamları ve değerleri içselleştirmemiş genç bir kadın araştırmacı olmak beni kısmen dışarıda bırakıyordu. Görüşmeler sırasında katılımcılara yönelttiğim *“sizce yaşlanmak ne demek, ne anlam ifade ediyor?”* sorusuna sıkça *“kızım sen daha çok gençsin, empati kurmak istersen anlatayım, ama yaşlanınca yaşlılığı anlarsın.”* sözleri eşlik etti. Bu problemi çözebilmenin yolu ise, katılımcılarla yaptığım görüşmeler sırasında yaşlanmayı deneyimleyen kadınların gündelik hayat hikâyelerinin benim için oldukça kıymetli olduğunu, hem yaşlılığa pozitif yaklaşabilmek hem de yaşlanma sürecinde

ortaya çıkabilecek koşullara karşı hazırlıklı olabilmek açısından önem arz ettiğini tüm içtenliğimle dile getirmekti. Bu hususta araştırmacı ve katılımcı arasındaki güven ilişkisini kurabildiğimde ise, yaşlı kadınlar için gençlerle birlikte olmanın ve farklı deneyimler paylaşmanın güçlendirici bir yönünün olduğunu fark ettim. Dolayısı ile bitirirken bir katılımcının bana, aslında yanındaki oğluna yönelttiği bir soruyu genç araştırmacılara sormak istiyorum. *“Bizi attınız bir tarafa ne zaman aklınıza geleceğiz? Para ihtiyacınız olduğunda, çocuklarınıza baktırmak istedinizde veya bir işiniz düştüğünde mi? Sahiden yaşlı kadınların seslerini duymak ve onlara daha güçlü hissettirmek için neyi bekliyoruz? Üstelik dinlemek, anlamak ve dile getirmek bizim sorumluluğumuzdayken..*

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, bireylerin gündelik hayat pratiklerini dönüştürerek yeni bir toplumsal düzenin oluşmasını zorunlu kıldı. Bu süreçte karar vericiler tarafından farklı meslek, statü, sınıf ve yaş grubuna mensup kişilerin özel/kamusal zaman ve mekân kullanımları yeniden düzenlendi. Özellikle marjinalize edilen grupların hangi saatte nerede olacakları, nereyi kullanıp kullan(a)mayacakları, gidilen yerlerde nasıl pratikler sergileyecekleri belirli ölçüde kararlaştırıldı. Yeni normal olarak adlandırılan bu süreç, her alanda değişimin yaşandığı bir dönem oldu. İlk etapta toplumsal, ekonomik ve politik alanlarda değişimler ortaya çıkarken, ardından bu durum bilimsel araştırmaların kavramsal/kuramsal ve metodolojik içeriğine yansdı. Bu süreçte Covid-19 salgınının ortaya çıkardığı problemleri farklı boyutları ile anlamaya ve açıklamaya odaklanan araştırmalarda alana girme ve veriye ulaşma hususunda bazı metodolojik sınırlılıklar meydana geldi. Pandemi döneminde yürütülen ampirik araştırmaların çoğunda görüşmelerin yüz yüze gerçekleştirilmesi ve yüksek etkileşim düzeyine sahip bir saha çalışması yapılmasının önünde engeller oluştu. Bunlar arasında hedeflenen katılımcı sayısına ulaşma hususunda yaşanan zorluklar, katılımların zaman kullanımlarının kısıtlı olmasından dolayı görüşmelerin kısa sürmesi ve zengin içerikli bilgiye ulaşmada yaşanan sınırlılıklar gösterilebilir.

Turizm mekânlarında yaşlı kadınların gündelik hayat pratiklerini anlamak için yürütülen bu araştırmada ise, benzer metodolojik sınırlılıklar görülmüştür. Araştırma kapsamında 17.07.2020 - 30.08.2020 tarihleri arasında Antalya merkezde Türkiye'nin

farklı illerinde ikamet eden 65 yaş ve üstü 20 kadın gezginle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Alandan elde edilen 20 görüşmeden 3'ü çalışma grubu üyelerinin turizm amaçlı seyahat eden katılımcılardan oluşması ve Covid-19 salgın hastalığının oluşturduğu risklerden dolayı 15-20 dakika arasında tamamlanmıştır. Bu durum katılımcıların verdiği cevapların görüşme sorularını tatmin edici düzeyde açıklama ihtimalini düşürdüğü ve derinlemesine görüşme tekniğinin uygulanabilirliğini güçleştirdiği için sınırlılıklarda belirtilmek istenmiştir. Diğer yandan katılımcılara ulaşma noktasında yaşanan zorluklar, araştırma bulgularının 20 katılımcı ile sınırlandırılmasına yol açmıştır.

1.6. Literatür İncelemesi ve Araştırmanın Literatüre Katkısı

Gündelik hayat; mikro düzeyde öznelerin günlük rutin pratiklerini, davranış örüntülerini ve öznelerarasındaki etkileşimi inceleyen, makro düzeyde ise toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik yapıların işleyişini, bu yapılar tarafından ortaya çıkan eşitsiz gelişimi ve gündelik hayatın mekânsal üretim ile yeniden üretim ilişkisini açıklayan çeşitli bakış açılarına sahip bir araştırma alanıdır. Ancak, ilk bakışta gündelik hayatın tekrarlanan, sıradan, sıkıcı ve değişmez olduğu izlenimini yansıtmaması, uzun bir süre bilimsel çalışmalarda ihmal edilmesine yol açmıştır. 19. yüzyılda gündelik hayatın karmaşık yapısı fark edilse de, bu dönemde kuramsal gelişmenin oldukça sınırlı olduğu ve nesnelci/pozitivist yaklaşımların etkisi altında kaldığı görülmektedir (Esgin ve Çeğin, 2018, s. 9). Ta ki, 20. yüzyılda sosyal/beşeri bilimlerin araştırma pratiğinin değişmesi ile birlikte, gündelik hayat sıradan olanın altındaki derinliği görünür kılan öncelikli bir alan haline gelmiştir. Bu konuda ilk çalışmalar, 1920'li ve 1930'lu yıllarda kıta Avrupası sosyolojisi içinde gelişen sosyal davranışçılık ve fenomenoloji akımının etkisi ile ortaya çıkmıştır (Esgin, 2018, s. 20). Daha sonra 1950'li ve 1970'li yıllar arasında sembololik etkileşimcilik, dramaturjik ve marksist yaklaşımlar ile gündelik hayat tartışmaları hız kazanmıştır. 1980'lerde feminist yaklaşımların etkisi ve 1990'lardan günümüze kadar gelen dönemde ise, kültürel ve postmodern yaklaşımlarla gündelik hayatın düzenlenmesinde ortaya çıkan eşitsiz toplumsal ilişkiler ve yapı-fail ikililiği aşılmaya çalışılmıştır (Gardiner, 2016, s. 15; Kalekin-Fishman, 2013). Bu çalışmada, kadın ve yaşlı olma halinin gündelik hayatta inşa edilen toplumsal, ekonomik ve politik yapılarla ilişkisini anlayabilmek amacı ile felsefe, sosyoloji,

gerontoloji ve kültürel çalışmalar değerlendirilirken, gündelik hayatın mekânsal üretimi ve insan-mekân ilişkisi için coğrafya çalışmalarına başvurulmuştur.

Gündelik hayat öznelere yaşantısal faaliyetlerini gerçekleştirdiği, kimliğini inşa ettiği ve aidiyet hissettiği bir “yere” ve sağduyu bilgisi yoluyla öznelarası etkileşimlerde bulunduğu, toplumsal pratiklerini sergilediği veya içine doğduğu düzene karşı direniş gösterdiği bir “mekâna” dönüşebilir. Gündelik hayatın bu muğlak sınırları, onun farklı yönlerden incelenmesini ve farklı bakış açıları ile tartışılmasını zorunlu kılmıştır. Bu yönden gündelik hayat; öznelarası etkileşimler sonucunda toplumsal rollerin, kimliğin ve benliğin sahnelendiği “mekân” (Goffman, 2009; Orhan, 2018), öznelere içine doğduğu zaman, mekân, cinsiyet, toplum ve kültür işleyişinin önceden belirlendiği “bilgi yığını” (Şentürk, 2018) ve gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiği bireysel ve toplumsal “ilişkiler bütünü” (Berger ve Luckmann, 2008; Uluocak, 2018) olarak kavramsallaştırılmış olup, bu çalışmalarda sosyolojik bakış açısı hâkimdir.

Gündelik hayatı toplumsal ilişkilerin geliştiği “yer” ve kapitalist toplumun ekonomik ve politik çıkarlarını sergilediği “mekân” olarak önceleyen önemli çalışmalar ise, marksist yaklaşımın temsilcisi Henri Lefebvre tarafından ortaya konulmuştur (Lefebvre ve Levich, 1987; Lefebvre, 2017; Lefebvre, 2019a; Lefebvre, 2019b; Lefebvre, 2020a; Lefebvre, 2020b). Lefebvre’nin gündelik hayat ve mekânın üretimi üzerine geliştirdiği kuramsal/kavramsal yaklaşım, son otuz yılda pek çok teorik ve ampirik araştırmaya konu olmuştur (Burkitt, 2004; Conlon, 2004; Felski, 1999; Gardiner, 2016; Karmaz, 2021; Kılınç, 2019; Köse, 2018; Kurtar, 2013; Kurtar, 2020; Savran, 2020; Şahin ve Balta, 2001; Tekeli, 2010). Özellikle mekânın toplumsal, ekonomik ve politik süreçlerle karşılıklı ilişkisinde onun durağan değil, ancak dinamik ve canlı bir yapıya sahip olduğu düşüncesi coğrafi bakış açısını derinden etkilemiştir. Mekâna dönüş ile birlikte, sosyal dünyada meydana gelen yapısal süreçlerin bir de mekânsal boyutu olduğu anlaşılmış ve coğrafi çalışmalarda mekânın toplumsal ve politik yönü (Elden, 1997; Elden, 2001; Yurdadön Aslan ve Yavan 2018), gündelik hayat coğrafyasında inşa edilen yapı-fail etkileşiminin sosyo-mekansal boyutu (Eyles, 1989), gündelik hayatta sergilenen bireysel ve toplumsal performansların zamansal döngüler içerisinde ortaya çıkan ritimler ve ekolojik koşullarla ilişkisi (Simpson, 2008) ele alınan mevcut çalışmalardır.

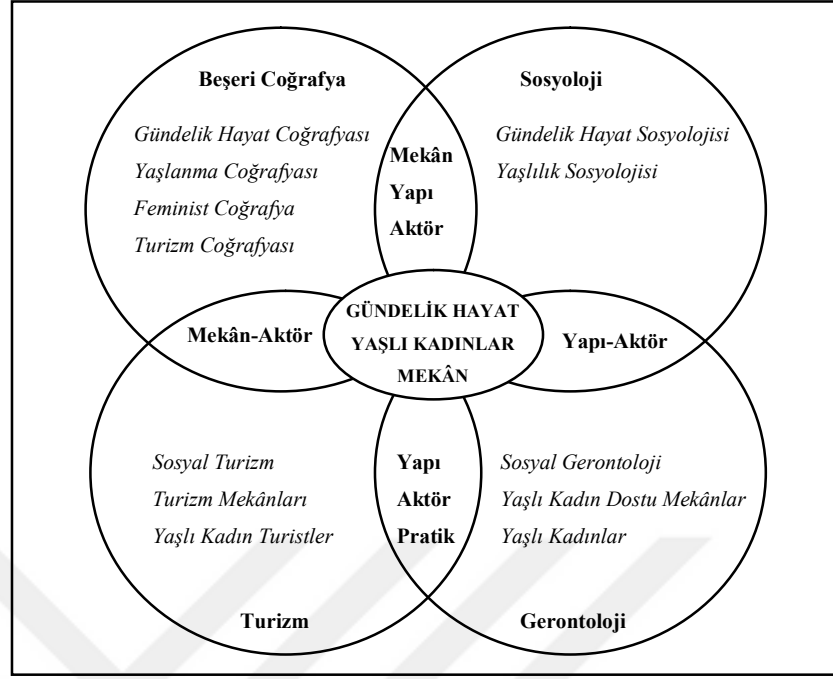
Öznelerin bilinçli ya da bilinçsiz olarak sergilediği günlük rutin pratikler, iktidarın tahakküm gücünü etkisiz kılmak için belirli bir zamanda ve belirli bir mekânda direniş biçimine dönüşebilmektedir. Gündelik hayatta ev temizlemek, yemek yapmak, pazara gitmek, konuşmak, seyahat etmek, uyumak gibi günlük rutin eylemler, yapısal koşulların aşılabilmesi için etkili bir direniş mekanizması oluşturmaktadır (De Certeau, 2008; De Certeau, Giard ve Mayol, 2009b; Gökalp Yılmaz, 2017). Bu noktada ise, “gündelik hayatın faili kim?” sorusu akla gelmektedir. Gündelik hayatın faileri yapısal koşulların zorlamaları ve baskıları ile karşı karşıya olan; kadınlar, yaşlılar, gençler, engelli ve LGBT’li bireylerdir. Bu doğrultuda kentsel mekânlarda kadın direnişinin gündelik hayatı dönüştürme gücü (Sezer Şanlı, 2018), ataerkil kapitalist koşulların etkisi altında kadınların kentsel gündelik mekânsal pratikleri (Aksu Kocatürk ve Şengül, 2020), kent mekânların turizme yönelik örgütlenmesi ile birlikte, ücretsiz ev işlerinde çalışan kadınların gündelik pratiklerini kamusala taşıması ve gündelik deneyimlerinin değişmesi (Kahveci, 2018), gündelik hayat incelemelerinde kadınlık temsili (Tasouji, 2013), farklı iki kuşakta yer alan kadınların gündelik kentsel mekân kullanımı ve kamusal mekâna erişimi (Tuncer, 2015; Tuncer, 2021), toplumsal cinsiyet ilişkisinin mekânsal sınırları inşa ederken oynadığı eşitsiz rol (Alkan, 2009; Çakır, 2009), ataerkil düzenin sosyo-mekânsal yapıya müdahalesi ve kadınların mekânla kurduğu ilişkiler (Bilgili, 2017; Bondi ve Davidson, 2003; Deniz, 2018; Friedan, 2002; Kern, 2020; Massey, 1994; Yüceşahin, 2016) incelenmiştir. Ancak toplumsal cinsiyet, gündelik hayat ve mekân ilişkisi birlikte düşünüldüğünde, gündelik hayatta toplumsal cinsiyetle başlayan ve yaşamanın son evresinde ortaya çıkan yaşlanma ve yaşlılık sürecinin yaşlı kadınlar açısından oluşturduğu yapısal eşitsizlikler, bu eşitsizliklerin gündelik hayat coğrafyalarında nasıl inşa edildiği, yaşlı kadınların özel/kamusal mekân kullanımı ve mekâna erişimi ihmal edilen konular arasındadır.

Özellikle uluslararası ve ulusal literatürde yaşlı bireylerin yer ve mekânla kurduğu ilişkiyi coğrafi bakış açısı ile açıklamak ve yaşlanma coğrafyalarının araştırma gündemini yeniden belirlemek amacı ile yapılmış araştırmalar (Andrews ve Milligan, 2009; Harper ve Laws, 1995; Hopkins ve Pain, 2007; Özgür, 2019; Rowles, 1986; Yakar, 2018) mevcuttur. Fakat yaşlanma coğrafyaları alanında yapılmış olan çalışmalarda yaşlanmanın heterojen doğası ihmal edilirken, toplumsal cinsiyet ve yaşlanma/yaşlılık ilişkisi birlikte değerlendirilmemiştir.

Bu konuda sosyoloji ve gerontoloji alanında toplumsal cinsiyet ve yaşlanma/yaşlılık olgusunu ilişkisellik ve kesişimsellik anlayışı ile değerlendiren önemli çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkeninin eşitsiz yapısal koşullarla ilişkisi (Arber, 2004; Arun ve Karademir Arun, 2011), toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin emeklilik sistemine yansımaları ve yaşlı kadın yoksulluğu üzerine etkisi (Ginn, 1998), yaşam kalitesi perspektifinden farklı yaş gruplarının karşılaştırmalı analizi ve cinsiyet değişkeninin yaşlanma sürecine etkisi (Arun ve Çakıroğlu Çevik, 2013), “yaşlanmanın kadınlaşması” olgusunun toplumsal cinsiyet dinamikleri ile ilişkilendirilmesi (Artan ve Irmak, 2018; Hablemitoğlu, 2016), toplumsal cinsiyete dayalı yaş ayrımcılığı (Yelboğa ve Varol, 2018), eğitim, yaş, cinsiyet ve mesleki düzeyin yaşlı bireylerin algılanma ve temsil edilme biçimi üzerine etkisi (Kite, 1996), yaşlılığın tektipleştirilmesinden ziyade yaş ve cinsiyet değişkeninin kesişimsellik anlayışı ile düşünülmesi ve yaşlı kadınlara yönelik algının bireysel/toplumsal inşası (Pamuk, 2018), yaşlanma sürecinde yaşlı bireylerin yakınlarını kaybetmesi ile ortaya çıkan yas olayının cinsiyete göre farklılaşma düzeyi (Williams ve Baker vd., 2006) ve özel/kamusal mekan ayrımının cinsiyet, yaş, yoksulluk ve sağlık koşulları ile ilişkisi (Mudege ve Ezech, 2009) değerlendirilmiştir. Dolayısı ile demografik değişim süreci ile birlikte nüfusun yaşlanması, yaşlanmanın kadınlaşması, yaş ve cinsiyet değişkeninin diğer birçok değişkenle kesişimsel olarak ilişkilendirilmesi, yapısal eşitsizliklerin nedenleri ve sonuçları literatürde üzerine düşünülen konular arasındadır.

Sosyal/beşeri bilimlerde yaşlı kadınlara ilişkin yapılan araştırmaların toplumsal cinsiyet, gündelik hayat ve sosyo-mekânsal ilişkileri ele alan araştırmalara kıyasla nispeten sınırlı kaldığı ve bu konuyla ilgili bilgi birikiminin 25-30 yıllık bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Bu hususta uluslararası ve ulusal literatürde gündelik hayat, turizm mekânları, toplumsal cinsiyet ve yaşlanma/yaşlılığa ilişkin kavramlar incelendiğinde, bu kavramları kapsayan ve turizm mekânlarında yaşlı kadınların gündelik hayat pratiklerini inceleyen benzer ya da ilişkisellik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu konuda uluslararası turizm literatüründe yaşlı kadınların seyahat ve turizm deneyimlerine odaklanan araştırmalar bulunmakla birlikte (Liechty, Ribeiro ve Yarnal, 2009; Small, 2003) ulusal turizm literatürde toplumsal cinsiyet ve yaşlanma/yaşlılık ilişkisi birbirinden bağımsız iki ayrı konu olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 3. Literatür Değerlendirme Şeması

Kesişimsel ve ilişkisel bakış açısıyla oluşturulan bu araştırma tezi, çağdaş beşeri coğrafya, gündelik hayat, yaşlılık ve feminist araştırma gündemi için birkaç katkı sunmaktadır. Bunlar;

1. Gündelik hayatta mekânsal pratiklerin üretim ile yeniden üretim ilişkisi düşünülebilir.
2. Feminist araştırmacılar tarafından yaşlı kadınlar için yerin ve mekânın önemi değerlendirilebilir.
3. Yaşlanma coğrafyacıları tarafından yaşlanmanın tektipleştirilmesinden ziyade toplumsal cinsiyet ilişkileri ile farklılaşan mekânsal kullanım pratiklerine odaklanılabilir.
4. Turizm coğrafyaları tarafından mekânın ekonomik ve politik üretiminin oluşturduğu eşitsiz güç ilişkileri incelenebilir.

2. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. GÜNDELİK HAYAT, ZAMAN VE MEKÂN

1.1. Gündelik Hayat Kavramı ve Kuramsal Yaklaşımlar

Gündelik hayat, zamanın ve mekânın olağan akışında, toplumsal öznelerin günlük pratikleri yoluyla deneyimlenen yaşantısal durumlara karşılık gelmektedir. Bu anlamda öncelikle zamana ve mekâna yazgılı olan günlük (daily) ve gündelik (everday) hayat kavramları arasındaki farklılıkların açıklanması gerekir. Günlük hayat (daily life); modern öncesi toplumda yaşamın muazzam çeşitlik gösterdiği, insanların günlük pratiklerini güneşin konumuna göre düzenlediği, zamanın ve mekânın henüz birbirinden ayrılmadığı doğal koşullardan meydana gelmekteydi. Gündelik hayat (everday life) ise; modernleşme olgusu ile başlayan ve kapitalizmin etkisi altında günlük yaşamın homojen, parçalı ve hiyerarşik bir yapıya dönüşme sürecini içeren beşeri koşullardan oluşmaktadır (Lefebvre, 1987; Lefebvre, 2017). Lefebvre, günlük ve gündelik hayat kavramlarına açıklık getirmekle birlikte, bu iki temel kavramın keşisen anlamlarını kapsayan gündeliklik (everydayness) kavramını da tanımlamıştır (Lefebvre, 1987; Şanlı, 2018). Gündeliklik kavramı, gündelik hayat içerisinde zamansal döngülerden oluşan programlanmış rutin pratikleri ifade etmektedir. Gündeliklik, toplumsal ve mekânsal pratiklerin üretim ve yeniden üretim ilişkisi ile şekillenen hiyerarşik bir düzene işaret etmektedir. Dolayısı ile Lefebvre'ye göre, zamanın tekrarlanan doğasında gündelik hayatın dışına çıkmak neredeyse imkânsızdır (2020b, s. 19). Modernizmin ve kapitalizmin dinamikleri gündelik hayata öylesine nüfuz etmiştir ki, gündelik hayatın dışına çıktığını düşünenler bile gündelik olma halinden kurtulamamıştır.

Gündelik hayat, insanların toplumsal, ekonomik ve politik yapılar ile etkileşime girdiği ve günlük aktiviteler oluşturduğu ilk yerdir (Kurtar, 2013, s. 207). Gündelik hayat, bireylerin konaklama, yeme, içme, giyinme, seyahat etme, üretim ve tüketim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için yürüttükleri tüm bireysel ve toplumsal pratiklerle yakından ilişkilidir. (Kırış, 2019, s. 134; Şahin ve Balta, 2001, s. 185). Bu tanıma göre, gündelik hayat sıradan, bilinen ve aşına olunan pratiklerin tekrarı gibi görünse de,

sıradan olanın altındaki zenginliği, aşına olunanın bilinemezliğini ve hayatın bütün çelişkilerini içermektedir. Lefebvre bu yönüyle gündelik hayatı verimli bir toprağa benzetir. *“Çiçeksiz ya da ağaçların görkeminden yoksun bir toprak, yolu oradan geçeni hüzünlendirir; ama yine de çiçekler ve ağaçlar yaşamı, gizli zenginliği olan toprağı unutturmamalıdır.”* (Lefebvre, 2020a, s. 93). Her ne kadar, gündelik hayat modernleşme ve kapitalist koşullar tarafından zamanın, mekânın ve insani ilişkisinin homojenleştiği bir mekâna dönüştürülse de, kendi içerisinde hem arzuları, güzellikleri ve farklılıkları hem de belirsizlikleri, eşitsizlikleri ve sıradanlaşmış rutin pratikleri bulundurmaktadır (Lefebvre, 2020a, s. 103).

Gündelik hayatın gizemli ve zengin içeriğinin anlaşılması, bireylerin gündelik pratikleri ile içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik ve politik yapıların incelenmesine bağlıdır (Lefebvre, 2017, s. 8). Bu nedenle gündelik hayat tartışmaları, günlük pratikler ve öznelarası etkileşim süreci sonucunda gelişen toplumsal ilişkiler etrafında şekillenmiştir (Tekeli 2010). 18. ve 19. yüzyılda sanayi devriminin meydana getirdiği değişim ve dönüşüm, bireysel ve toplumsal ilişkilerinin yapısal çerçevede tartışılmasına zemin hazırlamıştır. O dönemlerde egemen olan sistemler yaklaşımı, gündelik hayatı düzenleyen toplumsal ve ekonomik ilişkilerin bireyler tarafından pasif bir biçimde içselleştirildiğini ve toplumsal gerçekliğin bireysel bilincin dışında sorgulanmadan kabul edildiğini savunmaktaydı (Gardiner, 2016, s. 17). Sistem yaklaşımı kuramcıları Comte, Durkheim ve Marx, bireysel eylemlerinin yapılar tarafından inşa edildiğini varsaymış ve öznelarası etkileşim sürecini yapısal çerçevede açıklamışlardır. Durkheim göre, toplumsal yapının temel hedefi anlaşma yoluyla düzenin kurulmasıdır (akt. Bennett, 2013, s. 12). Durkheim, toplumsal düzenin inşa edilmesinde bireylere dayatılan normların ve değerlerin bireysel bilincin ötesinde kolektif bir bilinç tarafından oluştuğunu ileri sürmüştür. Durkheim'in toplumu kolektif temsilden bireysel bilince indirgemekteki başarısızlığı yapısalcı bakış açısının bir sonucudur (Esgin ve Özben, 2018, s. 42).

Karl Marx ise, kapitalist üretim ilişkisinin toplumsal gruplar arasındaki eşitsizlikleri örtbas ederek bireyin tahakküm ve baskı altına alındığından bahsetmiştir. Marx'a göre, kapitalist toplumda ortaya çıkan gündelik hayat, egemen olan sınıfın ekonomik ve ideolojik çıkarlarını sürdürdüğü bir araçtır. Marx, gündelik hayatı işçi sınıfı açısından temel ihtiyaç pratiklerine indirgenen ve anlamdan yoksunlaştırılmış bir

yabancılaşma⁷ alanı olarak görmektedir (akt. Bennet, 2013, s. 13). Yabancılaşmanın⁸ ortaya çıkmasında etkili olan teknik ilerlemeler ve kapitalist ilişkiler; kentleşmenin ortaya çıkması, küresel pazarların gelişmesi, boş zamanın artması, yaşam kalitesinin değişmesi, kitlesel tüketimin başlaması ile birlikte giderek gündelik hayatın tüm alanlarını dönüştürmüş ve bireyler üzerinde tahakküm mekanizmaları oluşturmuştur. Habermas ve Heller'in görüşleri de bu durumu desteklemektedir. Habermas ve Heller, belirli bir düzen içerisinde medyanın ve kitle iletişim araçlarının gündelik hayatı rasyonelleştirdiğini ve bireylerin sorgulama, eleştirel düşünme ve eyleme geçme olanaklarından yoksun hale geldiğini belirtmiştir (Bennett, 2013, s. 35-38; Gardiner, 2016, s. 43). Ancak 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde sistem yaklaşımına yönelik eleştiriler başlamış ve toplumsal düzenin devamını sağlayan yapısal işlevler sorunsallaştırılmıştır (Gardiner, 2016, s. 17-18). Yeni yaklaşımlar birey merkezlidir. Bireyin kendi anlam dünyasını inşa ederken aktif rol oynadığı görüşü giderek önem kazanmıştır. Dolayısı ile Wilhelm Dilthey, Heinrich Ricker, Max Weber gibi yorumsamacı geleneğin temsilcileri ve sosyal davranışçılığın⁹ daha sonra adlandırılan

⁷ Yabancılaşma kavramı, Karl Marx tarafından ortaya atılmıştır. Karl Marx'a göre, işçi sınıfı ne kadar meta üretirse, o kadar ürettiği ürüne, sarfettiği emeğe, bireysel varlık olarak kendisine ve daha büyük ölçekte içinde bulunduğu toplumsal ilişkilere yabancılaşır. Bu yönüyle yabancılaşma, kapitalist üretim ilişkileri ve araçlarıyla birlikte, gündelik hayattaki her şeyin alınıp satılma değeriyle anlam kazandığı bir yoksunlaşma hali olarak tanımlanabilir. Yabancılaşma kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Lefebvre, 2020a, 64-68).

⁸ Marx'ın yabancılaşma kavramından hareketle Lefebvre, gündelik hayatı yabancılaşma mefhumunu da içeren daha kapsamlı bir analiz birimi olarak yorumlamıştır (Lefebvre, 2020a, s. 60). Lefebvre'ye göre, gündelik hayat hem yabancılaşmanın hem de radikal dönüşümün merkezindedir. Yabancılaşmadan kurtulmanın yolu ise, gündelik hayatın toplumsal ve politik dönüşümüne bağlıdır. Ancak tersine modern gündelik hayatta radikal dönüşüm, toplumsal ve politik devrimle değil, bilimsel ve teknik devrimle gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Lefebvre, 2017 s. 92).

⁹ Sosyal psikolojiye ilgisi olan George Herbert Mead, insanların davranış biçimlerini gözlemleyerek, onların toplumsal çevredeki uyaranlara karşı bilinçli bir şekilde tepki verebildiklerini ve tepki ile uyaran arasındaki ilişkiyi doğrudan içselleştirmeden önce zihinsel sorgulamaya tabi tuttuklarını ileri sürmüştür. Mead'ın insan davranışlarına yönelik gözlemleri neticesinde zihin ve benlik kavrayışı gelişmiştir. Bu nedenle Mead'ın çalışmaları literatürde sosyal davranışçılık olarak tanımlanmıştır. Sosyal davranışçılık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Binay ve Tatlıcan, 2018, s. 166-178).

sembolik etkileşimciliğin¹⁰ temsilcisi George Herbert Mead tarafından bireyin anlam dünyasının öznel bakış açısına ve öznelerarası ilişkilere bağlı olduğu vurgulanmıştır (Esgin, 2018, s. 18; Gardiner, 2016, s. 18). Weber ve Mead, bireylere dayatılan toplumsal normların ve değerlerin pasif bir biçimde kabul edilmediğini, ancak bireyin içsel motivasyonu tarafından yönlendirildiğini savunmuştur. Özellikle toplumsal yaşamı öznel bakış açısıyla ve bireyin eylemleri yoluyla anlamaya çalışan Max Weber, bireylerin kendi eylemlerini diğer bireylerin eylemleri ile ilişkilendirmesi sonucunda toplumsal pratiklerin açığa çıkacağını belirtmiştir (Esgin ve Özben, 2018 s. 48). Bu bağlamda bireysel eylemlerin ve yaratıcı iradenin rolü kişinin gündelik hayatını anlamlı kılmaktır.

Schutz, Berger ve Luckman gibi teorisyenler gündelik hayatı fenomenolojik perspektiften kavramsallaştırmış ve toplumsal yaşamın inşasında bireyin aktif rol oynadığı görüşünü benimsemişlerdir. Schutz, gündelik hayatı bireysel öznelerin etkileşim halinde olduğu düzenli ve anlamlı bir alan olarak görmektedir (Kilminster, 2008'den akt. Esgin, 2018, s. 21). Schutz'a göre, bireyler kültür, zaman, mekân ve cinsiyet gibi önceden belirlenmiş fenomenler içinde doğarlar (Gardiner, 2016, s. 19; Şentürk, 2018, s. 263). Bu nedenle daha önceden tekâmül edilen toplumsal çevre yapısı, bireylerin bilincini ve davranışını büyük ölçüde şekillendirmektedir. Toplumsal ve kültürel kalıpları içselleştirme eğilimi gösteren bireyler “ortak bilgi stoku” içinden elde ettikleri bilgilere göre eyleme geçmekte ve toplumsal grupların oluşturduğu “tektipleştirme”leri gündelik hayatlarını inşa edebilmek için kullanmaktadır. Bireyler, toplumsal bir grup içinde (aile, arkadaş ve çalışma ortamında) etkileşimde olduğu diğer öznelerle “tipleştirme” yoluyla benliklerini yeniden inşa ederler. Schutz’a göre, “tipleştirme” bireylerin gündelik hayat deneyimlerine bağlı olarak karşısındaki özneyi veya herhangi bir durumu sınıflandırması olarak ifade edilmektedir. Bireyler gündelik

¹⁰ George Herbert Mead tarafından geliştirilen sosyal davranışçılık modeli, öğrencisi Herbert Blumer (1969) tarafından sembolik etkileşimcilik yaklaşımı olarak yeniden sistematik hale getirilmiştir. Sembolik etkileşimcilik yaklaşımı, öznelerin diğer öznelerle, çevresiyle ve toplumsal süreçlerle etkileşimini içermektedir. Bu yaklaşıma göre, öznelerarası etkileşimler sonucunda bireyler sosyal çevresindeki her şeye anlam yükleyebilir ve özne kendi anlam dünyasını üretebilen aktif fail role sahiptir. Sembolik etkileşimcilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Binay ve Tathcan, 2018, s. 166-178).

rutinlerini, tercihlerini ve deneyimlerini kültürel çevrenin sunduğu bilgi birikimine yani “bilgi stoku”na başvurarak oluşturmaktadır. Bilgi stoku/bilgi birikimi gündelik hayatta kuşku duyulmayan gerçeklerin, düşüncelerin ve davranışların sorgulanmadan içselleştirilmesine sebebiyet veren ön kabullerdir. Schutz göre, bireyler gündelik hayatlarında bir sorunla karşılaşmadıkları sürece içinde bulundukları toplumsal düzeni sorgulamayacaklardır. Ancak fenomenolojik yaklaşımda bireysel bilinç en üst noktadadır ve dışsal varoluş düzeni bireysel bilinç tarafından sorgulanarak değiştirilebilir (Şentürk, 2018, s. 237-264). Dolayısı ile gündelik hayat içerisinde farklı deneyimlere sahip olan bireyler yapılara itaat eden değil, gündelik hayatının yönünü değiştirebilendir.

Schutz’a benzer bir bakış açısıyla Berger ve Luckman da “buradalığa ve şimdiliğe” diğer bir ifade ile mekânsal ve zamansal deneyimlere öncelik atfederek, gündelik hayatın mevcut düzeni içerisinde bireylerin öznel anlam dünyalarını, nesnel toplumsal dünya ile ilişkisinde arayıp anlamı derinlemesine incelemiştir. Berger ve Luckman’a göre, gerçeklik sosyal olarak inşa edilmektedir (Berger ve Luckmann, 2008, s. 23). Gündelik hayatta çoklu öznel gerçekliklerden nesnel gerçekliklere yani toplumsal olanın inşasına geçiş, “dışsallaştırma”, “nesnelleştirme” ve “içselleştirme” olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir (Berger ve Luckmann, 2008, s. 92). Bireyler kendi deneyimlerine dayanarak öznel anlamlar oluşturmaya çalışsa da, toplumsal gerçeklik çerçevesinde kabul görebilmek için öznelarası toplumsal ilişkiler kurmaktadır. Nesnel gerçekliğin inşasında, öznelarasındaki etkileşimler bir "dışsallaştırma" süreci oluşturur. “Dışsallaştırma” süreci durağan olmamakla birlikte, toplumsal normları ve değerleri oluşturmaktadır. “Nesnelleştirme” süreci ise, modern toplumun ortaya çıkardığı kurumlar tarafından toplumsal normların meşrulaştırılmasıdır. Bireyler öznel anlamlandırma “içselleştirme” süreci ile benliklerini inşa ederken, nesnel toplumsal dünyadaki bütün temel süreçlerle yakından ilişkilidir (Uluocak, 2018, s. 269-290). Gündelik hayatta bireyler, öznel ve nesnel toplumsal dünyada sunulan olguları doğrudan içselleştirebilir veya karşılaştıkları yapısal koşulları sorgulayarak direnişe geçebilirler. Bu bağlamda gündelik hayatta bireylerin hem rutinleşmiş hem de rutinleşmemiş pratikleri mevcuttur.

Goffman, gündelik hayatta benliğin sunumunu dramaturji¹¹ yaklaşımı ile analiz ederek bireylerin eylemlerini tiyatro oyununa benzetir. Bireyler yüz yüze etkileşime girdikleri andan itibaren birbirlerinin düşüncelerini, duygularını ve beklentilerini anlamaya odaklanırlar. Goffman'a göre, bireyler gündelik hayatlarında kişisel çıkarımlar elde edebilmek için toplumsal rollerini en iyi şekilde yerine getirmek durumundadır. Dolayısı ile bireyin oynadığı roller, diğerlerinin oynadığı rollere bağlı olarak şekillenmektedir (Goffman, 2020, s. 13). Goffman, belirli bir toplumsal mekânda belirli bir katılımcının diğer katılımcılardan herhangi birini etkilemeye yönelik bütün girişimlerini “performans” kavramıyla açıklamıştır. Gündelik hayatta performanslar “ön sahne” ve “arka sahne” olmak üzere iki şekilde sergilenmektedir. Bireyler ön sahnede toplumsal davranış kalıplarını yerine getirirken, arka sahne farklı rollerin ve farklı senaryoların oynandığı yerdir. Bu durum şöyle örneklendirilmiştir: *“Misafirlere ev sahiplerinin görüldüğü misafir odası, yani ön sahne içinde ev sahipleri toplumun onlardan beklediği gibi cömert, sevecen ve görgülüysen, aynı kişiler arka sahneye geçtiklerinde, yani mutfaka gittiklerinde komşularını çekiştiren, onlara hakaret eden ve dedikodularını yapan insanlara dönüşebilirler.”* (Orhan, 2018, s. 198). Goffman'a göre, bireyler başkaların izleniminden etkilenecek kendi davranışlarını yönetmekte ve içsel bir güdülenme ile gündelik hayatta hesaba kattıkları eylemleri rutin pratik haline dönüştürmektedir (Goffman, 2020).

De Certeau'nun gündelik hayat çözümlemesi ise, Foucault'nun iktidar kuramının eksik yönleri ile ilgilidir. Foucault, toplumsal aktörlerin iktidar ilişkileri tarafından tahakküm altına alındığını ve bireyin sömürge nesnesi haline getirildiğini belirtmiştir. Bu durumda bireyler iktidar biçiminin öznesi değil, iktidar ilişkileri tarafından üretilen nesne konumundadır (Burkitt, 2013, s. 216). De Certeau ise, zayıf olanın erk karşısında taktikler geliştirerek direnişe geçebileceğini ve gündelik hayatın insanlara kendi

¹¹ Dramaturji akımının temsilcisi olan Erving Goffman, öznelerarası etkileşimler sonucunda ortaya çıkan toplumsal ilişkileri inceleyerek gündelik hayatı çözümlemiştir. Goffman'a göre, gündelik hayat toplumsal rollerin sergilendiği bir tiyatro sahnesidir. Özneler ise, gündelik hayat içerisinde birbirlerinin izlenimlerinden etkilenecek toplumsal rollerini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışan aktörlerdir. Gündelik hayatta toplumsal özneler tarafından sergilenen performanslar, belirli zamanda ve mekânda kişisel vitrinler (cinsiyet, yaş, ırk, etnisite vb.) aracılığıyla kişisel benliğe ve kimliğe dönüşmektedir. Dramaturji akımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Goffman, 2020).

yaşamlarını sürdürebilmeleri için çeşitli fırsatlar sunduğunu ifade etmiştir (De Certeau, 2008, s. 44). Bu doğrultuda gündelik hayat içerisinde taktikler ve stratejik eylemler bulunmaktadır. Taktik, zayıf olanın güçlü olan karşısında yeniden ürettiği “alışkanlık, tutum ve uygulamaların” türlü kurnazlık, oyun ve dümenlerle ortaya çıkmasıdır (De Certeau, 2008, s. 54-55). Taktik, gündelik hayatta tahakküm altına alınan sıradan bireylerin kendilerine dayatılan kurallara direnmek için geliştirdikleri pratiklerdir. Bireylerin yaşamındaki taktikler arasında; yemek yapmak, pazara gitmek, gezmek, okumak, konuşmak gibi günlük sıradan alışkanlıklar yer almaktadır. De Certeau’ya göre taktik; *“Ne bir aidiyet üzerinden ne de ötekinin, görünür bir bütünlük olarak ayırt edilmesini sağlayan bir sınır üzerinden yapılan hesaplamadır. Taktik, uygulama alanı olarak sadece ötekinin alanına sahiptir. Taktikler ötekinin alanına, bu alanı bütünüyle kapsamadan, bu alana belirli bir mesafede kalmayı başaramadan yavaş yavaş, parça parça sızar.”* şeklindedir (2008, s. 54). Dolayısı ile taktikler parçalı ve dağınıktır. Belirli bir mekânı yoktur, ancak belirli bir zamana bağlıdır. Gündelik hayatta zayıf olan bireyler, iktidar ve güç karşısında avantaj sağlayabilmek için belirli zamanlarda eyleme geçmektedir. Stratejiler ise, güçlü olanın taktikler karşısında geliştirdiği hesaplamalardır. Stratejiler, iktidarın ve gücün ötekini görünür kılmak için ürettiği bir mekânda ortaya çıkmaktadır. Günümüzde güç ilişkilerinin en belirgin yeri olarak kentsel mekânlar gösterilmektedir (De Certeau, 2008; Yılmaz, 2017).

Marksist yaklaşımın temsilcisi De Certeau’un ve Lefebvre’nin çözümlemesi, kitle kültürü, tüketim ilişkisi ve iletişim araçlarının bireysel bilinci ve eylemleri yönlendirmesini içermektedir. Ancak De Certeau ve Lefebvre’nin görüşü bir noktada birbirinden ayrılmaktadır. Lefebvre, politik ve toplumsal yapıdaki devrimle birlikte bireylerin gündelik hayatını değiştirme olanağına sahip olduğunu ve işçi sınıfının bu hedefe devrimle ulaşabileceğini ileri sürmüştür (Lefebvre, 2019a; Lefebvre, 2020a). De Certeau ise, politik ve toplumsal bir devrim olmaksızın bireylerin direniş yoluyla gündelik hayatlarını değiştirebileceğine vurgu yaparak, bireyin faillik özelliğini ön plana çıkarmıştır. (De Certeau, 2008; Lefebvre, 2019a; Lefebvre, 2020a).

Modernizmin sonu olarak görülen 1980’lerden sonra gündelik hayata dair söylemler, ilişkiler, pratikler ve kimlikler yeniden inşa edilmiştir. Özellikle modern döneme özgü sınıf yapısı, homojen yaşam tarzı ve verili bir kimliğe ait olma gibi yaklaşımlar önemini yitirmiş, postmodern yaklaşımlar yerini almaya başlamıştır.

Postmodern yaklaşımda vurgu, bireysel farklılıklar, heterojen yapılar, kesişimsel kimlikler ve bağlamsal hakikat üzerinedir (Bennet, 2013; Lefebvre 2017; Lefebvre, 2019a; Tekeli, 2010). Ancak günümüzde modern ve postmodern özellikler bir arada görülür. Modern gündelik hayatın sorgulanmayan, tektipleştirici ve sıradan yapısı, mevcut eşitsizliklerin devamını sağlamaktadır. Gardiner (2016) modern gündelik hayatın eşitsiz yapısını şu sözlerle açıklar:

“Modernite eksiksiz bir şeyleşme sürecini -insanlar arasındaki canlı, dinamik ilişkilerin şeyler arasındaki statik bağlantılara dönüştürülmesini- öne çıkarır. Bu sebepten, gündelik yaşam dünyası yapay bir lüzumsuzluk ve kendini tekrarlama eğilimi edinmiştir çünkü giderek bürokratik, işlevselci mantığın etkisi altına girmiştir. Sonuç, gündelik yaşam dünyasının somut özgünlüklerinin homojenleştirilmesi, günlük deneyimlerin zenginliğinin ve karmaşıklığının “içinin boşaltılmasıdır.”(...) Bu, gerçekliğin niteliksel özelliğini idrak etmekten bizi alıkoyar; “farklılığın” ve “ötekiliğin” doğasını görmemizi engeller.” (Gardiner, 2016, s. 31).

Modernleşme süreci ile birlikte gündelik hayatın şeyleşmesi¹² kimliklerin parçalanmasına ve belirli bir hiyerarşik düzen içerisinde bir kimliğin diğerinden daha az görünür olmasına neden olmuştur (Balta, 2018, s. 61). Dolayısı ile postmodern toplumda gündelik pratikleri ve ilişkileri belirleyen cinsiyet, yaş, sınıf, ırk gibi yapısal kısıtlamaların dayattığı normlar sorunsallaştırılmıştır. Her ne kadar gündelik hayatın postmodern özellikleri önemli hale gelse de, gündelik hayat hem kendi irademiz altında hem de irademizin ötesinde olaylar ve olgular tarafından şekillenmektedir (Eyles, 1989). Bu çalışmada -birey ve toplum, modern ve postmodern, yapısal ve postyapısal- yaklaşımların ikili çıkmazına düşmeden gündelik hayat içerisinde bireylerin kendilerine dayatılan kuralları nasıl içselleştirdikleri veya geliştirdikleri direniş pratikleri incelenerek, yaşlı kadınların turizm mekânlarına erişimi değerlendirilecektir.

1.2. Mekânsal Dönüş ve Coğrafyada Mekânın Anlamı

Geçmişten günümüze mekânın tarihi felsefesi ve coğrafi anlamı değişmekte olup, disiplinlerarası yaklaşımlar farklı mekânsal anlayışların gelişmesinde etkili

¹² Kavram olarak “şeyleşme” beşeri faaliyetler tarafından üretilen toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik ilişkilerin ya da nesnelerin, insandan bağımsız olarak var olan “şeyler” gibi, yani doğada kendiliğinden var olan yasalar ya da ilahi güç gibi algılanması ve tanımlanmasıdır. Şeyleşmiş dünyada insan, kendi ürettiği gerçekliğe ve kendisine yabancılaşmaktadır. Şeyleşme kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Berger ve Luckman, 2008, s. 130).

olmuştur. Geleneksel mekân anlayışına göre, gündelik hayatın yaşantısallığından bağımsız olarak algılanan ve geometrik mesafelere indirgenen boş düzlem, mekânı tarif etmekteydi (Lefebvre 2019b). Bu yönüyle kozmik mesafelere indirgenen mekân, en geniş anlamı ile uzay/uzam olarak tanımlamaktaydı (Bilgili, 2020, s. 90). Batı felsefi düşünce tarihi içerisinde Descartes tarafından geliştirilen ve mekânın kuramsallaşma sürecinde önemli bir dönüm noktası olan kartezyen mekân anlayışı ile birlikte, Aristotelesçi geleneğin duyular tarafından elde edilen verilerin sınıflandırılmasına dayanan “kategorik mekân” anlayışı sona ermiş ve mekân ilk kez “mutlak” anlamda tanımlanmıştır. Descartes’ın “mutlak mekân” anlayışı, düşünen şey (res cogitans) ve yayılımı olan şey (res extensa) anlamında kullanılmakta ve üç boyutlu koordinatlar sisteminden oluşmaktadır. Descartes’a göre, mekân öznelere ve nesnelere uzantısallığı ile var olan ve kendinde maddeleri, duyuları ve bedeni içeren dolu bir varlıktır (Kurtar, 2012, s. 2; Lefebvre 2019b s. 33). Descartes’tan sonra gelen düşünürler Newton ve Spinoza da mutlak mekân anlayışına sahiptir. Fakat Descartes’ın “mutlak mekân” anlayışından farklı olarak Newton, mekânın öznelere ve nesnelere ile bağlantısının olmadığını yani boş bir düzlem olduğunu ileri sürmüştür (Üngür, 2011). Spinoza ise, doğayı/mekânı tanrıya benzetmiş ve “doğa tanrıdır” diyebilecek kadar ileri giderek mekâna tözsel bir nitelik atfetmiştir (Tally, 2013’ten akt. Bilgili, 2020).

18. yüzyıla kadar hâkim olan mutlak mekân anlayışı, Kant’ın “zihinsel mekân” anlayışı ile birlikte değişmiş ve Descartes’tan sonra mekânın kuramsallaşma sürecini etkileyen ikinci bir dönüm noktası yaşanmıştır (Lefebvre, 2019b, s. 34). Kant göre, *“belirli bir duyumu mekânda ve zamanda deneyimleyebilmek için zaten mekân ve zaman tasavvuruna sahip olmamız gerekir.”* (Küçükparmak, 2019). Bu bağlamda zaman ve mekân insan zihninde “a priori” olarak bulunmaktadır. Ancak Kant’ın felsefi anlayışına göre, zaman mekândan önce gelmektedir. Görecelik kuramında ise, Newtonun mekanik dünya görüşünün ve Kant’ın felsefi anlayışının aksine zaman ve mekân birlikte düşünölmeye başlanmıştır. Modern hayatta kabul edilen mekân anlayışı ise, Einstein’ın çoklu geometrik yaklaşımına ve görecelilik kuramına dayanmaktadır (Bilgili, 2020). Görecelilik kuramına göre, mekân ne maddeye indirgenen bir uzantı ne de boş bir ufuktur. Mekân nesneler, öznelere ve ilişkiler yoluyla anlam kazanmakta ve mekânsal ilişkiler çok boyutlu nedensellik içermektedir (Maudlin, 1990).

Yaklaşık iki yüzyılda teknolojik gelişmelerin hız kazanması, modernleşme, kapitalizm ve küreselleşme projenin dünya ölçeğinde yaygınlaşması toplumsal, ekonomik ve politik süreçlerin yönlendirdiği zamansal ve mekânsal ilişkileri ortaya çıkarırken, zaman aracılığıyla mekânın yok edildiği düşüncesini de beraberinde getirmiştir (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2011). Özellikle modernleşme döneminde ortaya çıkan rasyonel akılcılık ve daimi ilerleme düşüncesi mekânı bağlamından koparılan, homojenleşen, kimliksiz ve aidiyetsiz “yer”lere dönüştürmüştür (Durna, 2020). 1950 ve 1960’lı yılların pozitivist mekân anlayışında toplumsal pratiklerden ve insan deneyiminden bağımsız düşünülen mekân, ölçüm ve hesaplama alanı olarak görülmüştür (Kaygalak, 2011; Peet, 1998’den akt. Kaya, 2014). Bu açıdan pozitif yaklaşımda mekânın üzerinde gerçekleştiği bireysel, toplumsal, ekonomik ve politik ilişkiler ihmal edilmiş olup, mekânın tarihi felsefesi içerisinde yeni kuramsal ve paradigmatik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

1970’lerde hümanist geleneğin temsilcisi Yi-Fu Tuan tarafından mekânın duyular aracılığıyla deneyimlenen ve öznelere anlam dünyası ile şekillenen “yer”lere dönüştüğü görüşü ileri sürülmüştür. Tuan’a göre, “yer”ler salt kartografik temsillerden ibaret değildir, ancak öznelere ve nesnelere yüklenen anlamlarla şekillenmektedir (Tuan, 1977). Tuan, “yeri” güven, şevkat, sevgi, aidiyet ve bağlılık gibi duyguların ulus-devlet, bölge, kent, mahalle ve ev ölçeğinde inşa edilen bir yuva olarak nitelendirmektedir. Dolayısı ile “yerler” bireysel, toplumsal ve politik duyguların harekete geçtiği dinamik ve canlı yapıya sahiptir. Tuan (1975) bu durumu şöyle açıklar:

“Politika yeri görünür kılarak yaratır. Ev bir yerdir. Aile, en küçük politik birimdir. Yönetim biçimi geleneksel olarak otoriterdir. Ev, yabancıların izinsiz girmesine karşı savunulması gereken sınırlara sahiptir. Ev, mekânı çevreleyen “iç” ve “dış” sınır yaratır. Dışarıdaki fırtına ne kadar şiddetli olursa olsun ev o kadar güvenli hissedilir ve aileyi o kadar birleştirir. Mahalle, politik olarak organize edilen evlerin, caddelerin ve yapıların bir düzenlemesidir; mahalle orada yaşayanlar için sınırları olan ve dış güçler tarafından tehdit edilebilecek değerlere sahip olan bir yerdir.” (Tuan, 1975, s. 163).

Relphe ise, yerlerin gündelik hayat pratikleri ile yaşantısal nitelik kazanmasını ve bireylerin aidiyet hissettikleri yerleri yabancılardan korumak istemelerini varoluşsal ve fenomenolojik temellere dayandırmaktadır. Relphe göre, *“insanın insan olmasının tek yolu yerde/yerin içinde olmasıdır.”* (Relphe, 1976’dan akt. Tuncer Gürkaş ve Barkul, 2012). Bu bağlamda insan ve yer arasındaki ilişki, insan varoluşunun ön koşulu olan

yerin/yuvanın içinde olma haline bağlı olarak bireysel ve toplumsal pratiklerle dünyanın deneyimlenmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Hümanist coğrafyacıların geliştirdiği deneyimlenen mekân olarak “yer” kavramsallaştırması, marksist ve feminist teorisyenler tarafından mekânın üretim, güç ve iktidar ilişkilerinden bağımsız olarak düşünülmesi ve mevcut toplumsal eşitsizlikleri örtbas etmesi nedeni ile eleştirilmiştir (Kaya, 2014). Marksist yaklaşımın temsilcisi Harvey mekânı kapitalist üretim ilişkileriyle açıklarken, mutlak mekân anlayışını kullanım değerine (somut emek süreçleri, işçiler, fabrikalar, evler), göreceli mekân anlayışını değişim değerine (meta, sermaye, para) ve ilişkisel mekân anlayışını ise değere (toplumsal ilişkilere) bağlı olarak yorumlamıştır. Harvey’e göre, “mekân kendi içinde ne mutlak, göreceli ne de ilişkiseldir.” (Harvey, 2006, s. 275). Buna göre, farklı mekân türleri farklı koşullar altında birlikte veya ayrı düşünülebilir. Diğer yandan Harvey, mekân ve insan ilişkisini diyalektik bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Harvey’e göre, insanların gündelik hayat pratikleri mekânsal ilişkilerini belirlemekte, mekânsal koşullar ise, insanların hayat hikâyelerini yeniden şekillendirmektedir (Kılınç, 2019).

Lefebvre’nin toplumsal mekân anlayışını geliştirmesi, mekânın kuramsallaşma sürecinde üçüncü bir dönüm noktası olmuştur. Lefebvre, mekânı toplumsal ve ekonomik üretim ilişkilerinin gerçekleştiği ve iktidar mücadelelerinin görüldüğü canlı bir yapı olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle toplumsal öznelerin gündelik hayat pratikleri ile üretilen “mekânsal pratik”lerin ve kapitalist üretim ilişkileri ile zihinsel olarak inşa edilen “mekân temsilleri”nin yanı sıra her iki mekân anlayışını kapsayan “temsil mekânları”nın inşası, mekânın bireysel, toplumsal, ekonomik ve politik bağlamda kendinde var olan özgünlüklerini ortaya çıkarmaktadır (Lefebvre, 2019b).

1980’lerde feminist coğrafyacılar tarafından cinsiyet olgusunun biyolojik özelliklerin dışında bireysel ve toplumsal yapılar aracılığıyla üretildiğine dikkat çekilmiş ve bu yapısal oluşumlardan kaynaklanan toplumsal ve mekânsal eşitsizliklere vurgu yapılmıştır. Özellikle mekânın fiziksel, zihinsel ve toplumsal üretim sürecine erkek bakış açısı hâkimdir (Kern, 2020). Örneğin; evler, işyerleri, alışveriş merkezleri, eğlence ve spor salonları cinsiyetlendirilmiş toplumsal ve mekânsal ilişkilerinin görüldüğü alanlardır (Bondi ve Davidson, 2003). Bu doğrultuda kadınların kamusal

mekâna erişimi ve mekân kullanımı ataerkil ilişkilere ve eşitsiz mekânsal örgütlenme biçimine bağlı olarak yeniden üretilmektedir. Diğer yandan eşitsiz mekânsal ilişkiler cinsiyete özgü dinamiklerin yanı sıra yaş, etnisite, ırk, sınıf ve cinsel yönelimi de içeren ayrıştırılmış ve ötekileştirilmiş kimliklerin yerleştiği homojen mekânsal yapıları da ortaya çıkarmaktadır.

Doreen Massey ise, mekânın, öznelerin ve nesnelerin ilişkiselliğini kapsayan bağlantılara değinmiştir. Öznelerin ve nesnelerin birbirlerini etkileyen ve birbirlerinden etkilenen ilişkiyel yönü, mekânı biçimlendirmektedir. Buna göre mekân mutlak bir konum değil, ilişkiyel bir oluşumdur (Massey, 1994, s. 2). İlişkiyel mekân anlayışında öznelerin ve nesnelerin konumsallığı, ilişkiyselliği ve anlamsallığıyla mekân temsil edilebilir ya da temsil edilebilmenin ötesindedir (Bilgili, 2016). Mekânın canlı ve dinamik doğası sosyal ve politik ilişkileri şekillendirirken, sosyal ve politik yapıların devingenliği ise, mekânın işlevini yeniden belirlemektedir. Mekân, iktidar ve kimlik arasındaki ilişkiyi açıklayan Massey, mekân ve kimliğin tamamlayıcı unsuru olarak iktidarı ön plana çıkarırken, mekân/mekânsallığın tamamlayıcı unsuru olarak iktidarı ve kimliği göstermektedir. Massey'in ileri sürdüğü bu unsurlar, toplumsal ve politik ilişkilerle şekillenen diyalektik bir sürece işaret etmektedir (Kılınç, 2019; Massey, 1994).

Günümüzde mekân tarihsel, diyalektik ve ilişkiyel süreçlere konu olmakla birlikte, toplumsal, ekonomik ve politik süreçlerin etkisi altında mekânın homojen ve hiyerarşik bir nitelik kazanması, yerin/mekânın sonu söylemlerini gündeme getirmiştir. Ancak mekân, homojenliğe karşı farklılığı ve zenginliği içinde bulunduran ve karşıt ötekini oluşturan canlı bir yapıya sahiptir. Mekân; gündelik hayatın yaşantısallığı ile anlam kazanan, yapısal koşulların merkezine yerleş(tiril)en, mekânsal eşitsizlik mücadelelerinin ve direniş pratiklerinin gerçekleştiği tutsaklık ve özgürlük alanıdır.

1.3. Gündelik Hayat, Mekânın Üretimi ve Henri Lefebvre'nin Üçlü Mekân Kavramsallaştırması

Marksist teorisyen Henri Lefebvre, yaklaşık altmış yıla yayılan bilgi üretim sürecinde birbiri ile ilişkili (beden, mekân, gündelik hayat ve tahayyül gibi) konuların kapsamlı bir çözümlemesini yapmıştır (Gardiner, 2016, s. 107). Lefebvre, daha özelde

gündelik hayatın ne olduğu, nerede başladığı, nerede bittiği ve nasıl değiştiği üzerinde düşünerek gündelik hayat tartışmalarına farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Lefebvre'ye göre, gündelik hayat yüksek uzmanlaşmış faaliyetlerden geriye kalan yaşantısal bir birikim alanıdır. Bu birikim/tortu, yaşamın gizli zenginliğini içeren tüm insani ilişkilerin toplamına karşılık gelmektedir (2020a, s. 91). Dolayısı ile gündelik hayat, çeşitli toplumsal roller, kimlikler ve bağlılıklar başta olmak üzere bireyin sosyalizasyon sürecine tanıklık etmektedir. Bu nedenle Lefebvre, gündelik hayatı sıradan olanın sıradışılığına, yüzeysel olanın derinliğinde, insani arzuların dışsallığında ve güç ilişkileri etrafında çözümlemiştir (Kurtar, 2020, s. 64-65).

“Analiz sayesinde yüksek, uzmanlaştırılmış ve yapılandırılmış faaliyetler çıkarılıp atıldığında “kalan şey”le tanımlanan tortusal (birikimsel) anlamda, gündelik hayat bütünlük olarak tanımlanır. Uzmanlaşmaları ve teknikleri içinde ele alınan yüksek faaliyetler kendi aralarında “teknik bir boşluk” bırakırlar ve bunu da gündelik hayat doldurur. Gündelik yaşamın bütün faaliyetlerle derinden bir ilişkisi vardır, farklılıkları ve çatışmalarıyla onları kapsar; onların buluşma yeridir, hem bağıdır hem ortak alanlarıdır. İnsanı -ve her insan varlığını- bir bütün oluşturan ilişkiler bütünü gündelik hayatta şekillenir ve oluşur. Gerçeğin bütününe işin içine katan bu ilişkiler, belli bir veçhe altında her zaman kısmi ve eksik olsa da gündelik hayatta tezahür eder ve gerçekleşir: dostluk, yoldaşlık, aşk, iletişim ihtiyacı, oyun, vs...” (Lefebvre, 2020a, s. 102-103).

Lefebvre, gündelik hayatı ele aldığı üç ciltlik “*Gündelik Hayatın Eleştirisi*” kitabında modern öncesi toplum ve modern toplumu karşılaştırarak açıklamıştır. Modern öncesi toplumda günlük hayat ve üretken emek doğanın döngüsel ritmine bağlıdır. Doğanın döngüsel ritmi, günlük hayatın birliğini ifade ettiğinden modern öncesi toplumda günlük pratiklerden ve kolektif ritüellerden ayrı bir çalışma zamanı ve mekânı yoktur. Zaman ve mekân birbirine içkindir. Modern toplumda ise gündelik hayat, çalışma zamanı ve boş zaman olarak bölünmüş, üretim faaliyetleri evin dışına taşınarak ev ve çalışma alanını birbirinden ayrılmıştır (Lefebvre, 2020a, s. 36; Kurtar, 2013a). Dolayısı ile zamanın ve mekânın bölünmesi, “*gündelik hayat nerededir?*” sorusunu ortaya çıkarmıştır. Lefebvre'ye göre, gündelik hayat aile yaşamı, çalışma ve boş zaman olgusunun birliğinden oluşmaktadır (2020a, s. 37). Modern kapitalist toplumun homojen, parçalı ve hiyerarşik doğası gündelik hayatın anlamını ve bütünlüğünü bozmuş, gündelik olanla insani olan arasında sayısız toplumsal, kültürel,

psikolojik ve ahlaki yabancılaşmaya yol açmıştır (Gardiner, 2016; Lefebvre, 2017). Bu noktadan hareketle gündelik hayatın eleştirisi başlamıştır.

Hegel ve Marx'ın yazılarından etkilenen Lefebvre, analizinin merkezine yabancılaşma, praksis ve gündelik hayatta fail olan bireyi yerleştirmiştir. Marx'ın yabancılaşma kavramından yola çıkan Lefebvre, modernleşmenin ve kapitalist ekonominin bürokratikleş(tiril)miş bir tüketim toplumunu ortaya çıkardığını ve gündelik hayatın kapsamlı bir yabancılaşma alanı olduğunu belirtmiştir. (Lefebvre, 2020a, s. 60). Lefebvre'nin analizinde vurguladığı temel konulardan biri, gündelik hayatın modern teknik araçlar ve bürokratik yapılar tarafından takahhüm ve baskı altına alınmasıdır. Dolayısı ile gündelik hayat kültür endüstrisi ve reklamcılık faaliyetleri aracılığıyla anlamdan yoksunlaştırılmış, bireysel farklılıklar ve yaratıcı bilinç kuşatılmıştır (Köse, 2018, s. 309). 20. yüzyılda başlayan kültür endüstrisi, doğal ihtiyaçları yapaylığa ulaşana kadar dönüştürmüş ve kitlesel tüketimin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Modern öncesi dönemde ekonomik faaliyetlerin toplumsal ihtiyaçları karşılamak için yürütüldüğü göz önüne alındığında, modern dönemden ve sanayileşmeden bu yana doğanın ve emeğin metalaştığı, kullanım değerinin yerini değişim değerine bıraktığı ve toplumsal faaliyetlerin ekonomik hale dönüştüğü görülmüştür (Polanyi, 2017). Günümüzde ise, insanlar temel ihtiyaçlarının yanı sıra arzu ve haz duygusuna yönelik yeni tüketim pratikleri kazanmıştır. Bu açıdan Lefebvre, gündelik hayatı ihtiyaç, arzu ve hazzın oluş yeri olarak tanımlamıştır (Lefebvre, 2017, s. 19).

Modern kapitalist toplumda, parçalı çalışma düzeni üretim ve tüketim ilişkisine dayalı temel bir boş zaman ihtiyacı oluşturmuştur. Bu durumda modern insan, gündelik hayatın sıkıcılığından kurtulmak için kapitalizmin ürettiği moda, sanat, sinema, spor, seyahat ve turizm gibi boş zaman aktivitelerine yönelmiştir. Bu aktiviteler, gündelik hayatın zorlamalarını ve kaygılarını ortadan kaldırırken, görünüşte gündelik hayattan kopmayı içermektedir. Ancak gündelik hayat uzmanlaşmış pratiklerden, boş zaman aktivitelerinden, kullanım ve mübadele değerinden bağımsız değildir (Lefebvre, 2020a, s. 34-46). Hegel ve Marx'ın ifadesi ile *“zorunluluk özgürlük içinde ortadan kalkmaz; özgürlük zorunluluğa dayanır.”* (akt. Lefebvre, 2020a, s. 44). Bu yönüyle kapitalizmin ürettiği boş zaman yabancılaşma pratiklerini arttırırken, bireylerin özgürleşmesi, yabancılaşma sürecinin toplumsal baskı ve tahakküm mekanizmaları oluşturmaya dayanmaktadır. Yabancılaşmadan kurtulmanın yolu ise, bireyin gündelik hayatını sanat

yapıtı gibi tasarlamasına ve yaratıcı iradenin gücüyle gündelik hayatı dönüştürmesine bağlıdır. Eğer yabancılaşma bir özgürlük alanı oluşturmaz ise, gündelik hayatta benzer yapısal koşullar ve toplumsal pratikler yeniden inşa edilecektir (Lefebvre, 2017; Lefebvre, 2020b; Şanlı, 2018).

Lefebvre, gündelik hayatın hâkim olan ve tabi kılınan yönünü diğer bir ifade ile modern toplumun mevcut düzenini (homojenlik, parçalanma, hiyerarşikleşme) oluşturan bir şemayla açıklamıştır: a) *Homojenlik*, döngüsel ve doğrusal zamanın işleyişine bağlı olarak gündelik hayatın sıradanlaştırılması. b) *Parçalanma*, gündelik hayatının bütünlüklü yapısının -zamanın ve mekânın, çalışmanın ve boş zamanın- yüksek uzmanlaşmış faaliyetlerle bölünmesi. c) *Hiyerarşikleşme*, öznenin veya nesnenin sahip olduğu işlevsel özelliklere bağlı olarak dayatılan bir düzen (Lefebvre, 2017, s. 91). Lefebvre analizinde mevcut düzenin işlevsel yapısına karşı çıkarak homojenliğin karşısına farklılığı, parçalanmanın karşısına bütünlüğü ve hiyerarşikleşmenin karşısına eşitliği yerleştirmiştir. Birincisi, gündelik hayatta sistematik ve yapısal gerçeklik sabit bir süreklilik göstermez. Er ya da geç bireysel yaratıcılıkları ve olasılıkları kısıtlayan yapısal süreçler karşıt ötekini üretir. Bu nedenle tarihsel bağlam içerisinde gündelik hayat mücadelelerinden ve insan varlığıyla ilişkilendirilen biyolojik ve fizyolojik gerçekliklerden (etnik yapı, cinsiyet ve yaş) farklılıklar doğmuştur. İkincisi, modern toplumda doğanın birliği kapitalist üretim ilişkileri tarafından bölünmüştür. Doğaya hâkim olan insanın üretim ve tüketim pratikleri, maddi doğayı adeta ortadan kaldırmış ve karşıtı olan ikinci doğayı ortaya çıkarmıştır. Üçüncüsü, çalışma ve gelirin hiyerarşik dağılımının neden olduğu eşitsiz yapıya karşı eşitlik anlayışı savunulmuştur (Lefebvre, 2017, s. 96-175). Lefebvre'nin analizi bütünsellik krizine karşı bütünsel bir birliği ortaya koymaktadır. Bu bağlamda gündelik hayat, modern kapitalist toplumun mevcut düzenine karşı toplumsal ve politik dönüşümün her zaman merkezinde olmuştur.

Gündelik hayat, insan varoluşunun toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik gerçekliklerle inşa edildiği “yer”in¹³ kendisidir (Kurtar, 2013). Gündelik hayatın

¹³ Gündelik hayat kavramı, öznel benliğini ve kimliğini inşa ettiği “yer” kavramına karşılık gelirken, günümüzde modernleşme, kapitalizm ve küresel ilişkiler tarafından yerden mekâna dönüş süreciyle birlikte, ekonomik ve politik ilişkilerin inşa edildiği “mekân” kavramını daha fazla çağrıştırdığını belirtmek gerekir. Bu çalışmada kadınlık ve yaşlılık söylemlerinin inşa edildiği gündelik hayat bilgisinden bahsedildiğinde “yere” gönderme yapılırken, turizm mekânlarında yaşlı kadınlara yönelik inşa edilen

mekânsal boyutu, yapı ve pratik ilişkisinin yeniden üretildiği toplumsal ilişkiler bütününe karşılık gelmektedir. Mekânın üretim sürecini etkileyen toplumsal ilişkilerin ise, ortaya çıktığı ilk yer gündelik hayattır (Kocatürk ve Şengül, 2020, s. 7). Lefebvre'nin çalışmasında gündelik hayat “algılanan mekân” anlayışını oluşturmakla birlikte, “toplumsal mekân” anlayışı içerisinde şekillenmektedir. Toplumsal mekân anlayışı, sadece fiziki mekânın yeniden keşfi veya fiziki mekânın zihinsel süreçler tarafından yeniden üretilmesi olarak düşünülmemelidir (Lefebvre, 2017, s. 142). Toplumsal mekân, çok yönlü sosyal, ekonomik ve politik ilişkilerin üretim alanıdır. Bu yönden gündelik hayatın mekânsallığını anlamak için Lefebvre'nin mekân yaklaşımına odaklanmak gerekir. Lefebvre, mekânı algılanan mekân, tasarlanan mekân ve yaşanan mekân olmak üzere üçlü diyalektik bir kavramsal çerçeveye açıklamaktadır.

Algılanan mekân; gündelik pratiklerin, toplumsal ilişkilerin ve mekânsal koşulların oluş yeridir. Algılanan mekân, gündelik ve kentsel ilişkilerin üretim ile yeniden üretim sürecinde özel/kamusal mekân ve çalışma/boş zaman ikiliğinin birlikteliğinden oluşmaktadır. Algılanan mekânın temsil ettiği “mekânsal pratikler” kent, mahalle, konut, ev ve evin yakın çevresinde gelişirken gündelik hayat pratikleri ile doğrudan bağlantılıdır (Lefebvre 2019b, s. 67). *Tasarlanan mekân*; teknokratlar ve planlamacılar tarafından zihinsel olarak üretilen, iktidar ilişkilerini ve ideolojik yaklaşımları gizleyen, mekâna tahayyül yoluyla müdahale etmeyi içeren “mekân temsilleri”den oluşmaktadır. Tasarlanan mekân, toplumsal ve iktisadi üretim ilişkilerinin inşa edildiği soyut mekânsal bir tasarımdır. Bu bağlamda Lefebvre, tasarlanan mekânı kapitalizmin mekânı (soyut mekân) olarak yorumlamıştır (Kurtar, 2013, s. 213; Lefebvre, 2019b, s. 68). *Toplumsal/yaşanan mekân*; aktörlerin imgeler ve semboller yoluyla kendi mekânsal deneyimlerini ve anlamlarını oluşturduğu “temsil mekânları”na karşılık gelmektedir. Bu yönden toplumsal mekân orada oturanların, orayı kullananların ve tarif edenlerin mekânıdır (Lefebvre, 2019b, s. 68). Toplumsal mekân, hem gündelik hayat pratikleri tarafından şekillenmekte hem de gündelik mekânsal pratikleri şekillendirmektedir. Bu açıdan toplumsal mekânda bireysel etkileşimler yoluyla toplumsal ilişkiler gelişirken, mekânsal pratiklerin toplumsal boyutu ise, özel ve

ekonomik ve politik anlamlardan bahsedilirken “mekân” kavramı kullanılmıştır. Bu hususta çalışmanın temel kavramı mekân olup, yerde üretilen ilişkilerden bağımsız olarak gündelik hayat bilgisi değerlendirilmemiştir.

kamusal mekân, çalışma ve boş zaman pratiklerinin etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır Dolayısı ile algılanan ve yaşanan mekân arasındaki bu geçiş, yere ve mekâna dair birtakım ilişkilerin birlikte düşünülmesini zorunlu kılmaktadır.

Lefebvre'nin üçlü mekân anlayışında parçadan bütüne ve bütünden parçaya uzanan diyalektik bir işleyiş vardır. Farklı parçalardan oluşan mekân, ancak birlikte düşünüldüğünde bütünsel bir analizi mümkün hale getirmektedir. Descartes'ın fiziksel (mutlak) mekân ve Kant'ın zihinsel (soyut) mekân anlayışının yanı sıra, Lefebvre'nin toplumsal (yaşanan) mekân anlayışını geliştirmesi ile birlikte, mekân ontolojik bütünlük kazanmıştır (Lefebvre, 2019b, s. 33-34; Yurdadön Aslan ve Yavan, 2018, s. 305). Lefebvre'nin üçlü diyalektik kavramsallaştırması; algılanan, tasarlanan ve toplumsal mekân karşılıklı etkileşim içerisinde. Fiziksel yönden keskin sınırlar bulunmakla birlikte, ayrım zihinsel ve toplumsal ilişkilere tabidir. Mekânın diğer bir özelliği çelişkili olmasıdır. Mekânın çelişkili niteliği hem kendisi üreten hem de üretilen bir yapıya sahip olmasından kaynaklanır (Kurtar, 2012; Kurtar, 2020). Lefebvre "*Mekânın Üretimi*" adlı kitabında mekânı bedenle ilişkilendirir. Dolayısı ile bir beden olarak mekân kendini üretir ve mekân kapitalist üretim ilişkileri tarafından üretilmektedir.

Gündelik olanın ve gündelik olmayanın birlikteliğine Lefebvre'nin üçlü mekân kavrayışında rastlanmaktadır. Lefebvre'nin algılanan mekân anlayışı gündelik hayat kavramını tamamlamakta, tasarlanan mekân anlayışı kapitalizmin kendine özgü tasarladığı turizm mekânlarının açıklanmasına olanak sağlamakta ve toplumsal mekân anlayışı toplumsal, ekonomik ve politik temsillerin alt üst edildiği, toplumsal öznelerin direniş yoluyla yabancılaşmadan kurtulmayı hedeflediği özgürlük mekânlarını oluşturmaktadır. Diğer yandan gündelik hayat pratiklerinin ve toplumsal ilişkilerin algılanan mekân ve yaşanan mekân anlayışı içerisinde birlikte şekillendiği görülmektedir. Bu nedenle gündelik hayat, insani praksisin ve toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği bir "yer" ve aynı zamanda kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin sergilendiği bir "mekân" olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.4. Tasarlanan Bir Yer Olarak Turizm Mekânı

Mekânsal ve zamansal boyutları ile eğlenmeyi, öğrenmeyi ve dinlenmeyi içeren turizm (Hall, 2009), bürokratik olarak yönlendirilmiş tüketim kültürünün bir alt sistemi

ve boş zaman etkinliğinin bir ögesidir (Lefebvre, 2020b). Kapitalizm ve kitle kültürünün etkisi ile yaygınlaşan turizm (Kervankıran ve Sert Etman, 2020), ekonomik ve sosyal yönden kişilerin gündelik yaşam tarzlarını, sosyal statülerini, davranışlarını, düşüncelerini ve tercihlerini etkileyen, aynı zamanda farklı örgütlenme biçimleriyle tüketime hizmet eden mekânsal yapıları; otelleri, restoranları, kafeleri, alışveriş merkezlerini, hediyelik dükkânları, tema parkları ve müzeleri ortaya çıkaran araçsal bir işleve sahiptir. Tarihi modernleşme ve kapitalist süreçlerden daha eskiye uzanan turizm, günümüzde bu süreçlerle entegre olarak, doğal ve kültürel manzaraların dışında temsiller ve göstergelerle tasarlanan yeni mekânsal yapıları ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, turizmin mekâna müdahalesi üç şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, var olan doğal ve kültürel çekicilikleri (tarihi yerleri, manzaraları, mağaları, doğal alanları) kullanıma açmak. İkincisi, cazibe merkezleri (tema parklar, kruvaziyer geziler, dinlenme tesisleri) oluşturmak. Üçüncüsü, ekonomik ve sosyal yatırımları destekleyen ve turizmle dolaylı yollardan kesişen etkinlikler düzenlenerek (fuarlar, festivaller, şenlikler) mekânın çekiciliğini arttırmak (Britton, 1991). Bu ekonomik ve sosyal yatırımlar, hem tüketime dayalı mekânsal örgütlenme biçimlerini hemde tüketici ve üretici arasındaki mekânsal ilişkileri belirlemektedir. Dahası, mekânda üretilen temsiller yoluyla kimlik kazanan yerler ve buralarda ortaya çıkan anlamlarının metalaştırılması, turist bakışını yönlendiren birtakım yabancılaştırıcı pratikleri de beraberinde getirmektedir (Urry, 2009; Lefebvre, 2020b). Ancak yabancılaşma her zaman gerçekleşmemekte, turistler seyahat ettikleri yerleri öznel bir bakış açısıyla yorumlayabilmektedir.

Küreselleşme ve kapitalist süreçlerin etkisi altında turizm mekânları, ürünlerin, sermayenin ve bilginin dolaşıma girdiği ve rekabete dayalı ekonomik ilişkilerin gerçekleştiği karmaşık örgütlenme sürecinin bir parçası haline gelmiştir (Saarinen vd., 2017; Saarinen, 2004). Turizm endüstrisi, turist çekiciliğini ve sermaye birikimini arttırmak amacı ile hedef odaklı mekânsal planlamalara öncelik verirken, mekânın üretim ve tüketim ilişkisiyle süreç odaklı değerlendirilmesi göz ardı edilmektedir (Hall, 1997; Young, 2014). Bu durum küreselleşme ve rekabete dayalı kapitalist üretim ilişkisinin mekâna müdahalesini arttırırken, mekân, homojen ve hiyerarşik bir nitelik kazanmaktadır. Sermaye odaklı mekânsal üretim ilişkisinin etkisi ile homojenleş(tiril)en turizm mekânları, turistlerin öznel deneyim ve anlam inşası yoluyla yeniden heterojen

bir kimlik kazanabilmektedir. Diğer yandan turizm mekânlarının hiyerarşik olarak düzenlenmesi sınıfsal ilişkileri ortaya çıkarırken, gelir düzeyi düşük olan toplumsal gruplar (kadınlar ve yaşlılar), daha tüketici olanlara kıyasla turizm mekânlarını pratik etmekte dezavantajlarla karşılaşmaktadır. Bu açıdan mekânın öznel ve nesnel toplumsal inşasının turist deneyimleri üzerine etkisi düşünülerek daha kapsayıcı turizm mekânlarının oluşturulabilmesi için piyasa temelli bakış açısı yerine insan ve mekân odaklı bir anlayış geliştirilmelidir.

Nitekim 1970’li yıllarda mekânın toplumsal olarak inşa edildiği düşüncesi ya da sosyal teorinin mekânsallaşması, sosyal/beşeri bilimlerin odak noktası haline gelmiştir. “Mekânsal/coğrafi dönüş” olarak adlandırılan bu durum mekânın coğrafya disiplini sınırlarını aşarak disiplinlerarası bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur. Coğrafya disiplini içerisinde daha özeldir beşeri coğrafya ve turizm coğrafyası çalışmalarında mekânsal dönüşün izlerine rastlamak mümkündür. Turizm coğrafyası alanında mekânın kapitalist üretim ilişkileri ile üretilen anlamları, turist bakışının yönlendirilmesinde belirleyici olan dinamikler ve turist deneyimleri mekânın üretimi ve insan-mekân ilişkisi çerçevesinde incelenmesi gereken konular arasındadır (Britton, 1991; Hall, 1997; Saarinen, 2004; Young, 2014).

1.5. Gündelik Hayatın Örgütlenmesinde Boş Zaman

Mekânın, zamanın ve insan emeğinin meta nesnesi ya da sermaye kaynağı olarak görülmesi sanayileşme, modernleşme ve kapitalist üretim süreçleriyle yakından ilişkilidir (Lefebvre, 2020b). Kapitalist örgütlenme biçiminin etkisi altında, gündelik hayatın döngüsel ritmine bağlı olan “zaman” bölünmüş ve insan emeğinin üretimini gözetken “çalışma zamanı” ve emeğin karşılığı olan “boş zaman” iki ayrı olgu olarak ortaya çıkmıştır.

Modern öncesi dönemde boş zaman, günümüzde var olan anlamından oldukça uzaktır. Özellikle Antik Yunan döneminde boş zaman, iyilik, güzellik ve hakikat arayışıyla doldurulan üst sınıf toplumsal pratikleri temsil etmektedir. Bu dönemde zamansal kullanım pratiği sınıfsal ilişkilere dayanmakla birlikte, henüz çalışma ve boş zaman birbirinden ayrılmamıştır (Aytaç, 2005). Roma döneminde ise, “boş zaman” çalışmadan arta kalan zaman olarak görülmüş ve insanların “çalışma zamanı”nda daha

üretken olabilmesi için düzenlenen eğlence ve dinlenme amaçlı etkinliklerden oluşmaktadır (Aytaç, 2002).

Orta çağda ise, boş zaman haz, estetik, sanat, spor ve seyahat faaliyetlerinden oluşan üst sınıf gösterişçi tüketim nesnesi olarak görülmüştür. Bu dönemde boş zaman, çalışma zamanının dışında kalan ve bireylere özgür iradeleriyle seçim yapabilme imkânı sağlayan serbest zaman anlamına gelmektedir (Aytaç, 2005). Çalışma zamanı ise, alt sınıfta bulunan toplumsal grupların üretim ile yeniden üretim sürecinde yer aldığı yoğun emek zamanıdır. Veblen'e göre, boş zaman gündelik hayatta zenginliğin, saygınlığın ve gösterişçi tüketimin sınıfsal bir temsil aracıdır (Veblen, 2017). Veblen, "*Aylak Sınıfın Teorisi*" adını taşıyan kitabında üst sınıf tüketim nesnesi olarak boş zamanın, öznelere yaşam tarzlarını ve gündelik hayat pratiklerini yeniden örgütlediğinden bahsetmiştir. Veblen, hiyareşik düzene göre örgütlenen boş zamanın, üst sınıfta bulunan kadınlar için modayı, mağazini, sanatı, sporu ve seyahat faaliyetlerini içerdiğini, ancak alt sınıfta bulunan kadınlar için günlük ev-içi rutin pratiklerinin yerine getirildiği yoğun emek zamanını oluşturduğunu belirtmiştir (Veblen, 2017). Bu anlamda farklı sınıfsal özelliklere sahip olan grupların birbirinden farklı gündelik zaman ve mekân kullanım pratiklerinin olduğu söylenebilir.

Modern dönemde ise, kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri altında zaman, ilk defa çalışma ve boş zaman olmak üzere ikiye bölünmüştür. Modern dönemde soyut zaman anlayışının gelişmesi ile birlikte, doğanın döngüsel ritmi gün, hafta, ay ve yıl gibi zaman dilimlerine ayrılmıştır. Bu dönemden itibaren zaman, mekân ve insan emeği kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri tarafından dönüştürülmüştür. Lefebvre bu dönüşen zaman kullanım biçimini üç kategoride tanımlamıştır. *Zorunlu zaman*, çalışma saatlerine ayrılan zaman dilimidir. *Serbest zaman*, çalışma saatlerinin dışında kalan ve eğlenceye ayrılan zaman dilimidir. *Zoraki zaman* ise, gündelik hayatın içine yerleşmekte ve insani ihtiyaçlarının karşılandığı zaman dilimine işaret etmektedir. Lefebvre'ye göre, modern toplum boş zamanı yaşamamaktadır. Kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri tarafından zaman ve mekân kontrol altına alınmıştır. Eskiden çalışmanın karşıtı olan boş zaman, artık üretimin karşıtı olan tüketimin temsili bir nesnesi haline dönüşmüştür. Bu açıdan Lefebvre boş zamanı temsili göstergelerin; medyanın, sinemanın ve turizmin zamanı olarak tanımlamıştır (Lefebvre, 2020b, s. 69-

70). Dolayısı ile denebilir ki, artık boş zaman, kapitalist üretim ve tüketim ilişkisinin karşıt birliği içeren yapay lüzumsuzluklarla doludur.

Baudrillard'a göre, modern kapitalist toplumda her şeyin olduğu gibi boş zamanın da üretilmiş bir meta değeri vardır. Boş zaman, bireylerin statülerini ve kimliklerini belirleyen sosyal temsil biçimlerini üretmektedir (Baudrillard, 2021). Modern insan üretilmiş olan bu boş zamanı haz, arzu ve mutluluk kaynağı olarak görmekte ve kapitalist tüketim pratikleri yoluyla yaşantısal ve varoluşsal bir ihtiyaç olarak benimsemektedir. Bu durum günümüz modern insanını yapay sahteliğe, göstergelere ve temsillere indirgenen boş zaman aktivitelerine daha fazla yöneltmektedir. Sermaye odaklı üretim ve tüketim ilişkisinin dayattığı her şeyin ihtiyaç olabileceği yanılsaması, tüketime dayalı toplumsal ilişkilerin ve pratiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Günümüz tüketim toplumunda boş zaman, emeğin yeniden üretimi ve tüketim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için tasarlanan zamandır. Boş zaman, kapitalist sistem tarafından piyasa koşullarına göre organize ederken, hem üretim ve tüketim talebini arttırmak hem de çalışan insanlara üretim süreci esnasında karşılaşılan fiziksel ve zihinsel yorgunluktan arınmayı vadetmektedir. Sisteme eleştirel yaklaşıldığında ise, modernite ve kapitalist projenin insanlara mutluluk vadettiği görülür. Ancak modern kapitalist hayat, modern öncesi dönemden kopuş yanılsaması yaratarak süreklilik zamanı ve mekânı olan gündelik hayatı değersiz, homojen, parçalı ve hiyerarşik bir mekâna dönüştürmüştür (Lefebvre, 2020a, s. 56). Bu dönemden geriye zamanın, mekânın, öznelerin, nesnelerin ve toplumsal ilişkilerinin alınıp satıldığı bir meta dünyası kalmıştır. Meta dünyasının dayattağı düzen, üretici ve tüketici olanları kapsarken, sistemin dışında kalanlar ya da içinde bulunan düzene karşı direniş gösteren marjinal gruplar, yapısal koşullara rağmen zamanı ve mekânı farklı şekillerde deneyimlemeye devam etmekte ve kendilerini ortaya çıkararak ya da gizleyerek gündelik hayatı yeniden örgütlemektedir.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE YAŞLANMA

2.1. Feminist Coğrafya ve Yaşlanma Coğrafyası Çalışmalarında Kesişimsellik

Coğrafya, fiziki ve toplumsal mekânın üretim ile yeniden üretim ilişkisini anlamaya ve açıklamaya odaklanan kapsayıcı bir disiplindir. Ancak coğrafyayı ve coğrafi bilim pratiğini haritaları renklendirmek, dağların yükseltisini, akarsuların uzunluğunu, kıtaların isimlerini ezberlemekten ibaret görmek, toplumsal cinsiyete ve yaşlanma ilişkin coğrafi bir bakış açısı geliştirilmesini engellemektedir (Harper ve Law, 1995; Kern, 2020, s. 27). Oysa mekânın kendisini üreten ve çeşitli unsurlar tarafından üretilen canlı ve dinamik doğası, toplumsal cinsiyet ve yaşa bağlı yapısal koşulların belirlenmesinde ve bu yapısal süreçlerin ise, mekânsal pratikleri karşılıklı olarak yeniden üretmesinde etkidir. Bu mekânsal ve toplumsal üretim ilişkisi, beraberinde sosyo-mekânsal eşitsizlikleri ortaya çıkarmaktadır. Tam da bu noktada beşeri coğrafyacıların yerde ve mekânda gömülü olan eşitsiz yapıları toplumsal, ekonomik ve politik bağlamda karşılıklı ilişkisellik anlayışıyla değerlendirmesi gerekir (Kaya, 2014).

Mekân, üzerinde olayların geçtiği yer (locus) ve toplumsal öznelerin pratiklerini yönelttiği şey (focus) olarak var olmakla birlikte, öznel ve nesnel sosyal gerçekliğin bir ürünü olarak kabul edilmektedir (Alkan, 2009, s. 9). Mekân, bireylerin davranış biçimlerini şekillendiren ve yapısal koşulların dayattığı kısıtlamaları gösteren somut bir ögedir. Bu açıdan mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkisi düşünüldüğünde, iki cins arasında farklı şekillerde deneyimlenen mekânsal yapıların ayrıştırma ve ötekileştirme unsurlarını içeren eşitsiz sosyo-mekânsal yapılara karşılık geldiği söylenebilir. Özellikle coğrafya disiplini içerisinde 1970’li yıllarda, feminist coğrafyacılar tarafından kadınların coğrafi bilgi üretiminde ve arazi çalışmalarında atanmış cinsiyet kodlarından kaynaklanan (duygusallık, kırılganlık, zayıflık ve fiziksel yetersizlik gibi) dezavantajlı durumlar ve bunlara sebebiyet veren ataerkil ilişkiler eleştirilmiştir. Ardından 1980’li yıllarda kadınlar ve erkekler arasında toplumsal cinsiyete dayalı mekânsal eşitsizliklerin nasıl üretildiği, kapitalist mekânsal ayrışmalar ile (özel ve kamusal) işbölümünü kapsayan eşitsizliklerin nasıl deneyimlendiği ve kadınların eğitim, istihdam, sağlık, ulaşım, kent hakkı gibi konularda mevcut eşitsiz durumları gündeme getirilmiştir (Massey, 1994). 1990’li yıllarda yer, mekân ve cinsiyet ilişkisinde farklılıkların ön plana

çıkarıldığı ve geleneksel değerlerle inşa edilen kadınlık pratiklerinin sorgulanmaya başlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde farklı coğrafyalarda sınıf, etnisite ve ırk gibi farklı değişkenler dikkate alınarak evrensel normlarla inşa edilen kadınlık pratiklerinin dışına çıkmak veya var olan normların tersi yönünde bir anlayış geliştirmek amaçlanmıştır. Günümüzde ise, yerel-küresel ilişkiler çerçevesinde turizm, göç ve seks işçiliğine bağlı hareketlilikler ve bu hareketlilik neticesinde karşılaşma alanlarında değişen kadınlık pratikleri sosyo-mekânsal açıdan tartışmaya açılmıştır (Tuncer, 2012; Tuncer, 2021; Yücesahin, 2016).

Feminist coğrafyanın araştırma gündemi giderek artmaktadır. Ancak feminist coğrafya alanında yapılan çalışmalarda yaşlı kadının konumu ve içinde bulunduğu dezavantajlı koşullar göz ardı edilmektedir. Özellikle bu konuda feminist coğrafyanın ve yaşlanma coğrafyalarının inceleme alanı ile kesişen dört başlık belirlenmiştir. Bunlar; (1) yaşılanan toplumda yaşlı kadınların konumu, (2) yaşlanmanın kadınlaması, (3) yaşlı kadınların mekânsal deneyimleri ve (4) feminist epistemolojik katkılar olarak sıralanmıştır (Harper ve Law, 1995, s. 210-212). Bu durum feminist coğrafya ve yaşlanma coğrafyası kesişimselliğinde yaşlı kadınların sosyo-mekânsal deneyimlerinin araştırılması için önemli bir gerekçe oluşturmaktadır.

Coğrafya disiplini içerisinde yer, mekân, yaşlanma ve yaşlılığa ilişkin çalışmalar ise, 1970'li yıllarda gerontoloji coğrafyası adıyla başlamıştır (Yakar, 2018, s. 374). Bu dönemde yapılan çalışmalar, yaşlı nüfusun mekânsal dağılımını konu edinmiş olup, gerontoloji yaklaşımı daha baskındır. 1980'li yıllarda sosyal gerontoloji ile kesişimsellik gösteren yaşlanma coğrafyası çalışmaları, beşeri coğrafya ve daha özelde sosyal coğrafya içinde gelişim göstermiştir. 1980'li yıllarda ilk kez yaşlanma coğrafyaları adıyla kuramsal ve kavramsal yönden bilimsel bir arka plan oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde yaşlanma coğrafyalarının araştırma gündemini yaşlı nüfusun mekânsal örüntüleri, yaşlı bireylerin günlük mekânsal deneyimleri, yerin yaşlılar için anlamı ve cinsiyet rolleri oluşturmaktadır. 1990'lı yıllarda belirli ölçüde ilerleme kaydedilmiş olsa da, beşeri ve sosyal coğrafya alanında yaşlanma coğrafyaları ile ilgili yapılan çalışmalar yine de az sayıdadır. Bu alanda pozitivist ve hümanist yaklaşımları içeren çalışmalar bulunmakla birlikte, bu yaklaşımların dışında kalan farklı bakış açılarına sahip araştırmalar oldukça azdır. Harper ve Law, beşeri coğrafya ile daha özelde sosyal coğrafya alanında postmodern, postyapısalcı ve eleştirel sosyal teoriyi

kapsayan çalışmaların yapılabilmesi için bilimsel arka planın mevcut olduğunu belirtmişlerdir (Harper ve Law, 1995). 2000’li yılların sonlarına doğru beşeri coğrafyacılar, yaşlanma coğrafyaları alanında yapılan çalışmaların pozitivist içeriğini eleştirmiş ve yaşlanmanın kuşaklararasılık, ilişkisellik ve yaşam gidişatı perspektifinden incelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Hopkins ve Pain, 2007). Bu doğrultuda yaşlıların sosyo-mekânsal deneyimleri, öznelerarası etkileşim süreci ve yaşlanmanın sosyal boyutu gibi konular ön plana çıkmıştır. Günümüzde ise, yaşlanma coğrafyalarının araştırma gündemi artmakta ve emeklilik hareketliliği, yaşlıların yere bağlılığı, yerinde yaşlanma ve yaşlılıkta sosyo-mekânsal ilişkiler gündeme getirilmiştir (zgr, 2019; Yakar, 2018).

Toplumsal cinsiyet ve yaşlanma olgusunu mekânsal süreçlerden bağımsız iki ayrı değişken olarak kabul etmek yerine sosyo-mekânsal süreçlerle ilişkilendirmek, yerin ve mekânın önemini ortaya çıkarırken, hem disiplinlerarası hemde disiplinlertesi yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bu durum, günümüz modern bilim anlayışının çelişkili yapısını ortaya çıkarmaktadır. Bilimsel anlamda bir yandan uzmanlık alanlarının gelişmesi, diğer yandan disiplinlerarası, ilişkisel ve kesişimsel yaklaşımlarla bütünselliğe ulaşma çabası bulunmaktadır. Bu noktada coğrafya disiplininin doğa ve beşeri-sosyal bilimleri kapsayan ikili yapısı ve sentezci-bütüncül yaklaşımıyla hem kendini yok eden hem de kendinde var olan özgünlüklerini ortaya koyarak geliştiği görülmektedir (Anlı, 2016). Bugün coğrafya disiplini alt alanları ile kendine yetebilen, aynı zamanda farklı disiplinleri besleyen ve farklı disiplinlerden beslenen üretken bir alan olmaya devam etmektedir.

2.2. Toplumsal Cinsiyet ve Yaşlanmaya İlişkin Temel Kavramlar

2.2.1. Biyolojik Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Biyolojik farklılıklara dayanan cinsiyet olgusu, bireylerin en yaygın hali ile kadın ve erkek olarak ayırt edilmesini sağlayan doğal değişkenlerden biridir. Ancak cinsiyet olgusunun biyolojik özelliklerin dışında toplumsal ve kültürel dinamiklerle inşa edilen ideolojik bir düşünceye dönüştürülmesi, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları arasındaki sorunlu ayrımı ortaya çıkarmıştır. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetin sosyalizasyon sürecinde toplumsal yönden yapılandırılmasına dayanan ve

farklı kadınlık ve erkeklik özelliklerinin oluşmasına sebebiyet veren ideolojik bir kavramdır (Çakır, 2009, s. 79). 1949 yılında yayımlanan Simone de Beauvoir'ın "*İkinci Cinsiyet*" kitabında, biyolojik cinsiyetin sosyo-kültürel pratikler yoluyla inşa edildiği ve bu durumun geleneksel kadınlık kimliğini oluşturan eşitsiz bir düzeni ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Her ne kadar açıkça ifade edilmemiş olsa da, Beauvoir'ın "*kadın doğulmaz, kadın olunur*" sözünden anlaşılacağı üzere, ilk kez cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki farklılıklardan bahsedilmiş ve toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmasının düşünsel arka planı oluşmaya başlamıştır (Direk, 2009, s. 12).

1972 yılında Ann Oakley tarafından "*Sex, Gender and Society*" adını taşıyan kitabında ise, ilk kez sistematik bir şekilde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları arasındaki farklılıklar açıklanmıştır. Bu tarihten sonra toplumsal cinsiyet, biyolojik özelliklerden ayrı, ancak biyolojik özelliklerle birlikte tanımlanan sosyo-kültürel bir yapı olarak kavramsallaştırılmıştır. Dolayısı ile her toplumda farklı şekillerde ifade edilen toplumsal cinsiyet kavramı, zamansal ve mekânsal koşullara bağlı olarak da değişen dinamik ve canlı bir özellik kazanmıştır (Alkan, 2009, s. 12; Deniz, 2018, s. 252).

Toplumsal cinsiyet söylemleri, kadınlara ve erkeklere farklı roller, sorumluluklar, davranış ve düşünce biçimleri atfederken, toplumsal özneler kendi doğalarına uygun hareket etmeleri gerektiği öğretilmektedir. Bu nedenle bireyler, sosyal çevrenin kendilerine sunduğu belirli toplumsal rolleri yerine getirmek durumundadır (Bilgili, 2017). Eğer bu toplumsal roller ve sorumluluklar sosyal düzenin karşısında yapılandırılıyorsa, bireyler tehdit olarak algılanır ve toplumun diğer bireyleri tarafından sosyal hayattan dışlanarak ötekileştirilir. Örneğin cinsiyetlendirilmiş davranışlar ve duygusal etiketlemeler "*elinin hamuruyla erkek işine karışmak*", "*kadın gibi ağlamak*" ya da cinsiyetlendirilmiş mekânsal aidiyet belirlenimleri "*kadının yeri evidir*" tarih boyunca hem kadınlar hem de erkekler açısından yaşam kalitesini düşüren, gündelik hayatı yaşanmaz kılan ve aşılması gereken bir hak talebine dönüşmüştür.

2.2.2. Yaşlanma ve Yaşlılık

Döngüsel ve doğrusal zamana tabi kılınan yaşlanma ve yaşlılık birbirlerinden farklı fakat sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılan kavramlardır. Yaşlanma, döngüsel

zamanın olağan akışında her canlının doğumundan ölümüne kadar geçen süre içinde deneyimlediği biyolojik bir süreçtir. Yaşlılık ise, modern dünyada kartezyen doğrusal zamana, diğer bir ifade ile kronolojik yaşa göre belirlenmektedir. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yaşlılığı 65 yaşından itibaren başlatırken, Birleşmiş Milletler (BM) 60 yaşını referans göstermektedir (YADA Vakfı, 2019; Yakar, 2018). Yaşlılık; kronolojik yaş sınıflandırmasının yanı sıra fiziksel, sosyal ve psikolojik boyutları olan ve yaş ilerledikçe yukarıdaki belirtilen özelliklerin gerilediği ya da yaşlı bireylerin bağımlı duruma geçtiği son evreyi ifade etmektedir (İçli, 2016). Ancak yaşlılığa yüklenen anlamlar, toplumsal ve mekânsal süreçlerin karşılıklı ilişkisi içerisinde ortaya çıkmakta ve yaşlılık bağımlı olmanın dışında pozitif anlamlar içermektedir. Kısaca belirtmek gerekirse yaşlanma bireylerin yaşam seyrinin bütünü olarak değerlendirilirken, yaşlılık yaşlanma sürecinin son evresine karşılık gelmektedir.

Yaşlanma sürecinde fiziksel ve zihinsel kayıplar yaşanmakla birlikte, yaşlanmayı sadece biyolojik özelliklerde görülen değişim veya gerileme olarak ifade etmek uygun değildir. Yaşlanma; bireysel, sosyal ve psikolojik boyutları olan çok katmanlı ve karmaşık süreçlerden oluşmaktadır. Zira kronolojik yaş kategorisine göre “genç” olarak nitelendirilen bireylerde zaman zaman yaşlılık belirtileri görülebiliyorken, “yaşlı” kategorisinde bulunan bireylerde yaşlılık belirtilerine rastlanmayabilir (Arpacı, 2016). Bu durum yaşlanmanın bireysel boyutunu ortaya çıkarırken kişinin sağlıklı beslenmesi, düzenli spor yapması, zihinsel aktivitelerle ilgilenmesi ve yaşama dair içsel motivasyonunun yüksek olması yaşlanmayı geciktiren etkenler arasındadır. Yaşlanmanın açıklanmasında bir diğer faktör sosyal boyuttur. Yaşlı bireylerin toplumsal rol ve sorumluluklarının değişmesi, sosyal olarak inşa edilen yaşlılık söylemleri ve sosyal hayattan dışlanma yaşlanma sürecinin sosyal boyutunu oluşturmaktadır. Yaşlanmanın psikolojik boyut ise, kişinin davranışsal becerilerindeki değişimleri ve yaşlılığa uyum sürecini ifade etmektedir. Psikolojik yaş aynı zamanda kişinin olduğu yaş (kronolojik yaş) değil, hissettiği yaştır (Arpacı, 2016; Kalıncara, 2011).

Yaşlı bireyler, yaşlanma sürecini kendi bedensel ve ruhsal değişimlerinden yola çıkarak anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır. Bu durum oldukça doğaldır. Yaşlanma sürecinde ortaya çıkan ilk değişimler bireysel olarak deneyimlenmektedir. Ancak yaşlanma süreci bireysel ve toplumsal yapıların karşılıklı ilişkisi içerisinde

değerlendirilmektedir. Örneğin orta yaşın üstünde bir birey (45 yaşında), kronolojik yaş sınıflandırmasına göre yaşlı kategorisinde bulunmadığı halde (60-65), orta yaşlarda büyükanne veya büyükbaba rolüne sahip olmasından dolayı toplum tarafından yaşlı olarak algılanabilmektedir. Dolayısı ile toplumsal yaşlanma olgusu kültürel norm ve değerlerin farklı koşullar altında değişmesine bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanabilmektedir (Yakar, 2018).

Sanayileşme ve modernleşme sürecinde tıbbi/teknik ilerlemelerin yaygınlaşması, sağlık koşullarının iyileşmesi, refah seviyesinin artması, doğum ve ölüm oranlarının azalması yaşlanma sürecini hızlandırmıştır (Ceylan, 2016, s. 169). Modernleşme olgusu ile ortaya çıkan gelişmeler, hem toplumsal ilişkileri hem de yaşlılık ve yaşlanmaya dair bakış açısını değiştirmiştir. Özellikle geleneksel toplumda yaşlanma sürecinin olumlu yönleri olduğu düşünülürken, modern toplumda yaşlılık ve yaşlanma sorun olarak algılanmaktadır. Geleneksel toplumda bireyler, yaşlıların yardımına başvurmakta ve yaşlılık/yaşlanma bilgelik olarak yorumlanmaktaydı. O dönemde yaşlı erkekler idari, dini ve ekonomik görevleri yerine getirmekte, yaşlı kadınlar ise gıda temini, gıdayı muhafaza etme ve çocuk bakımı rolünü üstlenmekteydi (Arpacı, 2016, s. 5). Dolayısı ile geleneksel toplumda yaşlı erkeklerin toplumsal statülerinin yüksek olduğu görülmektedir. Yaşlı kadınlar ise, toplumsal rolleri itibarıyla yaşlı erkeklerle göre dezavantajlı koşullara daha fazla maruz kalmaktadır. Modern toplumda ise, bilgiye ulaşabilecek araçların yaygınlaşması ve toplumsal yapının değişmesi ile birlikte, yaşlıların bilgi birikimi geleneksel toplumlarda olduğu gibi dikkate değer görülmemekte ve yaşlıların deneyimleri değersizleş(tiril)mektedir. Ayrıca değişen üretim ve tüketim kalıpları içerisinde orta yaş grubu daha üretici ve tüketici konumunda görülürken, 65 yaş ve üstü yaşlı bireyler, ekonomik sistemin dayattığı zorlamalar karşısında zayıf ve düşkün olarak kabul edilmektedir (Arpacı, 2016; Kalıncara, 2016).

Bir nüfus yapısı içerisinde doğum oranlarının düşmesi ve yaşam süresinin uzaması nedeni ile tüm dünyada çocuk oranının azaldığı ve yaşlı nüfus oranının arttığı görülmektedir. Artan yaşlı nüfus oranı, nüfusun yaşlanması ya da demografik yaşlanma olarak tanımlanmaktadır (Özgür, 2019). Bir toplumda ya da bir ülkede nüfusun yaşlı olup olmadığını belirleyen sınıflandırmalar yapılmıştır. Eğer bir ülkede toplam nüfus oranı içerisinde 65 yaş ve üstü nüfus oranı % 4'ten küçük ise “genç”, % 4-7 arasında ise “olgun”, % 7-10 arasında ise “yaşlı” ve % 10'dan büyük ise “çok yaşlı” kategorisinde

yer almaktadır (Arpacı, 2011'den akt. Yakar, 2018). Nüfusun yaşlanmasında belirleyici olan doğum ve ölüm oranları nüfusun yaş yapısını belirlediği gibi, cinsiyet yapısını da etkilemektedir. Bu nedenle 65 yaş ve üstü nüfus oranı içerisinde kadın nüfus oranının erkek nüfus oranına göre daha fazla olması “yaşlanmanın kadınlaşması” kavramı ile açıklanmaktadır.

2.2.3. Demografik Göstergeler ile “Yaşlanmanın Kadınlaşması”

Sanayileşme ve modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı durumlar arasında; teknik araçların yaygınlaşması, sosyo-ekonomik koşulların gelişmesi, toplumsal ve demografik yapının değişmesi, ortalama yaşam süresinin artması ve yaşlanma olgusu bulunmaktadır. Nitekim 20. yüzyılda tıbbi ve teknolojik ilerlemenin gerçekleşmesi doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşmasını, sosyo-ekonomik koşulların gelişmesi refah seviyesinin artmasını ve geleneksel toplum yapısının değişmesi kadınların istihdam ve eğitim olanaklarına ulaşmasını sağlamıştır. Modernleşme sürecinin etkisi ile birlikte toplumsal, ekonomik, tıbbi ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkması ise, demografik geçiş sürecinin yaşanmasında ve nüfusun niteliksel özelliklerinin değişmesinde belirleyici olmuştur (Canatan, 2016 s. 139; Ceylan, 2016, s. 169; Yücesahin, 2011).

Küresel bir olgu olarak ortaya çıkan demografik geçiş süreci, öncelikle 19. yüzyılın ortalarında ve 20. yüzyılın sonlarında refah seviyesi yüksek olan Avrupa ülkelerinde, ardından 21. yüzyılda gelişmekte olan diğer ülkelerde gerçekleşmiştir. Avrupa ülkelerinde doğurganlık oranı 2015 yılında 1,6'ya düşmüş ve uzun süren durağanlık döneminden sonra 2050 yılında doğurganlık oranının bir miktar artış göstererek 1,7 düzeyine yükseleceği tahmin edilmektedir. Diğer yandan, 20. yüzyılın ortalarında Latin Amerika'nın az gelişmiş ülkelerinde doğurganlık oranının azalma eğilimine girdiği görülmüş ve 2015 yılında 2,1 olan doğum oranının 2050 yılına ulaşıldığında 1,8'e düşmesi beklenmektedir. Asya ülkelerinde toplumsal, ekonomik ve politik yapılara bağlı olarak koşullar farklılaşmakta olup, yüksek doğurganlık oranlarına sahip ülkelerin yanı sıra, (Afganistan 5,3, Yemen 3,9, Irak 3,3 ve Filipinler 3,0) düşük doğurganlık oranlarının görüldüğü ülkeler de (Tayvan 1,1, Hong Kong 1,2, Güney Kore 1,3, Japonya 1,4, Tayland 1,5 ve Çin 1,6) bulunmaktadır. Genel olarak bakıldığında Asya ülkelerinde 2015 yılında doğurganlık oranı 2,1'den 2050 yılında 1,9'a düşeceği

belirtilmiştir. Afrika ülkelerinde ise, 2015 yılında doğurganlık oranı 4,4 iken, 2050 yılına gelindiğinde 2,8 oranında olacağı varsayılmaktadır (He vd., 2016).

Demografik geçiş sürecini belirleyen iki temel faktör doğum ve ölüm oranıdır (Doğan ve Bostan, 2019; Yüceşahin, 2009). Bir nüfus yapısı içerisinde 0-14 yaş *çocuk nüfus* oranının azalması, 15-64 yaş *yetişkin nüfus* oranının artması ve 65 yaş ve üstü *yaşlı nüfus* oranının diğer yaş gruplarına oranla daha hızlı yükselmesi nüfusun yaşlanma eğilimine girdiğini göstermektedir. Dünya genelinde doğum ve ölüm oranlarındaki düşüşler nedeni ile 2000 yılında % 30 olan çocuk oranının 2050 yılında % 21'e düşeceği ve 2000 yılında % 10 olan yaşlı nüfus oranının 2050 yılında % 21'e çıkacağı öngörülmektedir. Dünyada 1950 yılında 60 yaş ve üstü toplam nüfus sayısı 205 milyondan, 2012 yılında 810 milyona yükseldiği görülmüştür. İlerleyen yıllarda 2025'te 1,2 milyar, 2040'ta 1,3 milyar ve 2050'de 2 milyar olacağı tahmin edilmektedir (AÇSHB, 2019). 65 yaş ve üstü nüfusun cinsiyet oranına bakıldığında, yaşlı erkeklerin toplam nüfus miktarı içerisindeki oranı 2015'te % 7,5, 2030'da % 10,7 ve 2050'de % 14,9 olacağı düşünülürken, yaşlı kadınlarda ise 2015'te % 9,5, 2030'da % 13,4 ve 2050'de % 18,5 oranında seyredeceği belirtilmiştir (He vd., 2016). Bu veriler ışığında dünya nüfusunun yaşlanmaya başladığı ve yaşlı nüfus oranı içerisinde kadın nüfusunun giderek arttığı söylenebilir.

Dünya genelinde yaşam süresinin giderek artması, nüfusunun yaşlanmasında belirleyici olan diğer bir faktördür. 1950 yılında dünyada ortalama yaşam beklentisi 50,3 iken, 2015 yılında 68,6'ya ulaşmış ve 2050 yılında 76,2 olacağı tahmin edilmektedir. Dünyada cinsiyete göre ortalama yaşam beklentisine bakıldığında, erkeklerin yaşam beklentisinin 2015'te 66,6 olduğu görülürken, 2050'de 73,7'ye çıkacağı öngörülmektedir. Kadınlarda ortalama yaşam beklentisi ise, 2015'te 70,7'dir ve 2050'de 78,8 civarında olması beklenmektedir (He vd., 2016). İnsan ömrünün uzamasında belirleyici olan koşullar; teknolojik gelişmeler, genetik çeşitlilik, cinsiyet faktörü, mekânsal ve kültürel özellikler olmakla birlikte, kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleri yaşam kalitesini doğrudan etkilediğinden ortalama yaşam süresini de farklılaştırmaktadır (Hablemitoğlu, 2016). Dolayısı ile dünyada kadınların erkeklerden daha uzun yaşaması, yaşlanma sürecinin heterojen doğasını ortaya çıkarmakta ve cinsiyete bağlı kalıcı eşitsizliklerin anlaşılmasını için önemli ipuçları sunmaktadır.

Tablo 3. Dünyada Cinsiyete Göre 65 Yaş ve Üstü Nüfus: 2015, 2030, 2050 ve Dünyada Cinsiyete Göre Ortalama Yaşam Süresi: 2015, 2050

65 Yaş ve Üstü Nüfus Yüzdesi				Ortalama Yaşam Süresi			
Yıllar	Toplum Nüfus Oranı	Erkek	Kadın	Yıllar	Genel Toplam Süre	Erkek	Kadın
2015	% 8,5	% 7,5	% 9,5	2015	68,6	6,6	70,7
2030	% 12,0	% 10,7	% 13,4	-	-	-	-
2050	% 16,7	% 14,9	% 18,5	2050	76,2	3,7	78,8

Kaynak: USCB (ABD Nüfus Bürosu, 2016; Uluslararası Veri Tabanı).

Türkiye’de 20. yüzyılın ortalarından itibaren sosyo-ekonomik koşullarının gelişmesi, kentleşme oranının artması, yaşam kalitesinin iyileşmesi, kadınların çalışma hayatına katılması ve artan okuryazarlık oranları nüfusun cinsiyet ve yaş yapısını belirlemektedir (Doğan ve Bostan, 2019). Özellikle ekonomik koşulların ve eğitim seviyesinin iyileşmesi kadınların doğurganlık oranlarını etkilemektedir. Günümüzde eğitim seviyesi lise ve üstü olan kadınlar ortalama 1,8 çocuk, okuma yazma bilmeyen ya da sadece ilkokul eğitimi almış kadınlar 4,2 çocuk doğururken, refah düzeyi düşük olan kadınlar ortalama 3,3 çocuk ve yüksek refah düzeyine sahip olan kadınlar 1,9 çocuk yapmaktadır (TNSA, 2018).

Türkiye’nin 21. yüzyılda sosyo-ekonomik açıdan refah seviyesinin artması, düşük ölüm ve düşük doğum oranının yaşandığı dördüncü demografik aşamaya geçilmesi ve nüfusun niteliksel yapısının değişmesini beraberinde getirmiştir (Yakar, 2012). Türkiye İstatistik Kurumunun 18 Mart 2021 yılında yayımladığı “İstatistiklerle Yaşlılar 2020” bültenine göre; 65 yaş ve üstü toplam nüfus miktarı 1935 yılında 628 bin, 1965 yılında 1,2 milyon, 2000 yılında 4,3 milyon, 2020 yılında 7,9 milyona ulaşmış ve 2040 yılında 16,3 milyon, 2060 yılında 24,2 milyon, 2080 yılında 27,4 milyona çıkacağı öngörülmektedir. Birleşmiş Milletlere göre, bir ülke nüfusunun yaşlandığını belirtmek için 65 yaş ve üstü toplam nüfus oranının % 8 ve üzeri olması gerekir (Doğan ve Bostan, 2019). Türkiye’nin yaşlı nüfus oranı 1935 yılında % 3,9, 1965 yılında % 4,0, 2000 yılında % 6,7, 2020 yılında % 9,5 oranında seyretmiş ve 2040 yılında % 16,3, 2060 yılında % 22,6, 2080 yılında % 25,6 olacağı tahmin edilmektedir. Türkiye ilk defa 2014 yılı itibari ile % 8 yaşlı nüfus oranına erişerek yaşlanan ülkeler kategorisinde yerini almaya başlamıştır. 2020 yılında 65 yaş ve üstü toplam nüfusun cinsiyet oranına bakıldığında, yaşlı kadınların nüfusun % 10,6 ’sini, yaşlı erkekler ise % 8,4’ünü

oluşturduğu görülür (TÜİK, 2020). Dünyada ve Türkiye’de 65 yaş ve üstü yaşlı nüfus oranı içerisinde kadın nüfus oranının daha fazla olması “yaşlanmanın kadınlaşması” kavramıyla açıklanmaktadır.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Yaşlı Nüfus ve Yaşlı Nüfusun Toplum Nüfus İçerisindeki Oranı, 1935-2080

65+ Nüfus		65 +Nüfus Oranı ve Cinsiyet Göre Yüzdesi		
Yıllar	Toplam Nüfus	Toplam Nüfus Oranı	Toplam Erkek Nüfus Oranı	Toplam Kadın Nüfus Oranı
1935	628 041	3,9	3,5	4,2
1945	626 543	3,3	2,7	4,0
1955	822 408	3,4	2,6	4,2
1965	1 242 525	4,0	3,3	4,6
1975	1 853 251	4,6	4,1	5,1
1985	2 125 908	4,2	3,7	4,7
2000	4 350 190	6,7	5,8	7,6
2010	5 327 736	7,2	6,3	8,2
2020	7 953 555	9,5	8,4	10,6
2030	12 066 092	12,9	11,7	14,2
2040	16 373 971	16,3	14,9	17,7
2060	24 242 787	22,6	20,7	24,5
2080	27 413 359	25,6	23,6	27,5

Kaynak: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)

Bu demografik geçiş aşamasında yaşlanan nüfusun çoğunluğunu kadınların oluşturduğu görülürken, yaşlılıkta deneyimlenen toplumsal cinsiyet farklılıkları kadınlara özgü birtakım avantajlı ve dezavantajlı koşulları ortaya çıkarmaktadır. Yaşlanma sürecinde kadınların uzun yaşaması bir avantajken, yaşlı kadınların yaşamları boyunca yeterli eğitim ve çalışma koşullarına erişememesi, ilerleyen yıllarda eşin kaybı, fiziksel ve psikolojik yalnızlık, ekonomik gelirden ve sosyal güvenceden yoksunluk, bakıma muhtaçlık ve gündelik hayatta kadınlara dayatılan yapısal sınırlılıklar dezavantajlı koşulları oluşturmaktadır (Arber, 2004; Arun ve Karademir Arun, 2011; Arun ve Çakıroğlu Çevik, 2013; Artan ve Irmak, 2018; Williams vd., 2006). Özellikle gündelik hayat coğrafyalarında inşa edilen toplumsal cinsiyet ideolojisi, kadınların ev-içi pratikleri içselleştirmelerine, çocuk bakımını üstlenmelerine ve çalışma hayatında evin bir uzantısı sayılan ikincil işlerde istihdam edilmelerine sebebiyet vermektedir. Dolayısı ile yaşlılığı deneyimleyen kadınlar düşük gelirlere sahip olmakta veya herhangi bir gelire, sosyal güvenceye ve sağlık koşullarına erişim sağlayamamaktadır (Ginn, 1998; Mudege ve Ezech, 2019). Bu nedenle yaşlı kadınlar için uzun ömürlülüğün

avantaja dönüştürülmesi, toplumsal, ekonomik ve politik yapıların işleyişinden kaynaklanan dezavantajlı koşulların zamansal ve mekânsal olarak nasıl üretildiğinin anlaşılması gerekmektedir. Çünkü kadın ve yaşlı olmak bireysel olduğu kadar toplumsal ve politiktir. Aynı zamanda tüm bu yapısal süreçler zamandan ve mekândan bağımsız değildir.

2.2. Gündelik Hayatta İnşa Edilen Yapısal Oluşumlar ve Yaşlı Kadın Aktörler

Gündelik hayat, toplumsal aktörlerin öznel ve nesnel sosyal gerçekliğini inşa ettiği ilk yerdir. Gündelik hayatta öznelerarası etkileşimler sonucunda toplumsal yapılar inşa edilmekte ve toplumsal yapılar ise, öznelerarasındaki rutin pratikleri yeniden üretmektedir (Esgin ve Çeğin, 2018). Ancak gündelik hayatta yapısal koşulların oluşturduğu kadınlık ve yaşlılık temsili sorunludur. Bireylerin doğum veya doğal süreçler yoluyla edindiği biyolojik ve fizyolojik özelliklerin (cinsiyet, yaş, ırk gibi) ideolojik yaklaşımlar tarafından araçsallaştırılması modernitenin eşitsiz gelişimini devam ettirmektedir (Lefebvre, 2017). Modern gündelik hayatta yapısal koşulları oluşturan olgu ve olayların ideolojik yaklaşımlar aracılığıyla ilişkiselliğinden koparılması ise, egemen olan toplumsal sınıfın düşüncelerini, söylemlerini ve davranışlarını meşrulaştırmaktadır (Gardiner, 2016, s. 255-256).

Dorothy Smith, gündelik hayatta toplumsal cinsiyet düşüncesinin ideolojik ve söylemsel bir ürünün inşası olduğunu belirtmektedir. Smith'e göre, özne kadın olunca gündelik hayatta inşa edilen söylemsel düzenlemelerin sorumlusu erkeklerdir. Modern toplumda erkeklik dünyasını yansıtan ideolojik söylemlerin sorgulanmadan kabul edilmesi erkeklere formel ve rasyonel alanlar açarken, kadınlar daha çok enformel ve duygusal alanlara hapsedilmektedir. Bu nedenle erkekler iktidarı temsil ettiği düşünülen ekonomik ve politik görevlerde yer almakta, kadınlar ise kamusal mekânların dışında ev ve eve dair ilişkilere tabi kılınmaktadır (Smith'ten akt. Gardiner, 2016, s. 258-261). Tuncer'in de belirttiği ettiği gibi, *"kadınların ev ve özel alana, erkeklerin işyerleri ve kamusal alana ait görülmesine sebep olan ideolojik ayrımın her bir alana atfettiği ayrı anlamlar ve değerler seti, sadece cinsiyetler arasında eşitsizliği değil mekânsal eşitsizliği de yaratır."* (2021, s. 16). Bu açıdan modern gündelik hayatın örgütlenmesinde rol oynayan zamansal ve mekânsal koşulların incelemesi ve

modernizmin eşitsiz gelişimi içerisinde “kimin gündelik hayatı?” diğer bir ifadeyle “kimin zamanı ve mekânı?” sorusu üzerine düşünmeyi gerektirir. Gündelik hayatta ve kamusal mekânda karşılıklı olarak üretilen eril iktidar söylemleri, kadınların günlük rutin pratiklerini ve mekânla kurduğu ilişkileri belirleyen eşitsiz sosyo-mekânsal yapıları oluşturmaktadır (Aktaş, 2013; Kocatürk ve Şengül, 2020; Tuncer, 2015). Bu noktadan gündelik hayat tartışmalarına bakıldığında ise, kadınların özel ve kamusal mekân kullanımlarının eril iktidar ve güç ilişkileri tarafından şekillendiği görülmektedir (Tasouji, 2013; Tuncer, 2015).

Özellikle kadının mekânla kurduğu ilişki, gündelik hayatın düzenlenmesini sağlayan ve ev-içi rutinlerin bir uzantısı olarak kabul edilen yatak odası, mutfak ve alışveriş merkeziyle sınırlı olup, buralarda kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkili mekânsal kullanım örüntülerinin izlerini sürmek mümkündür (Certeau vd., 2009). Bu nedenle gündelik hayatta kadınların cinsiyetlendirilmiş toplumsal pratiklerinin yanı sıra, zamanı ve mekânı kullanma biçimlerinin de cinsiyetlendirilmiş örgütlenme sürecine tabi kılındığı anlaşılmaktadır (Felski, 1999).

Lefebvre, gündelik hayatın tekrarlanan yapısını döngüsel ve doğrusal zaman boyutuyla açıklayarak kadınların toplumsal pratiklerini zamansal döngülerle ilişkilendirmiştir. Lefebvre’ye göre, döngüsel zaman doğanın ritmine bağlı sürekliliklerden oluşmakta ve insanların doğumundan ölümüne dek yaşamlarını sürdürdükleri bir bütünlüğü ifade etmektedir (2019a, s. 55). Modernleşme sürecinde doğanın döngüsel zamanı yerini büyük ölçüde modernizmin soyut zamanına bırakmıştır. Modern zamanın parçalı ve hiyerarşik yapısının cinsiyet kodlarıyla örgütlenmesi ise, gündelik hayatta kadınların süreklilik gösteren ve tekrara dayanan toplumsal cinsiyet rollerini ortaya çıkarmıştır (Felski, 1999). Örneğin kadınlar gündelik hayatlarında zamanlarının büyük bir kısmını yemek yapmak, bulaşık yıkamak, pazara gitmek ve çocuk bakmak gibi günlük rutin pratiklere ayırmaktadır. Lefebvre bu durumu şöyle ifade eder: “*Günlerin sıradanlığı içinde, göz görmeyi, kulak işitmeyi, beden ritme uymayı öğrenir*” (Lefebvre, 2019a, s. 53).

Lefebvre, modern gündelik hayat eleştirisinin kadınların toplumsal konumunu ortaya çıkarabileceğini vurgulamıştır. Lefebvre’ye göre kadınlar diğer toplumsal gruplar arasında önemli farklılıklara sahip olsa da, gündelik hayatta erkeklere göre dezavantajlı

koşullara daha fazla maruz kalmaktadır. Çünkü gündelik hayatın bütün yükü kadınların üzerindedir (Lefebvre, 2019a, s. 20). Diğer yandan kadınların toplumsal konumu kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinden bağımsız değildir. Modern kapitalist toplumda kadın özneliği modayı, güzelliği ve dişiliği temsil etmekle birlikte, kadın meta nesnesi olarak görülmekte ve özne konumuna erişememektedir. Modern gündelik hayatta inşa edilen belirsiz kadınlık durumu ekonomik ve toplumsal gelişimin belirli bir aşamasında kadının kendini gerçekleştirme düzeyini de ortaya koymaktadır. Kapitalist üretime dâhil olan kadınlar, ücretsiz ev içi emek piyasasından ayrılmış, ancak üretici kadınların oranında olağanüstü bir artış meydana gelmemiştir. Kadınlar koşulların değişmesi ile birlikte belirli ölçüde meslek seçebilme ve eğitim alabilme imkânına kavuşmuştur (Lefebvre, 2016, s. 47; Lefebvre, 2019a).

Friedan, Amerika'daki kadının gündelik hayat mücadelesinde toplumsal cinsiyet rollerinin izini sürmüştür. Friedan'ın çalışmasında toplumsal bir aktör olarak kadının gündelik hayatta inşa edilen kadınlık pratiklerini içselleştirdiği ortaya çıkmıştır. Kadınlar, gündelik hayatlarında düzenli bir şekilde ev temizlemek, çocuk bakmak, iyi bir anne ve eş rolünü yerine getirmek için mücadele etmektedir. Bu nedenle kadınların gündelik hayatta kadın özneliği açısından problem taşıyan yönleri sorgulamadığı, aynı zamanda istihdam, eğitim ve politik taleplerde bulunmadığı görülmüştür. Dahası kadınlar, gündelik hayatlarının büyük bir kısmını özel alanda geçirmekte ve sadece ev içi pratiklerinin bir uzantısı olarak kamusal mekânları kullanmaktadır (Friedan, 2002, s. 58-61).

Gündelik hayatta emeğin yeniden üretiminde aktif rol oynayan kadınlar, yaşamları boyunca cinsiyete özgü dezavantajlı koşulları ve yapısal kısıtlamaların dayattığı kadınlık pratiklerini deneyimlerken, yaşlılık döneminin başlamasıyla birlikte toplumsal cinsiyetin etkisini daha güçlü hissetmektedir. Çünkü doğum sürecinin sonunda kazanılan cinsiyet kimliğinin yanı sıra, biyolojik gelişme aşamasında yaşın ilerlemesi ile ortaya çıkan yaşlılık kimliğinin kesişimsel bir özellik göstermesi; yaşlı kadınların bir yandan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini diğer yandan yaşlılık algısı ve yaşlılıkta oluşan fiziksel, toplumsal, ekonomik ve psikolojik güçlükleri deneyimlemesiyle katmerli eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Yaşlı kadınların karşılaştığı dezavantajlı durumlar arasında; gündelik hayatta inşa edilen ataerkil örgütlenme biçiminin dayattığı yapısal kısıtlamalar, kadınların ev içi hizmetlere yönelme, eğitim

düzeının düşük olması, mesleki ve kamusal hayattan soyutlanma, sosyal güvenlikden yoksun kalma ve dulluk sayılabilir (Arun ve Karademir Arun, 2011; Arun ve Çakıroğlu Çevik, 2013; Artan ve Irmak, 2018; Yelboğa ve Varol, 2018). Ancak yaşlı kadınların karşılaştığı sorunların temelinde, gündelik hayatta inşa edilen kadınlık ve yaşlılık temsillerinin araçsallaştırılmasıyla birlikte başlayan ve yapısal eşitsizliklerin sürekliliğini sağlayan öznel ve nesnel sosyal inşa etkili olmaktadır. Pamuk'un da belirttiği gibi, toplumsal cinsiyet ve yaşlanma sürecinin bireysel ve toplumsal aşamaları bulunmakla birlikte, bu aşamalar birbirleri ile uyumlu olmadığında toplumsal özneler problem olarak algılanmaktadır (Pamuk, 2018, s. 81).

Bireysel ve toplumsal olarak inşa edilen yaşlılık algısı her toplumda farklı anlamlar ifade etmektedir. Türkiye'de yaşlılık algısı negatif anlamlar çağrıştırmakta ve yaşlılık; yalnızlık, düşkünlük, yetersizlik, hastalık ve umutsuzluk gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Nitekim yaşlanma sürecinde yaşlı kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak negatif yaşlılık algısını daha fazla hissetmektedir (YADA Vakfı, 2019). Özellikle yaşlılık algısı üzerine yapılan çalışmalarda 65 yaş ve üstü bireylerin cinsiyetleri belirtilmediğinde dahi, aktif çalışma hayatına katılım sağlayan bireylerin yaşlı erkekler olduğu ve evle ilişkilendirilenlerin ise, yaşlı kadınları temsil ettiği ortaya çıkmıştır (Kite, 1996).

Bütün toplumlarda kadınların biyolojik ve çevresel koşullara bağlı olarak erkeklere göre daha uzun yaşaması, yaşı ilerleyen aşamalarında kadınların yalnız yaşlanma olasılığını ve bakım ihtiyacını arttırmaktadır. Yaşlılık döneminde kadınların başkalarına bağımlı kalmadan gündelik hayatlarını sağlıklı bir şekilde geçirebilmesi için öncelikle cinsiyet ile ilgili olumsuz algıların ortadan kaldırılması, ardından toplumsal cinsiyet farklılıklarına dayalı planlanmaların yapılması gerekmektedir (Hablemitoğlu, 2016, s. 130). Bu doğrultuda Hablemitoğlu, yaşlanma sürecinde çeşitlilik gösteren toplumsal cinsiyet temsillerini ortaya koymuş ve yaşlı kadınların hem toplumsal cinsiyete dayalı günlük ihtiyaçlarını hem de planlama için gerekli olan stratejik ihtiyaçları tablo şeklinde açıklamıştır. Tablo 4'den anlaşılacağı üzere, yaşlı kadınların kırılgan olarak algılanması, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklanmakta ve bu eşitsiz yapılanma nedeni ile yaşlı kadınlar sosyal, ekonomik ve politik alanlardan soyutlanmaktadır.

Tablo 5. Yaşlı kadınlar- yanlışlar (mitler) ve gerçekler (doğrular).

Yanlışlar (Mitler)	Doğrular (Gerçekler)
“Yaşlı kadınlar kırılgandır.”	“Yaşlı kadınlar toplumda yaşlanmaya ilişkin sosyal, ekonomik ve yasal düzenlemelerdeki eksiklikler nedeni ile kırılgan kılınırlar.”
“Toplumsal cinsiyet yaşlı kadınlar için sorundur.”	“Toplumsal cinsiyet, yaşlı kadınlar ve erkekler arasındaki yaşam kalitesi farklılıklarını tanımlar, sorunların görünmezliğini çözer ve sorgular”
“Yaşlı kadınları güçlendirmek için pratik toplumsal cinsiyet gereksinimlerini dikkate almak yeterlidir.”	“Sağlıklı yaşlanma müdahalelerinin hem kadınlar hem de erkekler için pratik ve stratejik cinsiyet gereksinimleri ile birlikte ele alınması gerekir.”
“Yaşlılar için üretkenlik performansı, yaşlanma ile tamamlanmıştır.”	“Yaşlı kadınlar ev içi işleri üstlenmeyi sürdürebilirler ve hatta sürdürmeleri beklenir. Ev işlerine, torun bakma gibi faaliyetler nedeni ile daha fazla zaman harcarlar.”

Kaynak: Hablemitoğlu, Ş. (2016).Yaşlanmanın “Kadınlaşması”. (H. Ceylan, Ed.), *Yaşlılık Sosyolojisi*, içinde (s. 130). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Sonuçta bireyler, gündelik hayatta yapısal süreçler tarafından önceden belirlenmiş temsil dünyası içinde kimliklerini inşa edebilir, yapısal koşulları içselleştirebilir ve belirli ölçüde kabullenilmiş toplumsal pratikler sergileyebilirler. Aynı zamanda yapısal sınırlılıkların dayattığı normların ve değerlerin dışında çoklu gerçeklik dünyasını keşfedebilir ve içinde doğup büyüdüğü dünyanın güçlüklerine karşı direniş gösterebilirler. Bu doğrultuda gündelik hayatta bireysel ve toplumsal yapılar çerçevesinde inşa edilen kadınlık ve yaşlılık temsiliinin anlaşılması, yaşlı kadınların turizm mekânlarına erişimini ve mekânsal kullanım pratiklerini ortaya çıkaracaktır.

3. TURİZM MEKÂNLARI VE YAŞLI KADINLAR

3.1. Yaşlı Kadınların Turizm Mekânlarına Erişimi, Mekânsal Kullanım Pratikleri ve Kazanımlar

Modern dünyada küreselleşme ve kapitalizmin kendine özgü tasarladığı zaman ve mekân anlayışı, toplumsal öznelerin gündelik hayat pratiklerini dönüştürmekte ve yaşam biçimlerini etkileyen yapısal süreçleri meydana getirmektedir. Modern öncesi toplumda döngüsel doğanın ritmine bağlı olan zaman ve mekân, günümüzdeki örgütlenme biçimi ile çalışma/boş zaman ve özel/kamusal mekân ayrımını içermez. Modern toplumda ise, soyut zaman ve mekân anlayışı gündelik hayatta bireylerin öznel ve nesnel toplumsal gerçekliklerini şekillendirmekte ve kapitalist sisteminin dayattığı

davranış kalıpları içerisinde bireyleri direnişe geçmeye zorlamaktadır (Lefebvre, 2017; Lefebvre, 2019a; Lefebvre, 2020a; Lefebvre, 2020b; Yırtıcı ve Uluoğlu, 2004). Gündelik hayatın toplumsal, ekonomik ve politik alanlarını dönüştüren teknolojik ilerlemeler, kapitalist örgütlenme biçimi ve küreselleşme süreciyle birlikte kültürel tüketim olgusu ortaya çıkmıştır. Günümüzde kapitalist üretim ilişkileri tarafından üretilen turizm mekânları, kitlesel tüketim kültürünün ve boş zaman etkinliğinin bir aracı haline gelmiştir. Kitle kültürünün etkisiyle birlikte modern insan, gündelik hayatın sıradanlığından kurtulma isteğiyle farklı anlamlar aramakta ve boş zaman etkinliklerine yönelmektedir. Geleneksel anlayışa göre, turizm ve seyahat faaliyetleri gündelik hayattan kaçış olarak nitelendirilse de, turizm mekânları gündelik hayat pratikleri yoluyla deneyimlenmektedir (Larsen, 2008). Bu nedenle farklı ontolojik temelleri dayanan gündelik hayat ve turizm hem mekânsal ve zamansal boyutları ile hem de toplumsal ve ekonomik yeniden üretimi biçimi ile birbirinden ayrı düşünülemez.

Yaşlı kadınların evden çıkışı, turizm mekânlarına erişimi, mekânsal kullanım pratikleri ve kendini gerçekleştirme düzeyi gündelik hayatta üretilen mekânsal ve toplumsal ilişkilere bağlıdır. Gündelik hayatta toplumsal cinsiyet ve yaşlanmaya ilişkin üretilen anlamlar ve yapısal koşullar, yaşlı kadınların turizm mekânlarına erişimini sınırlandıran bazı dezavantajlı koşullar oluşturmaktadır. Gündelik hayatın eleştirisi olmadan ne yapısal süreçlerin dayattığı kısıtlamalar ne de marjinal grupların mekânsal direniş pratikleri anlaşılabilir. Lefebvre'nin de belirttiği gibi, *“İnsan ya gündelik hayattadır ya da yoktur. İnsan ya bugünün gündelik hayatını aşarak gündelik hayatta olacaktır ya da hiç olmayacaktır. Gündelik hayat kökten değişmediği sürece dünya değişmiş olmaz.”* (Lefebvre, 2019a, s. 32). Bu bağlamda yaşlı kadınların güçlenmesi ve özgür hissetmesi gündelik hayatta toplumsal, ekonomik ve politik yapıların dönüşümüne bağlıdır. Dönüşümün gerçekleşmesi ise, mekân ve insan ilişkisinin çözümlenmesiyle mümkün olacaktır.

Dünyada turizme yönelik seyahat taleplerinde hızlı bir artış yaşanmaktadır. Ancak cinsiyet, yaş, sınıf, kimlik ve gelir düzeyi gibi birtakım değişkenler yaşlı kadınların turizm ve seyahat deneyimlerini sınırlandırmaktadır. Bu sınırlılıklara rağmen turizm mekânlarının sosyal doğasını keşfetmek, yaşlı kadınların kendini gerçekleştirebilmesi ve gündelik hayatta üretilen yapısal koşulları aşabilmesi için yeni fırsatlar sunmaktadır. Yaşam seyri perspektifinden yaşlı kadınların turizm deneyimlerini

inceleyen Small, kadınların yaşamları boyunca cinsiyete dayalı eşitsizlikler yaşadığını ve bu durumun yaşlanma süreciyle birlikte yaşlı kadınların toplumsal entegrasyonu, karar alma sürecini, seyahat ve turizm faaliyetlerini etkilediğini belirtmiştir (Small, 2003). Bu doğrultuda turizm faaliyetleri sırasında yaşlı kadınların yaşlanmanın olumsuz yönlerini aşma eğiliminde olduğu, ancak cinsiyetçi sosyal yapılandırmanın etkilerini yoğun bir şekilde hissettiği ortaya konulmuştur.

Yaşlı kadınların grup tur deneyimini inceleyen Liechty ve arkadaşları ise, turizm mekânlarında yaşanan güvenlik endişesinin seyahatleri sınırlandıran birtakım etkiler oluşturduğunu ve yaşlı kadınların yalnız seyahat etmeye karşı negatif tutumlarının bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Liechty ve arkadaşları, grup turlarının hem sosyalleştirici hem de kolektif katılım imkânıyla yaşlı kadın gezginlerin kendilerini güvende hissetmelerini sağladığını ve seyahata karşı ön yargılarını yıktığını belirtmiştir (Liechty vd., 2009). Aynı zamanda grup tur deneyimleri psikolojik yönden iyi oluşu desteklerken, yaşlı kadınların seyahate yönelik motivasyonlarını arttırmakta olduğu vurgulanmıştır. Bu eğilim göz önünde alındığında turizm mekânlarının ve seyahat deneyiminin sosyal boyutu, yaşlı kadınların yaşam kalitesini arttırmakta, toplumsal entegrasyonu kolaylaştırmakta ve gündelik hayatta karşılaşılan yapısal kısıtlamaları aşmak için yeni fırsatlar sunmaktadır.

3. BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

1. GÜNDELİK HAYATA İLİŞKİN BULGULAR

Gündelik hayatta aşına olunan sıradan rutin pratikler, öznelarası etkileşim süreci sonunda gelişmekte ve bu durum toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik yapıları meydana getirmektedir. Sosyal dünyanın üretilmiş gerçekliklerini oluşturan bu yapılar ise, öznelarasındaki ilişkileri belirlerken, öznel etkileşimde bulunduğu sosyo-mekânsal koşulları da ortaya çıkarmaktadır. Bu yönüyle gündelik hayatın her bir alanına yayılmış olan iktidar ve güç ilişkisi; kadın ve yaşlı olma haline yüklenen anlamları, toplumsal pratikleri ve yaşlı kadınların mekânsal kullanımını sosyo-mekânsal üretim ile yeniden üretim ilişkisi çerçevesinde açığa çıkarmaktadır. Lefebvre'nin de ifade gibi, mekânsal form işlevin bir işareti olmakla birlikte, bunların üretim ve yeniden üretim ilişkisi yapıların çözümlenebilmesini mümkün kılmaktadır (2019b, s. 167-168). Söz konusu toplumsal ve politik yapılar ise, gündelik yaşamın en küçük birimi olan evden başlayıp, sokak, mahalle, meydan, turistik mekânlar ve kentte kadar uzanarak gündelik hayat coğrafyaları içerisine yerleşmektedir. Dolayısı ile kamusal mekân, özel ile zihinsel olanı içerirken, özel mekân ise kamusal ve zihinsel olanı içermektedir (Lefebvre, 2019b, s. 173). Bu çalışmada, gündelik olan ile gündelik olmayanın bir aradalığı toplumsal, ekonomik ve politik yapıları kapsayacak şekilde sosyo-mekânsal ilişkilerle anlaşılmaya çalışıldığından, gündelik hayata ilişkin bulgular başlığı altında yaşlı kadınların gündelik hayat pratikleri yapısal koşullar ve mekânsal süreçlerle ilişkilendirilerek çözümlenmeye çalışılmıştır.

1.1. İçselleştirilmiş Geleneksel Kadınlık Roller

Gündelik hayatta kadın özneliğine ilişkin söylem, temsil ve pratik edilme biçimi, geleneksel aile yapısı, ataeril sistem ve eşitsiz mekânsal örgütlenme süreciyle birlikte karşılıklı olarak inşa edilmektedir. Bu toplumsal ve mekânsal üretim süreci, kadınların mekâna erişimini ve gündelik mekânsal kullanımını sınırlandıran eşitsiz sosyo-mekânsal yapıları ortaya çıkarmaktadır (Tuncer, 2015; Tuncer 2021). Özellikle gündelik hayatta geleneksel ataeril kadınlık söylemlerini içselleştiren kadınların sosyo-

mekânsal ilişkiler kurabilmesi, kentsel/kamusal mekânlarda erkek kardeş, arkadaş ve eşin mekânsal yoldaşlığına bağlıdır. Kadınların gündelik zaman kullanımı ise, toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak gelişen ev-içi günlük rutin işlerin düzenlenmesi için kurgulanan cinsiyetlendirilmiş zamana tabidir.

“Şimdi Türkiye şartlarında kadının zaten her hareketi kısıtlı. Hele hele bir gecenin diyelim ki, saatin 21.00’ında benim canım sıkıldı. Ben çıkayım şöyle bir dolaşayım diyemiyorsun. Yanında mutlaka eşin, oğlun, kızın veya arkadaşından birinin olması gerekiyor. Türkiye’nin şartları bu. Bütün bunların kırılmasını tabi ki istiyoruz. Ama bu biraz da bizim elimizde diye düşünüyorum. Yani benim yaşadığım yerde şimdi bakıyorum genç kızlar gece 01.00’da, 02.00’da dışarıya çıkıp geziyorlar. Biz o yaşlardayken asla ailemizin izni olmadan hiçbir yere çıkamazdık. Bu benim çok hoşuma gidiyor. Ee artık biz belli kalıplarda büyüdüğümüz için o kalıpları çok kolay kıramıyoruz. Ne kadar da özgür düşünceye sahip olsam da o kalıpları çok rahat kıramıyorum. Gece bazen canım istemiyor mu sanıyorsunuz? Arabama atlayayım, şöyle bir gideyim. Yeşillik bir yerde durayım, şöyle nefes alayım ama yapamıyorum. Türkiye’de bunu yapamıyorsun. Mutlaka yanında eşin olmalı. Eşim atlar arabaya gider. Salihli’de Kurşunlu diye bir yer var. “Tek başına orada oturdum, biraz şöyle doğayı dinledim.” diyebiliyor. Ama ben onu tek başıma diyemiyorum maalesef. Gençliğimizden itibaren biz daha da kalıplar içerisinde büyüdük. Hani onları biraz aştık. Ama daha tam aşmış değiliz” (K5, Manisa, 65).

K5’in sözlerinden anlaşılacağı üzere, geleneksel ailede başlayan toplumsal cinsiyet temelli yapılandırma süreci kadınlar tarafından içselleştirilmekte ve ataerkil mekânsal örgütlenme biçiminin etkisi ile kentsel/kamusal mekânlar tek başına pratik edilememektedir. Bu nedenle geleneksel ataerkil aile ilişkilerinin dayattığı baskıları ve kısıtlamaları deneyimleyen kadınların sosyo-mekânsal deneyimler oluşturabilmesi, aile bireylerinin ya da arkadaş çevresinin desteğiyle gerçekleşmektedir. Benzer sosyo-mekânsal kısıtlamalara ilişkin sözler K4’ün ve K18’in ifadesinde de bulunmaktadır.

“Gençlik döneminde bu kafada olsaydım dünyayı gezmeyi daha çok önemserdim. Çocukları büyütürken hiç düşünmemişim. Yaşlanınca sağlık nedeniyle fazla gezemiyorsunuz. Sağlık sorunları oluyor. Başka sorunlarda oluyor. Şimdiki aklım olsaydı gençken o işlere daha çok ağırlık verirdim. Annelikle birlikte olabilirdi. Biz çocuklarımıza fazla mı zaman ayırdık bilemedim. Ama biz bu duyguyu çocuklarımıza aşıladık. Çocuklarımız her şeyi gençliklerinde yapsınlar. Arabaya binmeyi, gezmeyi, özgürlüklere takılmayı.. Biz biraz daha gelenekçi ailede yetiştik. Biz ailemizde gördüğümüzden daha fazlasını çocuklarımıza vermeye çalıştık. Bizi daha çok sıkıştırdı. Biz çocuklarımızı daha çok serbest bıraktık. Bizim zamanımızda üniversiteye gitmek en büyük özgürlüktü. Biz akşam 18.00-19.00 olduğunda evde olurduk. Babamdan sonra eve geldiğimizi bilmeyiz. Evliliğim benim en büyük özgürlüğüm diyebilirim. Yani bizim ailede baskımız vardı. Babam bizi sokağa rahatlıkla çıkarmazdı” (K4, Ankara, 65).

“Genç kızken dışarı çıkmamıza annem kızardı. Bazen komşu kızlarıyla gizli gizli dışarı çıkardık. Sonra gelince fırçayı yerdik. Annem “kızsın evde dur, temizlik yap, gezme” derdi”(K18, İsviçre, 67).

“Genç bir kadınken hayatım ayıptır günahırlar yapma etmelerle geçti” (K17, Datça, 66).

Gündelik hayatta kadının evle ilişkisi ve cinsiyetçi işbölümü sosyalizasyon sürecinde ailede inşa edilmeye başlarken, bu durum kadının ev-içi rolleri ve sorumlulukları içselleştirmesine neden olmaktadır. Görüşmelere katılan yaşlı kadınların çoğu, gençlik dönemlerinden itibaren geleneksel ataerkil aile düzeninin dayattığı cinsiyetlendirilmiş toplumsal rollere bağlı olarak evle ilişkilendirilmiş olup, kadınların dışarıya çıkması ayıplanma, utanç ve yasak olarak hafızalara kazınmıştır. Görüşülen yaşlı kadınlar gençlik dönemlerinde evle güçlü bağlar kurarken, ev-içi hizmetleri ve çocuk bakımını üstlendikleri anlaşılmıştır. Yaşlılık döneminde ise, geleneksel kadınlık rollerini içselleştiren katılımcıların bu rolleri sürdürdükleri görülmüştür.

“Kadın olmadan hiçbir şey yürümüyor. Bir kere kocan oluyor, çocuklar oluyor, günlük rutin işler oluyor. Mesela hergün kalktığında çocuklara kahvaltı hazırlayacaksın. Çocukları okula yollayacaksın. Kocan işe gidecek. O gün kocanın yıktığı işler olacak. O işin üstüne yemek, bulaşık falan. Yardımcın varsa kolay. Yardımcın yoksa bir taraftan eksilterek veya birbirlerine ekleyerek yapacaksın. Ama şimdi öyle bir şey yok. Hiç umrumda değil. Ayrıca evi artık düşünmüyorum. Onu fark ettim. Bu yaşta rahat, huzur içinde yaşa ev, eşya muhim değil. Ama senin yaşındayken evleneceğim, evim olacak diyordum. Bence düşünme bunları hiç. Mutlu ol” (K1, Tarsus, 68).

“Genelde geç yatıyorum. Sabah da geç uyanıyorum. Sabah on gibi uyanıyorum. Sonra hemen ev işine bakıyorum. Evin işini üç gibi bitirip ondan sonra kendimi üç buçukta dışarıya atıyorum” (K13, Ankara, 72).

“Valla gündelik hayatta ev işi çok yapıyorum. Çarşı, pazar alışverişi seviyorum. Birkaç saat dolaşıp gelirim. Sonra kafayı vurup yatarım. Televizyon izlerim öyle” (K15, İstanbul, 69).

K1’in, K13’ün ve K15’in ifadesinde kadınların gündelik ev-içi rutinleri hergün yeniden düzenledikleri, ev-içi hizmetlerin yanı sıra anne/eş rolünü üstlendikleri ve gündelik mekân/zaman kullanımının çoğunu evde, evle ilgili işlere ayırdıkları sıkça dile getirilmiştir. Diğer yandan K1’in hayatında yaşlandıkça toplumsal cinsiyet rollerinin azaldığı ve yerini yaşlılık döneminde huzurlu bir yaşama bıraktığı anlaşılmıştır.

Tablo 6. İçselleştirilmiş Geleneksel Kadınlık Roller Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K1	K4	K5	K8	K13	K15	K18	K20
İçselleştirilmiş Geleneksel Kadınlık Pratikleri	Geleneksel Aile Yapısı		√		√		√	√	
	Ev-içi ve Bakım Hizmetleri	√	√		√	√		√	√
	Ataerkil Müdahaleler	√			√				
	Tek Başına Dışarıya Çık(a)mamak		√	√				√	
	Kalıp Yargılarla Büyümek			√					
	Kadını evle ilişkilendirmek	√						√	
	Yaşlandıkça Kadınlık Rollerinin Azalması	√							

Tablo 6’da gündelik hayatta inşa edilen toplumsal yapıların oluşturduğu *içselleştirilmiş geleneksel kadınlık pratikleri* alt-temasını içeren kodların katılımcılar arası dağılımı gösterilmiştir. Buna göre, yaşlı kadınların geleneksel ataerkil aile ve toplum yapısının dayattığı gündelik kadınlık pratiklerini içselleştirdikleri anlaşılmış olup, bazı katılımcıların yapısal koşullara karşı henüz içsel bir sorgulama sürecine girmedikleri ortaya çıkmıştır.

Geleneksel ailede önce baba ve erkek kardeş tarafından baskı altında toplumsallaşan kadın, evlendikten sonra da eşinin baskısıyla geleneksel kadınlık rollerini ve bakım hizmetlerini yerine getirmek için daha fazla emek harcamaktadır. Bu konuda K8’in aile ve eş baskısını diğer katılımcılardan daha fazla dile getirdiği görülmüştür.

“Gündelik hayatımda kendi kararlarımı kendim veriyorum. Ama bu zamana kadar öyle değildi. Bundan sonra kendim veriyorum. Bundan önce eşim vardı. Eşimin psikolojik sorunları vardı. Her şeye karışıyordu, kıskançtı. Kötü bir insanla evlendim. Fakat ayırlamadım. Yani çocukları babası onu bırakmadım. Sonra ki yıllarda hastalandı hiç bırakmadım. Felç oldu. Hem çocuklarıma hem de ona baktım. O öldükten sonra dünyaya yeniden geldim. Yeniden doğdum. Şimdi özgürüm. Seviyorum özgürlüğü. Önceden çok baskı vardı. Aileden baskı görüyorsun, eşinden baskı görüyorsun, maddi sıkıntıların da vardı” (K8, Bolu, 71).

K8’in ifadesinden gündelik hayatta erken yaşlardan itibaren ailede başlayan toplumsal cinsiyet temelli kısıtlamaların ve baskıların evlendikten sonra da eş tarafından sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Evliliği boyunca çocuklarının ve eşinin bakımını üstlenen K8, gündelik hayatında annelik ve eş rolünü en iyi şekilde yerine getirebilmek için

mücadele ettiğini belirtmiştir. Ancak eşinin vefat etmesiyle birlikte daha özgür hissetmiş ve kendi kararlarını tek başına almaya başlamıştır.

1.2. Ataerkil Kadınlık Söylemlerine Karşı Geliştirilen Direniş Pratikleri

Geleneksel aile ve ataerkil sistem tarafından inşa edilen toplumsal cinsiyet söylemi ve iktidar ilişkisi gündelik hayat pratikleri yoluyla deneyimlenmektedir. Bu durum kadınlar açısından içselleştirme ve direnme şeklinde iki karşıt pratiği ortaya çıkarmaktadır. Özellikle öznel ve toplumsal inşa sürecinde kadına dayatılan cinsiyetlendirilmiş geleneksel normların ve değerlerin sorgulanmadan kabul edilmesi, içselleştirilmiş kadınlık pratiklerinin gelişmesine sebebiyet verirken, kadın aktörler tarafından geleneksel kadınlık söylemlerine karşı öznel ve toplumsal anlam kodlarının yeniden inşa edilmesi, direniş pratiklerinin oluşmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda kadın öznelliğinin tanımlanmasında belirleyici olan ataerkil söylemin ve iktidar/güç ilişkisinin kadınlar üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri yeniden düşünmek gerekir. Çünkü erkek olmak olumlu anlamlar çağrıştırırken, kadın olmak mevcut ataerkil toplumun düzenini tehdit etmeyecek şekilde tanımlanmakta ve bu durum kadınların dezavantajlı koşullarda yaşamlarına neden olmaktadır. Bu bağlamda, K7'nin anlattıkları durumun anlaşılması için iyi bir örnek oluşturur.

“Benim için kadın olmak Allah'ın bize verdiği en güzel lütuf demek. Çünkü biz kadınları o kadar özel yaratmış ki Allah. Biz kadınlara çok büyük özellikler vermiş. Fakat erkekler bizden o şansları geri almışlar. Gelen padişahlar, despotçu babalar.. Ama zamanla düzelir mi? diyorsun, bilemiyorum. Muhafazakâr bir yönetim olduğu sürece başımızda hala belden aşağı vuruyorsa başını ört, bedenini ört. (...) Kadın olmak bu demek değildir. Kadın olmak ayaklarının üzerine basmaktır. Benim için bir yerde bulaşığı kocan yıkarken senin çorbayı karıştırabiliyor olmandır. Kadın olmak çok farklı bir duygu. Onu biraz yaşamak gerekiyor” (K7, Ereğli, 65).

Kadınlık kimliğinin inşasında dişilik ve doğurganlık, kadın öznelliğinden önce gelmektedir (Aktaş, 2013). Ataerkil toplumda kadın; herşeyden önce cinsel bir nesne, dişi, doğurgan, anne ve eş olarak görülmektedir. Şüphesiz toplumsal olarak üretilmiş olan olumsuz kadınlık algısı, kadının ikincil konumda görülmesine sebebiyet vermektedir. Görüşülen katılımcılar arasından K2'nin sözleri bu konuyu detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.

“Kadın olarak yaşadığım çok zorluk var. Ama ben hayatım boyunca ben kadını, kadın olduğum için bana bu şeyi yapıyor demedim. Bu bana ters geldi ve hiçbir zaman böyle

hissetmedim. Yani her koşulda erkeğinde yaşadığı zorluklar var, kadınında yaşadığı zorluklar var. Kendime kadın olduğum için zulüm edilmesine izin vermedim. Hayatımı da kadının ben şunu yapmayayım diye hiç kısıtlamadım. Çalışma koşullarımdan dolayı üniversiteyi bitirdim, işte 21-22 yaşlarındaydım. O zamandan beri çalışıyorum. Çalışma hayatımda ya ben kadının bunu yapmam. Ben kadının şuradan girmem, şuradan çıkmam demedim. Bunu çok hissetmedim. Belki bunu olumlu karşılamayacaksınız ama biraz da bunu kendine yapılmasına izin verersen sana her şeyi yaparlar. İzin vermediğimden bunu çok hissetmedim, hissediyorum yani hissetmekte istemiyorum. Bilmiyorum bu konuda sizler ne düşünüyorsunuz ama kızına sen kadınsın şunu yapma, bunu yapma demedim. Yani annem bana, lakabım Ali idi. Ali geldi, Ali gitti, derdi. Öyle kadın gibi şey yapmadım. Tamam, kadınlar gerçekten toplumda kasıtlı olarak cinsellikle ilişkilendiriliyor. İş yaşamında bunun etkisini hissediyor. Çoğu yerde mobing uygulanıyor. Ama ben bunu kendimde izin vermedim de yaşamadım da” (K2, Mersin, 65).

Tablo 7. Kadınlık Söylemlerine Karşı Geliştirilen Direniş Pratikleri Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K2	K3	K7	K9	K10	K17
Kadınlık Söylemlerine Karşı Geliştirilen Direniş Pratikleri	Maskülen Davranmak	√					
	Kısıtlamalarla Mücadele Etmek	√	√	√	√		√
	Söylemlerin Dışına Çıkmak	√	√	√			√
	Evle Güçlü Bağlar Geliştirmemek					√	

Tablo 7’de gündelik hayatta inşa edilen toplumsal yapıların oluşturduğu *kadınlık söylemlerine karşı geliştirilen direniş pratikleri* alt-temasını içeren kodların katılımcılar arası dağılımı gösterilmiştir. Tablo 7’deki dağılım, katılımcılardan 6’sının içinde doğduğu toplumsal ve kültürel yapıların kadınlık kimliğine yüklediği anlamlara karşı direniş gösterdiğini ortaya çıkarmakta ve katılımcıların içsel sorgulama yoluyla dezavantajlı kadınlık söylemlerini aşma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

“Bana diyorlar anne nasıl gideceksin. Ben giderim. Ben yaparım. Ben inan ki hani bilmediğim bir şeyi varsa onu çözmeye çalışıp onu yapmaya gayret ediyorum. Yapacağım, erkeğim yok. Aksine evde yalnız yaşıyorum. Evin yedi’den yetmiş’e her şeyi ben kendim karşılarım. İdare ederim. Erkeğim olsa ona güvenip o yapsın dıcektim. Şimdi öyle bir yoğunluyorum ki hayat tecrübelerim o kadar yoğunlaşıyor ki her şeyi kendim yapıyorum. Teyze sen şunu yapamazsın de ben yapayım. Öyle” (K3, İstanbul, 66).

“Gündelik hayatımda arkadaşlarımla dışarıya çıkıyorum. Evde oturmayı çok sevmiyorum. Ayağımın biri hep dışarıdadır benim. Sosyalleşmeyi seviyorum” (K10, Denizli, 66).

“Bir kadın olarak özgür olmak istiyorum. Ama bunu bize toplum fazla sunmuyor Bizde ancak kısıtlamaları görmezden duymazdan gelerek delebiliyoruz (K17, Datça, 66).

K2, K3, K10 ve K17'nin ifadesinden anlaşılabacağı üzere, birey olarak varolmaya çalışan kadınların ataerkil söylem ve temsilin dışına çıkabilmek için görmezden geldikleri, maskülen davranışlar sergiledikleri, kısıtlamalarla mücadele ettikleri, olumsuzluklara izin vermedikleri ve evle güçlü bağlar kurmadıkları ortaya çıkmıştır.

1.3. Kabul edilmiş Yaşlılık Söylemleri

Yaşlılık, bireylerin biyolojik ve fizyolojik yapısında meydana gelen değişim ya da yaşam seyrinin son evresi olarak kabul edilmektedir (İçli, 2016). Fakat içinde bulunan sosyal dünya olumlu veya olumsuz anlamlar inşa ederek yaşlılığa ilişkin söylemleri yeniden üretmektedir. Her toplumda farklı anlamlar içeren yaşlılık, çoğu zaman bireylerin yaşlandıkça eski, geri kalmış, değersiz ve muhtaç olduğunu öne çıkaran temsiller ve söylemler yoluyla tanımlanmaktadır (Cengiz vd., 2003). Özellikle modern gündelik hayatın üretime ve tüketime dayalı toplumsal ve mekânsal temsil biçimi, gündelik hayattan boş zamana, kentsel mekân kullanımından, turizm mekânlarına erişime kadar diğer pek çok alanda yaşlıların ayrımcılığa maruz kalmasına neden olmaktadır. Hal böyleyken, yaşlı kadınların hem yaşlı hem kadın olma halinin sosyal olarak yapılandırılmasından dolayı katmerli eşitsizlikler yaşadığı görülmektedir. Bu hususta eşitsiz yapısal koşulları deneyimleyen yaşlı kadınlar, sosyal hayatta üretilen anlam kodlarını içselleştirmekte ve söylemin yeniden üretimine dâhil olmaktadır. Görüşülen yaşlı kadınlar, fiziksel rahatsızlıklar yaşadığını belirtmiş olup, yaşlanmaya ve yaşlılığa yükledikleri anlamlara bakıldığında; güçsüzlük, korku, muhtaç olmak, savunmasızlık ve hayat kalitesinin düşmesi ifadelerini kullandıkları görülmüştür (Tablo 8).

Tablo 8. Kabul edilmiş Yaşlılık Söylemleri Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K1	K2	K9	K12	K15	K20
Kabul edilmiş Yaşlılık Söylemleri	Güçsüzlük	√					
	Korku	√					
	Muhtaç Olmak	√					
	Yaşlanmayı İstememek			√	√		
	Hayat Kalitesinin Düşmesi		√				
	Fiziksel Rahatsızlıkların Başlaması	√	√	√			√
	Savunmasızlık					√	

“Yaşlanınca bir kere kuvvet gidiyor. Bazı şeyleri istesenizde beceremiyorsunuz. Yani şöyle yukarı dolabı temizlemiyorum. İsterse kirli kalsın. Problem değil. Çünkü uzandığım zaman ya bir şey düşüreceğim ya da bana bir şey olacak korkusu oluyor. Yaşlanınca korkular başlıyor. Onu da şöyle düşünüyorsun başkalarına muhtaç olmamak istiyorsun. Hadise oradan başlıyor. Onu düşündükçe ölüm korkusuna kadar gidiyor. Gençken bunları düşünmüyorsun ama o yaşı gelince düşünüyorsun. Onun için temkinli, daha dikkatli oluyorsun. Gençken nasıl olsa yaşıyorsun. Atlıyorsun, zıplıyorsun, her işi yapıyorsun. Benden sana tavsiye kırtan sonra yavaş yavaş düşünmeye başla” (K1, Tarsus, 68).

“Hayat kalitesinin düşmesidir” (K2, Mersin, 65).

“Şimdi bir de yaşlılık var. Valla bir daha dünyaya gelsem yaşlanmayı istemem. Genç kalmak daha iyi. Ağrılar oluyor, gidemiyorsun, yapamıyorsun. Yaşlılık işte böyle zor” (K9, Aydın, 72).

“Bak yaşlılığın bir kötü tarafı var, savunmasız oluyorsun. Ondan sonra arkanı güvenceye almadan yürüyemiyorsun” (K15, İstanbul, 69).

“Keşke yaşlanmasaydım genç olsaydım. Gençken ben giyinmeyi çok çok severdim. Tabi yaşlandıkça insan biraz daha yaşına uygun giyiniyor. Keşke genç olsaydım. Mesela seni görüyorum, senin gibi giyinmeyi çok denerdim. Eskiden istediğimi giyerdim, şimdi giyemiyorum. Bizim apartmanımızda evli genç kızlarımız var. Onlara diyorum: “Sizi görünce ben gençliğimi hatırlıyorum.” diye. Gençken çok rahat dışarı çıkabiliyordum, mini etek giyiyordum. Evlendikten sonra biraz kurallara uymak gerekiyor. Eşim tarafı bu konuda biraz mütasip. Onlara uyum sağladım. Ama gençliğimi yaşadım. Beş sene bekâr öğretmenlik yaptım. Güzel giyer, güzel gezerdim” (K12, Balıkesir, 71).

Katılımcılar arasında K12’nin ifadesinden genç ve yaşlı kadın bedeni üzerinde iki farklı toplumsal müdahale biçimi bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle genç bekâr bir kadinken istediği gibi giyinebilen K12, evlendikten sonra eşinin ve aile çevresinin dayattığı geleneksel ataerkil kurallara uyum sağlamıştır. Daha sonra yaşlılığın hissedilmesiyle birlikte yaşa uygun giyinme yani “yaşlılaşma” süreci deneyimlenmiş olup, bu süreç yaşlı kadınların bedeni üzerinde ataerkil müdahale biçimi kadar belirleyici olan ikinci bir tahakküm unsurunu ortaya çıkarmıştır. Benzer kısıtlayıcı müdahale biçimi ve bunun dezavantajlı bir şekilde pratik edilmesi K20’nin ifadesinde de rastlanmaktadır.

“Hiçbir yere gitmem. Neden gitmem? Çünkü on senedir torun bakıyorum. Kızım Antalya’da yaşıyor. Antalya- Isparta arası gidip geliyorum. İstesem de istemesem de hasta da olsam bakıyorum. Şimdi büyüdü. Artık biraz rahatladım. Antalya’dan yazlık ev aldık. Bir aydır buradayım. Bir de ben yoruldum. Her tarafım ağrıyor, yaşlandım. Evin işi bitmiyor” (K20, Isparta, 66).

Yukarıdaki ifadeden K20'nin toplumsal cinsiyet temelli ev-içi rolleri ve çocuk bakımını üstlendiği anlaşılırken, diğer taraftan yaşlılık döneminde fiziksel rahatsızlıkların başlamasıyla birlikte evle kurduğu bağın giderek güçlendiği görülmüştür. Bu hususta denebilir ki, gençlik döneminde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan dezavantajlı koşulların yaşlılık dönemine taşınmasıyla birlikte eşitsizliklerin giderek arttığı görülürken, bu durum yaşlı kadınların yaşlılık sürecini olumlu karşılamasını engellemektedir.

1.4. Yaşlılık Söylemlerine Karşı Geliştirilen İçsel Motivasyon ve Direnç

Yaşlılığın pozitif ya da negatif anlamlar çağrıştırmasında eğitim seviyesi, gelir düzeyi, medeni durum ve toplumsal cinsiyet faktörü belirleyici olmaktadır. Özellikle bu faktörler yaşlı kadınların yaşlılığa yükledikleri anlamları farklılaştırmakta olup, yaşlılık söylemlerine karşı geliştirdikleri içsel motivasyonu ve direniş pratiklerini de etkilemektedir. Görüşülen yaşlı kadınlara “medeni durumunuz nedir?” sorusunu yöneltildiğinde, bazı katılımcıların yüzünde oluşan memnuniyetsiz ifade ve “dul” kelimesini kullanmaktan ısrarla kaçınması, toplumsal şiddetin dilden söyleme, söylemden pratiğe doğru evrilen yönünü gözler önüne sermiştir. Bu anlamda K17'nin “dul” kelimesi yerine “bekâr” kelimesini kullanması ve yaşlılığı ise, toplumun dula bakışı üzerinden açıklaması, medeni durumla ilgili olduğu kadar toplumsal cinsiyet faktörüyle de ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır.

“Toplum dula başka bakıyor. Bu da aile içi bir şiddettir, toplumsal bir şiddettir! Şiddet illa dayakla olmaz. Benim için dul kelimesi ile başlıyor. (...) Neden hayatıma sınırlar çiziyim. Zincirleri kırmak istiyorum. Hayatı yaşamak istiyorum. Çünkü bizim gençliğimizde böyle fırsatlar bize sunulmadı. Şimdi Türkiye toplumunda bunlar sunuluyor. Genç bir kadinken hayatım ayıptır günahırlar yapma etmelerle geçti. Benim sayılarla da pek işim olmaz ya. Yaşlılık yaş almaktır. Toplum baskısı bunlar” (K17, Datça, 66).

Katılımcıların eğitim seviyesi, yaşlanma ve yaşlılık sürecine yükledikleri pozitif anlamları arttırmakta ve konuya ilişkin bireysel/toplumsal farkındalık düzeylerinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu anlamda lise ve üniversite eğitimi alan yaşlı kadınların, ilköğretim alanlara kıyasla yaşlanma ve yaşlılığı tanımlarken daha pozitif ifadeler kullandığı görülmüştür.

“Şu anda benim için yaşlılık ne diye sorarsan ne hissediyorsun diye, kendimi 30 yaşlarında bir genç kız gibi hissediyorum. Evet, öyle kızım da söyler zaten. “Anne senin gönlün genç” der. Şimdi bana kalk burada dans et deseler kalkıp dans ederim. Ay o baktı, bu baktı, şu böyle söyledi. Beni ilgilendirmez. O an onu arzu ettim, onu yapıyorum. O an dans etmek istersem dans ederim. Şarkı söylemek istersem şarkı söylerim. Kimsenin düşüncesi beni ilgilendirmez. Namus meselesi olmadıkça. Çünkü öncelikle ben kendimi seviyorum” (K3, İstanbul, 66).

“Kendimi genç bir kadın gibi hissediyorum. Çevremde beni herkes genç görüyor. Herşeyi yapıyorsun. Aktifsin sen diyorlar” (K16, İzmir, 68).

Sağlık meslek lisesi eğitimi alan K3, kendini otuz yaşında genç bir kız gibi hissettiğini dile getirmiş ve yaşlılığı kronolojik yaşla değil, psikolojik yaşla tanımlamıştır. Bu durum K3’ün toplumsal stereotiplere direnerek aktif yaşlanmayı tercih etmesi ve bireyselliğinin/failliğinin farkında olmasıyla açıklanabilir. Eğitim seviyesi K3’ten yüksek olan K10 ise, üniversite eğitimi almıştır. Özellikle diğer katılımcılara kıyasla K10’nun yaşlanma ve yaşlılığa daha pozitif yaklaştığı anlaşılrken, yaşlanmayı; yaş almak, tecrübe, olgunluk ve özgüven olarak ifade ettiği görülmüştür (Tablo 9).

“Yaşlanmak yaş almaktır. Bana göre her yaş insana yeni bir tecrübe kazandırıyor. O yüzden yaşlanmak beni çok etkilemedi. Yaşlandıkça olaylara daha olgun bakıyorsunuz. Eskiden kendimi beğendirmek için saçlarımı ve dış görünüşüme dikkat ederdim. Şimdi daha özgüvenliyim ama eskiden öyle değildi. Yaşlanmak güzel bir şey” (K10, Denizli, 66).

Tablo 9. Yaşlılık Söylemlerine Karşı İçsel Motivasyon ve Direnç Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K3	K7	K10	K16	K17	K18	K19
Yaşlılık Söylemlerine Karşı İçsel Motivasyon ve Direnç	Tecrübe			√				
	Özgüven			√				
	Yaş Almak			√		√		
	Yaşlı Hissetmemek	√			√			
	Yaşlılığa Olumlu Yaklaşmak	√	√					
	Yaşlılık/Yaşlılıkla Mücadele Etmek					√	√	
	Aktif Yaşlanma	√		√				
	Emekliliğin/Boş Zamanın Keyfini Çıkarma						√	√

Görüşülen katılımcılar arasında gelir düzeyi yüksek olanların, gelir düzeyi düşük olanlara kıyasla yaşlılık sürecinin getirdikleriyle içsel anlamda daha fazla mücadele edebildikleri ve emeklilikten sonra artan boş zamanlarını verimli bir şekilde kullanabilmek için yaşlılık dönemini fırsat olarak gördükleri anlaşılmıştır.

“Daha çok gezmek, görmek istiyorum. Yaşlılıktan dolayı bazen ağrılarım oluyor. Üzüliyorum. Ama ağrılarım olsa da ben çıkıyorum, geziyorum. Yaşlılığın getirdikleriyle mücadele ediyorum” (K18, İsviçre, 67).

“Hiç yaşımla ilerledi evimde oturayım. Dışarı çıkmayayım demedim. Gençken hep çalıştık. Artık gezmek istiyorum. Şimdi tam zamanı emekli olmuşum. Yani hayatımızı yaşıyoruz artık” (K19, Bulgaristan, 65).

Gündelik hayatta inşa edilen toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yaşamın erken dönemlerinden itibaren kadınların toplumsal konumunu, eğitim düzeyini, gelir durumunu ve hayatın zorluklarına karşı geliştirdikleri bakış açısını etkilediği görülmüştür. Eğer kadınlar için yaşam kalitesini artıracak toplumsal, ekonomik ve politik haklar eşit bir şekilde sağlanabilirse, yaşlılık döneminde oluşabilecek pek çok olumsuzluk engellenebilir ve yaşlı kadınlar yaşlılık sürecini daha rahat geçirebilecektir.

1.5. Katmerli Yoksulluk

Geleneksel ataerkil toplumda kadına ve erkeğe farklı rollerin atfedilmesi, kadının evle kurduğu bağı güçlendirirken, erkeğin ise ekonomik ve politik ilişkileri sürdürebilmesine olanak sağlayacak şekilde kamusal mekânın erkek egemen kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu durum kadını kamusal hayatta öteki ve yabancı konumuna yerleştirirken, eğitim, meslek, sosyal güvence ve emeklilik hakkına ulaşmasını engelleyen dezavantajlı koşulları da beraberinde getirmektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet rollerinin dayattığı geleneksel kadınlık pratiklerini benimseyen yaşlı kadınlar, gündelik temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanır ve aile bireyleri ya da yaşlı bakım hizmeti veren kişi, kurum ve kuruluşlara bağımlı hale gelmektedir. Dolayısı ile toplumsal yapılandırma sürecinde üretilen ayrımcı kadınlık ve yaşlılık söylemleri, yaşamın her aşamasında yaşlı kadınların bireysel haklarını, yaşam kalitesini, kendini gerçekleştirme düzeyini ve sosyo-mekânsal ilişkilerini sınırlandıran eşitsiz yapısal koşulları ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan birisi de yaşam evresinin belirli bir döneminde karşılaşılan ve kesişimsellik gösteren yaşlı kadın yoksulluğudur. Bu konuda görüşülen katılımcılara mesleki düzeyi, sosyal güvencesi, emeklilik durumu ve

ekonomik koşulları sorulduğunda, katılımcıların ifadelerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle başlayan, yaşlanma sürecini etkileyen ve yaşlılık döneminde şiddetini giderek hissettiren dezavantajlı koşullar yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 10. Katmerli Yoksulluk Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K1	K9	K11	K14	K15	K16
Katmerli Yoksulluk	Ücretsiz Ev-içi ve Bakım Hizmetlerinde Yer Almak		√	√		√	√
	İkincil İşlerde İstihdam Edilmek		√	√	√		√
	Çalışma Hayatına Eş Müdahalesi	√					
	Yoksul Yaşlanma	√		√	√		√

Tablo 10’da gündelik hayatta inşa edilen ekonomik yapıların oluşturduğu *katmerli yoksulluk* alt-temasını içeren kodların katılımcılar arası dağılımı gösterilmiştir. Tablo 10’dan anlaşılabileceği üzere, kadınların ev-içi ve bakım hizmetlerinde yer alması, ikincil işlerde istihdam edilmesi ve çalışma hayatına eşin müdahalesi yaşlı kadın yoksulluğu ortaya çıkarmaktadır.

Mesleki yaşam, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle işgücüne eşit oranda, eşit konumda ve eşit ücretle katılabilemesini olumsuz etkileyen eşitsiz alanlardan biridir (Artan ve Irmak, 2018). Mesleki yaşamda kadınlar, toplumsal konumu itibarıyla geçici, düşük ücretli ve emek yoğun işlerde istihdam edilmekte ve evi-içi pratiklerinin bir uzantısı olarak temizlik ve bakım hizmetlerinde kendilerine daha fazla yer bulabilmektedir. Bu durum kadın yoksulluğunun anlaşılmasında cinsiyetçi işbölümünün etkisini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle katılımcıların ifadelerinde de cinsiyetçi işbölümünün etkisine rastlanmaktadır.

“Evlendikten önce TRT’de çalışıyordum. Evlendikten sonra çalışmadım” (K1, Tarsus, 68).

“İstanbul’dan penyeler alıp Aydın’a geldim. Evlere onları sattım. Pazarcılık yapmadım. Üç, dört sene öyle bir çalıştım. Aydın’dan ev aldım ve o işi bıraktım” (K9, Aydın, 72).

“Terziyim. On sekiz yaşında başladım, yirmi yıl kadar çalıştım. Ama öyle sigortalı falan değilim. Nasıl anlatayım, kendi çapımda evden çalıştım” (K11, İstanbul, 78).

“Daha önceleri fabrikada çalıştım. Sekiz ay kadar da turizm sektöründe mutfak bölümünde çalıştım” (K14, Ankara, 65).

“Mesleğim ev hanımı” (K15, İstanbul, 69).

“Ev hanımıyım. Daha önce ara ara çalıştım. Konfeksiyonda, gelinlikçide çalıştım. 10 senedir de çocuk bakıyorum. Devam ediyorum yani çocuk bakmaya” (K16, İzmir, 68).

Toplumsal cinsiyet temelli yapılandırma sürecinde kadının ev-içi ve bakım işleri ile ilişkilendirilmesi, özel ve kamusal mekânlarda geleneksel kadınlık pratiklerinin araçsallaştırılarak ekonomik ve politik bağlamda yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Buna göre ataerkil sistemin dayattığı toplumsal cinsiyet ilişkisi, kapitalist işgücü piyasası tarafından yeniden üretilmekte ve kadın emeği üzerinden kar amaçlı hedef planlaması yapılmaktadır. Bu hususta cinsiyetlendirilmiş toplumsal rollerin özel ve kamusal hayatta sosyal, ekonomik ve politik açıdan yeniden üretilmesi; kadınların gençlik döneminde ikincil işlerde istihdam edilmesiyle başlayıp, düşük ücretlendirme, güvencesiz çalışma ve emeklilik hakkına erişememeye kadar uzanarak yaşlılık döneminin sağlıklı bir şekilde geçirilebilmesinin önünde engeller oluşturmaktadır. Bu eşitsiz toplumsal ve ekonomik yapının sosyal güvence ve emeklilik koşullarına yansımaları ise, yaşlı kadın yoksulluğunu derinleştirmektedir. Bu konuda katılımcılara yöneltilen “sosyal güvenceniz var mıdır/varsayarsa nedir?” ve bununla ilişkili olarak “emekli misiniz?” sorusu bu durumun anlaşılması için önemli yanıtlar oluşturmaktadır.

“Kocamdan ötürü emekliyim. Beni emekli yapmadı. Zamanında niyet etti, işten çıkardı. Yapmadı” (K1, Tarsus, 68).

“Var, eşim trafik polisliydi. Eşimden dolayı var yavrum. Emekli sandığı” (K9, Aydın, 72).

“Eşimden dolayı emekliyim” (K11, İstanbul, 78).

“İşçi emeklisiyim. SSK” (K14, Ankara, 65).

“Evet, eşimden dolayı emekliyim” (K15, İstanbul, 69).

“Evet. Eşimden dolayı emekliyim” (K16, İzmir, 68).

Katılımcıların ifadesinden anlaşılabacağı üzere, gençlik dönemlerinde mesleki yaşamlarında dezavantajlı konumda yer alan kadınlar, yaşlılık dönemi başladığında sosyal güvence ve bireysel emeklilik imkânlarından yoksun kalmakta ve bu haklara erişim ancak eşler üzerinden sağlanmaktadır. Özellikle kadınların ortalama yaşam süresinin erkeklerden daha uzun olması, ilerleyen yıllarda yaşlı kadınların eşlerini kaybetmesi, medeni durumunun değişmesi ve gelirin azalmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu konuda katılımcılara ekonomik koşulları sorulduğunda, gündelik hayatlarında ekonomik

kısıtlamalar yaşadıkları ve aile bireyleriyle karşılıklı maddi destekte bulundukları ifadesi kullanılmıştır.

“Evet, ekonomik olarak şöyle etkileniyoruz. İsteriz ki daha bol paramız olsun. Daha güzel yiyelim, içelim, gezelim” (K1, Tarsus, 68).

“Çok şüktür. Ben onlara destek olurum. Onlar bana destek oluyor” (K9, Aydın, 72).

“Önce ekonomik sıkıntılar vardı. Tatile çok sık gidemiyorduk. Şimdi ise maddi yönden idare ediyorum” (K11, İstanbul, 78).

“Maddi durumum uygun değil. Ekonomik sıkıntılarım olduğu için istediğim yerlere çok rahat gidemiyorum” (K14, Ankara, 65).

“Eh işte çocuklarım da yardımcı oluyor. Ben de çalışıyorum. İdare ediyorum” (K16, İzmir, 68).

Katılımcıların ifadesinden “yoksulluğun kadınlaşması”¹⁴ olgusu açıkça anlaşılırken, toplumsal cinsiyet faktörünün yaşlı kadın yoksulluğunu derinleştirdiği sonucuna ulaşılması literatürde bulunan daha önceki çalışmaların bulgularını desteklemektedir (Buz, 2015).

1.6. Sınırlandırılmış Özgürlük

Kapsayıcı sosyal politika anlayışının dışında kalan yasal düzenlemeler, hâlihazırda var olan ancak görünmez kılınan ayrımcı ve eşitsiz koşulları yeniden üretmektedir. Örneğin; Covid-19 salgın hastalığı sürecinde görünür hale gelen yaş ve yaşlılık olgusu, yerel yönetimler ve hükümetler tarafından uygulamaya konulan eksik ya da yanlış politikalar nedeni ile yaş ayrımcılığına dönüşerek, salgından iki kat daha hızlı yayılmıştır (Arun, 2021; Demirtaş Madran, 2021). Bu süreçte 65 yaş ve üstü bireyler

¹⁴ Neoliberal dönemde yaşlı bireylerin üretim ve tüketimin faaliyetlerinin dışında görülmesi, mesleki, sosyal ve kamusal yaşamdan soyutlanmasına neden olmaktadır. Özellikle yaşlı kadınların gençlik dönemlerinde eğitim olanaklarına ulaşması, mesleki yaşama katılamaması, eşit ücret koşullarının uygulanmaması, sosyal güvenlikten yoksun kalması, ilerleyen yıllarda eşin vefat etmesi, eşe bağlı emeklilik durumların görülmesi ya da emeklilik hakkına erişim sağlanamaması “yoksulluğun kadınlaşması” olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Tüm bunlara bağlı olarak kadınlar erkeklere göre yoksulluğu daha fazla deneyimlenmektedir. Çünkü kadınlar açısından toplumsal cinsiyet rollerinin toplumsal, ekonomik ve politik bağlamda eşit olmayan bir şekilde yeniden inşa edilmesi, yaşlılık döneminde kadınların katmerli eşitsizlikler yaşamasına sebebiyet vermektedir. Yaşlı kadın yoksulluğu hakkında ayrıntı bilgi için bkz: (Buz, 2015, s. 4-7).

hedef gösterilmiş olup, yaşlı bireylerin gündelik hayat pratikleri kontrol altına alınarak, özel ve kamusal mekân kullanımları sınırlandırılmıştır. Alınan kararlar arasında 65 yaş ve üstü bireylerin eve kapatılması, kamusal mekâna erişimlerinin kısıtlanması, seyahat haklarının engellenmesi ve boş zaman kullanımlarının yeniden düzenlenmesi, ayrımcı ve eşitsiz söylemlerin daha fazla üretilmesine neden olmuştur. Bu hususta katılımcılara “Covid-19 salgın hastalığı sürecinde neler yaptınız/ bu süreci nasıl değerlendirdiniz?” sorusu yöneltildiğinde sıkça yasak, kısıtlama, evde kalmak, dışarı çık(a)mamak, fiziksel ve psikolojik rahatsızlıkla karşılaşmak gibi ifadeler kullandıkları görülmüştür.

“İki ay evde hapsedik. Merdiven dışına çıkmadık. Beş yaşında torunum var. Onunla birlikte evin içine hapsedik. İki aydan sonra bunu bir yürürlüğe sundular. Bizim gibi yaşlıları serbest bıraktılar. Yaşlılara haftada bir gün izin tanıdılar. O gün de evi terk ettik. Dışarıya açıldık. İki, üç saat dışarıya çıktık. Hava aldık, geri eve geldik yavrum. Sağlık ve psikolojik anlamında çok etkilendik. Biz kendimizi koruduk. Ama her vatandaş kendisini böyle korusaydı bu salgın bu kadar ilerlemezdi. Bizim hatamız ne bizim suçumuz ne dedim. Biz iki ay neden kapandık dedim. Ben buna çok üzüldüm. Torunum ile biz dışarıya hasret kaldık. Annesi babası dışarıdan gelse bizim yanımıza gelmezdi. Odamızı açmazlardı. Üstlerini başlarını çıkarır öyle yanımıza gelirlerdi. Öyle vakit geçirdik. Ama bak görüyorsun suçlunun yanında suçsuz da gidiyor. Bu insanlara günah değil mi?(...)” (K9, Aydın, 72).

“İki buçuk ay hiç apartman kapısının önüne dahi diyebilirim çıkmadım. Ne zaman hani haftada bir pazar günleri 65 yaş üstünü serbest bıraktılar, o zaman çıktım. Ben İstanbuluyum. İstanbul’da parka gittik. Zaten başka kimse yoktu. Gençler yoktu. Hep 65 yaş üstü çok güzeldi. Parkta oturduk. Muhabbet ettik. Altı, yedi kişi 65 yaş üstü onlarla birleştik, anlaştık. Onlarla parklara, kafelere gittik. Sohbet ettik. Çayımızı, kahvemizi içtik. Evimize geldik” (K3, İstanbul, 66).

“Onu hiç sorma işte. Üç ay kapı dışarı çıkmadık. Üç ay artık “tırlatacağım oğlum” dedim. Eşime de dedim “yeter artık, arayacağım yetkilileri inan derdimi anlatacağım”. Hareketsizlikten ayaklarım şişti. Yürüyemiyorum. Çok affedersin buradan inene kadar nefes nefese kalıyorum. O kadar hantallaşmışım ki. Ben normalde çok hareketli bir kadıyım. İşte öyle böyle geçti. Bize bir, iki saat gezmek için pazar günleri izin verdiler, o bana yeterli gelmedi. Doktorluk oldum ayağım şişti falan. Hala tedavim devam ediyor. Dedim ki, “hadi oğlum kalk Antalya’ya doğru giderim”. Burada yerimizde var. Burası sıcak eşim burayı kaldıramıyor. Ama çocuklar dedi anne birkaç gün kalırsanız, oradan Kaş’a doğru gideriz. O şekilde çıktık yani” (K15, İstanbul, 69).

Covid-19 salgın hastalığından dolayı alınan kararlar ve uygulanan politikalar pozitif yaş ayrımcılığını hızla arttırmıştır. Bu korumacı tutumlar, zamanla ayrımcı ve

eşitsiz koşullara dönüşerek yaşlı bireylerin fiziksel, sosyal ve psikolojik güçlüklerle karşılaşmasına neden olmuştur. Özellikle kısıtlamalar, yaşlıları suçlu psikolojisine sürükleyerek değersiz hissetmelerine sebep olurken, diğer yandan yaşlılar da tehdit olarak algılanmıştır. Bu anlamda K9'un “*Ama bak görüyorsun suçlunun yanında suçsuz da gidiyor. Bu insanlara günah değil mi?*” ifadesi durumun anlaşılması için iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Tablo 11. Sınırlandırılmış Özgürlük Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K1	K2	K3	K5	K6	K7	K8	K9	K11	K15
Sınırlandırılmış Özgürlük	Kısıtlama/Yasak	√	√		√	√	√			√	
	Evde Kalmak	√	√			√			√	√	
	Dışarıya çık(a)mamak	√	√	√		√			√		√
	Belirli Saatlerde ve Günlerde Dışarı Çıkabilmek			√		√			√		√
	Gidilen Yerde 30 Gün Kalma Kuralı					√		√			
	Fiziksel ve Sosyal Psikolojik Zorluk					√			√		√
	Evi-içi rollerin Artması				√		√				

Tablo 11’de gündelik hayatta inşa edilen politik yapıların oluşturduğu *sınırlandırılmış özgürlük* alt-temasını içeren kodların katılımcılar arası dağılımı gösterilmiştir. Tablo 11’den anlaşılabacağı üzere, 65 yaş ve üstü bireylerin pandemi kısıtlamaları kapsamında gündelik mekân kullanımlarının sınırlandırıldığı, belirli saatlerin ve günlerin dışında kamusal mekânlara erişim sağlayamadıkları, sosyal hayattan izole edildikleri ve bütün bunlara bağlı olarak fiziksel, sosyal ve psikolojik problemlerle karşılaştıkları söylenebilir.

Pandemi süreci 65 yaş ve üstü bireylerin her alanda ayrımcılığa ve eşitsizliğe maruz kaldığı bir dönem olmuştur. Fakat kadın yaşlılar, bu süreçte yaşanan eşitsizlikleri toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle daha fazla hissetmiştir. Görüşülen yaşlı kadınlar, pandemi önlemleri kapsamında ve cinsiyetlendirilmiş toplumsal rollerin etkisiyle ev-içi hijyen ve temizlik koşullarını sağlayabilmek için yoğun emek harcadıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca pandemi koşullarının toplumsal cinsiyet temelli rollerin içselleştirilmesinde de etkili olduğu görülmüştür. Bu durum K7’nin ifadesinden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

“65 ve üstüne kısıtlama getirmeleri aslında bence çok güzel oldu. Ben hamur işi hiç bilmiyordum. Çünkü zamanında çalışan bir anneydim. Çocukların eğitimiydi derken kaldı. Mutfak bilgim çok güzeldir ama hamur hiç yoğurmamıştım. Hamur bilgimi arttırdım. Bol bol börek, pasta, çörek yaptım. Evimin terası var orayı bahçe şekline getirdim. Yüzme havuzu yaptırdım. Torunumla beraber birimiz bahçe yaptık, birimiz havuza girdik. Misafir kabul etmeyerek, görüntülü konuşarak sevdiklerimle, diğer aile fertlerimle o şekilde geçirdik. Ama dolu dolu geçti. Pandemi bize sevgiyi daha çok öğretti” (K7, Ereğli, 65).

“Kısıtlamalardan dolayı evdeydik. Çünkü ilk etapta televizyondan izlediğimiz kadarıyla bayağı panikte olduk. Evin içerisinde kapı kolları sil, tuvalet, banyo ovala. Ondan sonra baktım ki zaten dışarı çıkmıyoruz. Niye ben bunları hergün hergün siliyorum deyip o işi bıraktım. Normal hayatıma geçtim. Ama bu arada çok beceremesemde dikiş dikmeyi denedim. Evdeki eski eşyalardan bir şeyler üretmeye çalıştım. Ekmek yapmayı öğrendim. Peynir yapmayı öğrendim. Kendimi bir türlü oyaladım. Bir de biraz bahçemiz var. Orayı bahçe yaptık. Kendi hobilerimizi gerçekleştirdik. Daha önce yapmıyorduk. Bu sefer işte domatestir şudur budur onları diktik. Biz güzel geçirdik” (K5, Manisa, 65).

“Hep temizlik yaptım. Tabi bize yasak vardı. 20 Martta başladı, ta ki ramazan bayramına kadar 4,5-5 ay kapımı açıp evden dışarı çıkmadım. Çocuklarım eksiklerini getiriyordu. Evim birinci kat olduğu için pencereden alışveriş yaptık” (K12, Balıkesir, 71).

Pandemi döneminde sosyal hayattan izole edilen yaşlı kadınlar, pencere, balkon ve bahçe gibi yarı kamusal mekânlarda gündelik yaşamlarını sürdürmeye çalışmıştır. Ta ki, 1 Haziran 2020 tarihi itibarıyla yasakların kısmi olarak esnetilmesiyle birlikte, turizm mekânlara erişim sağlayabilmişlerdir. Ancak bu süreçte görüşülen katılımcılar arasında kısıtlamaları ve yasakları deneyimlememiş olanlarda bulunmaktadır. Özellikle yurtdışından Türkiye’yi ziyaret eden yaşlı kadın turistler, geldikleri ülkelerde 65 yaş ve üstü bireylere yönelik kısıtlamaların olmadığını ifade etmiştir.

“Orada bize yasak yoktu. Herkes kendini korumakla yükümlüydü. Hiç kısıtlama yoktu” (K18, İsviçre, 67).

“Eşimle biz emekliyiz. Evde kaldık. Bizim orada Bulgaristan’da kapalı yerlerde maske takmak mecburdu. Ama bize kısıtlama yoktu” (K19, Bulgaristan, 65).

“Salgın döneminde ben yurt dışında çocuklarımın yanındaydım. Torunlarım olmuştu. Ben şubatı gittim, mayısta geri dönecektim. Maalesef bu salgın olunca ben beş ay orada kaldım, temmuzda döndüm. Orada ben çok meşguldüm. İki tane torun vardı, torun baktım. Türkiye’ye döndüğümde yasaklar kalkmıştı. Orada bir yasakla karşılaşmadım. Dışarı çıkıyordum, günlük yürüyüşlerimi yapıyordum. Hayatı öyle yaşadım orada. Türkiye’deki durumu bilmiyorum” (K17, Datça, 66).

Pandemi sürecinde uygulanan pozitif ayrımcı politikalar, 65 yaş ve üstü bireylerin gündelik hayatını tahakküm mekanizmalarının üretildiği eşitsiz coğrafyalara dönüştürmüştür. Oysa insan hakları göz önüne alınarak yapılan her yasal düzenleme dezavantajlı koşulları tersine çevirebilir ve yaşlı kadınların turizm mekâna erişimi önündeki politik engelleri ortadan kaldırabilir.

2. TURİZM MEKÂNLARINA İLİŞKİN BULGULAR

Modern dünyada sermaye kaynağı olarak görülen mekân, teknolojik gelişmeler, kapitalist sistem, küreselleşme ve neoliberal politikaların etkisi altında dönüştürülmüş ve mekân günümüzde önemli bir meta nesnesi hale gelmiştir. Bunlardan biri de turizm endüstrisinin mekânı sembolik işaretler ve anlamlar yoluyla turist çekim merkezi haline dönüştürme sürecidir. Turizm endüstrisinde mekâna yüklenen anlamlar iki şekilde gelişim göstermektedir. İlki mekânın turizme yönelik örgütlenme biçiminin etkiyle sermaye odaklı temsil üretimi, ikincisi ise turistlerin öznel deneyimleri sonucunda kendi anlamlarını inşa ettiği öznel anlamlandırma sürecidir (Young, 2014, s. 386).

Turizme yönelik mekânsal üretim biçimi, unutulmaz, benzersiz ve otantik turist deneyimlerinin mekânsal temsiller ve semboller yoluyla üretilmesine dayanmaktadır. Bu konuda Pine ve Gilmore'un "deneyim ekonomisi"¹⁵ kavramsallaştırması turizm endüstrisi için vazgeçilmez bir temsil üretim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Lut, 2012; Mehmetoğlu ve Engen, 2011). Turizm endüstrisinde bu temsil üretim biçimi, gerek ürün ve hizmetlerinin görsel sunumuna yönelik olsun, gerekse turistlerin duyuşsal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkisel deneyim sürecini harekete geçirmeye yönelik olsun, temel olarak mekânın sembolik üretimine bağlıdır. Bu hususta turizm deneyimlerinin oluşturulma sürecinde mekânın sermaye odaklı üretimi, turizmin hedef

¹⁵ Deneyim Ekonomisi kavramı Pine ve Gilmore (1999) tarafından sistematik hale getirilmiştir. Pine ve Gilmore, "deneyim ekonomisi" kavramını değişen ya da gelişen ekonomik koşulların nihai bir aşaması olarak tanımlamıştır. Buna göre, metaların, malların ve hizmetlerin üretiminden deneyimin üretildiği bir aşamaya geçilmiştir. Deneyim ekonomisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Pine ve Gilmore, 1998). Deneyim ekonomisi tüm ekonomik sektörler için uygulanabilir bir bakış açısı sunmaktadır. Bu alanlardan biri de turizm endüstrisidir. Turizm endüstrisinde deneyimin oluşturulması ise, mekânın sembolik üretimine bağlıdır.

planlaması içerisinde kalırken, turistlerin mekânı öznel olarak anlamlandırması neticesinde ise deneyimin özgün boyutu ortaya çıkmaktadır.

Modern kapitalist tüketim toplumunda, turizm faaliyetlerinin tüketim kültürü içinde önemli bir alt alan olarak gelişmesi, mekânın turizm faaliyetlerine yönelik tüketim amaçlı örgütlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu yönüyle turizm deneyimlerinin sahnelendiği mekânsal yapıların işlevsel olarak gündelik hayattan farklı anlamlar ve temsiller çağrıştırması beklenmektedir. Ancak gündelik hayatta üretilen eşitsiz mekânsal, toplumsal, ekonomik ve politik süreçler, benzer şekilde turizm mekânlarının yapısında da rastlanmaktadır. Dolayısı ile modern dünyada mekânın sorunlu özel ve kamusal ayrımı, gündelik hayatı aşan ve turizm mekânlarına taşan sosyo-mekânsal ilişkilerde kendini ortaya çıkarmaktadır.

Turizm mekânlarında söylemlerin, temsillerin ve anlamların üretilme süreci, dille başlayıp, imgeler, işaretler ve semboller yoluyla oluşturularak toplumsal ve kültürel yapıların içerisine yerleşmektedir (Saarinen, 2004, 4). Turizme yönelik tasarlanan kentlerde, mekânların karakteristik kimliği, kültürel anlam örüntüleri, toplumsal etkileşimler ve turistlerin gündelik mekânsal kullanım pratikleri dolayısı ile bürokratik olarak yönlendirilmiş tüketim kültürünün etkisi altındadır. Bu hususta bir meta üretim nesnesi olarak tasarlanan turizm mekânları, temsillerin üretim ve tüketim sürecini kapsamaktadır. Lefebvre'nin ifadesi de bu durumu açıklamaktadır. *“Venedik’e giden turist, Venedik’i değil, Venedik üzerine söylemleri yutar. (...) Bu yol, yüksek kültürü niteler. Kitle kültürü içerisindeki tüketim ve turizm, söylem üstüne söylem ile yani üstdil ile yetinir”* (Lefebvre, 2020b, s. 156-157). Bu anlamda söylemlerin ve temsillerin üretim süreci mekânın üretiminden bağımsız olmadığı gibi, iktidar ve güç ilişkilerinden de ayrı düşünülemez.

Turizm mekânlarında üretilen temsiller, temel olarak üretici, ürün ve tüketici arasındaki bağlamsal ilişkiye dayanmaktadır (Saarinen, 2004). Turizm endüstrisi, ürünlerin ve mekânların üretimi ya da sunumuyla ilgilidir. Tüketiciler ise, farklı ürün ve deneyim talepleri bulunan turistlerdir. Günümüzde turizm endüstrüsü içerisinde farklı turist profili bulunmakla birlikte, son yıllarda görünür olmaya başlayan yeni bir eğilim

“üçüncü yaş turizmi”¹⁶ gelişim göstermiştir. Dünya genelinde demografik yapısının değişmesine paralel olarak 65 yaş ve üstü bireylerin turizm ve seyahat taleplerinin giderek arttığı görülmektedir (Arıcı, 2019). Ancak bu turist profiline yönelik mekânsal, toplumsal, ekonomik ve politik uygulamaların yetersizliği her alanda olduğu gibi, turizm mekânlarına erişim ve mekân kullanımı açısından da dezavantajlı koşullar oluşturmaktadır. Özellikle turizm mekânların kapitalist üretim ilişkilerine özgü örgütlenme biçimi, mekânın homojen ve hiyerarşik ilişkilerle düzenlenmesine sebebiyet vermektedir. Buna göre gündelik hayatta ve turizm mekânlarında karşılıklı olarak üretilen eşitsiz yapısal koşulların sosyo-mekânsal ilişkilere tezahür etmesi sonucunda, 65 yaş ve üstü bireylerin mekânsal deneyimlerinin sınırlı kaldığı görülmektedir.

Bu açıdan turizm mekânlarında üretilen eşitsiz sosyo-mekansal ilişkiler, marjinal grupların mekana erişimini ve mekan kullanımını engelleyen eşitsiz coğrafyalara dönüşmektedir. Yaşlı kadınların gündelik hayat pratikleri üzerinden turizm mekânlarına erişimini anlamaya çalışmak, bu hususta mekânın, diğer bir ifade ile özel ve kamusalın birbiriyle ilişkili söylem ve temsil üretim süreçlerini de kavramamızı sağlamaktadır. Bu doğrultuda turizm mekânlarına erişim başlığı altında gündelik hayata yönelik bulgularla ilişki kurularak yaşlı kadınların evden çıkışı, turizm mekânlarına erişim sağlama yolları ve mekânsal temsillerle mücadele etme pratikleri çözümlenmeye çalışılmıştır.

2.1. Turizm Mekânlarına Erişim Desteği

Gündelik hayatta inşa edilen toplumsal cinsiyet, yaş ayrımcılığı ve yaşlı kadın yoksulluğu, 65 yaş ve üstü kadınların turizm mekânlarına erişimini kısıtlayan faktörler arasındadır. Bu kısıtlayıcı faktörler, yaşlı kadınların bireysel olarak turizm faaliyetlerini planlama aşamasında bazı engeller oluşturmaktadır. Bunlar arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin etkisi daha fazla hissedilmektedir. Özellikle yaşlı kadınlar, yaşlılığın getirdikleriyle mücadele etmeye çalışırken, gençlik dönemlerinden itibaren yaşam

¹⁶ Dünyada ortalama yaşam süresinin uzamasına bağlı olarak yaşlı nüfus oranı her geçen gün artmaktadır. Bu demografik değişim süreci, turizm endüstrisi içerisinde yeni bir eğilimi ortaya çıkarmıştır. Nüfusun yaşlanmasıyla birlikte 65 yaş ve üstü bireylerin seyahat ve turizm taleplerinin giderek artması, üçüncü yaş turizm pazarının gelişmesine yol açmıştır. Bu yaş grubundaki turistler için sunulan seyahat ve turizm hizmetleri “üçüncü yaş turizm” olarak tanımlanmaktadır. Üçüncü yaş turizmi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Arıcı, 2019).

kalitesini olumsuz etkileyen toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin, yaş ayrımcılığını ve yaşlı kadın yoksulluğunu derinleştirmesi katmerli eşitsizlikleri ortaya çıkarmıştır. Bu eşitsiz koşullardan dolayı yaşlı kadınların evden çıkması güçleşmekte, turizm mekânlarına erişim aile/arkadaş desteğiyle gerçekleşmekte ve mekân tek başına pratik edilememektedir. Görüşülen bazı katılımcıların gündelik hayat coğrafyalarında inşa edilen eşitsiz yapısal koşulları aşamadıkları için aile bireylerinden maddi ve manevi destek aldıkları ve turizm mekânlarına aile bireyleri aracılığıyla erişim sağladıkları görülmüştür.

“Yok, canım bu sene oğlum planladı. Ablamın yanındaydım. O beni peşine taktı. “Sende gel gidiyoruz,” dedi. Hiçbir şey düşünmeden geldik. Mesela bugün de öyle oldu. Biz Alanya’da tatil yapıyoruz. Şimdi orada bir yer kiraladık. “Bugün seni bir yere götüreceğim,” dedi. Buraya da gelince birkaç gün kalalım dedim. Çünkü burayı hiç değilse görelim” (K1, Tarsus, 68).

“Ailemle birlikte geldim. Kendi arabamızla geldik. Ben kırk beş senedir Aydın’da oturuyorum. Bu virüs nedeniyle çıkıp gelemedik. Birkaç gün hadi çıkıp gelelim dedik” (K9, Aydın, 72).

“Benim burada sitede yazlık evim var. Önceden otobüse, uçağa binip kimseye ihtiyaç duymadan geliyordum. Tatilimi yapıyordum. Ama şimdi virüsten dolayı oğlum beni kişisel arabasıyla getirdi” (K13, Ankara, 72).

“(…) Dışarı çıkıyorum, çıkarım yani. Üç tane genç beni istediğim yere götürüyor, gezdiriyor. Onun için sorun yok” (K15, İstanbul, 69).

Tablo 12. Turizm Mekânlarına Erişim Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K1	K3	K8	K9	K10	K13	K15	K16	K18	K19
Turizm Mekânları Erişim	Aile Bireylerine Bağımlı Olarak Seyahat Edebilmek	√			√		√	√			
	Aile Bireyleriyle ve Tek Başına Seyahat Edebilmek		√	√		√			√	√	√

Tablo 12’de *turizm mekânlarına erişim* alt-temasını içeren kodların katılımcılar arası dağılımı gösterilmiştir. Tablo 12’den anlaşılacağı üzere, yaşlı kadınların turizm mekânlarına erişimini tanımlayan iki kod kategorisi bulunmaktadır. İlk grupta turizm mekânlarına erişimde aile bireylerine bağımlı olan yaşlı kadın grubunun, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri ve yaşlı kadın yoksulluğunu yoğun bir şekilde deneyimledikleri anlaşılmıştır. İkinci grupta ise, ayrımcı söylemlere karşı direniş

gösteren yaşlı kadınların tek başına seyahat faaliyetlerini gerçekleştirebildikleri, ancak yaşlılık sürecinde yalnız kalmak istemedikleri için gündelik boş zamanlarını olabildiğince aile ve arkadaş çevresiyle sosyalleşerek geçirdikleri görülmüştür.

“Yani bazı gezilerimiz var. Grupla gidiyoruz. Geçen Adrasan Suluada gibi yerlere gittik. Arkadaşlarım da var orada, birlikte de gidiyoruz” (K8, Bolu, 71).

“Bireysel olarak ben kendim düzenledim. Bu kez kendi arabamızla geldik. Ama daha önceleri ben geziler düzenliyordum. Türkiye'nin çoğu yerine gezdim. Kendim tur organize ediyordum. Arkadaş gruplarıyla da gelebilirim. Çocuklarımla da gelebilirim. Tek gelmeyi tercih etmem. Ne yapacağım tek başıma. Kafama uymaz.” (K16, İzmir, 68).

“Biz kendimiz ayarlıyoruz. Bakıyoruz Türkiye’de nere hoşumuza giderse oraya gidiyoruz. Bu sefer kendi arabamızla geldik. Ama daha önce tur gezilerimizde oldu” (K19, Bulgaristan, 65).

“Birey olarak planladık. Tatil amaçlı uçakla geldik. Emekli olduk artık, biraz yaşamak istiyoruz. Ülkemizi gezmek istiyoruz” (K18, İsviçre, 67).

Katılımcıların ifadesinden anlaşılabacağı üzere, gündelik hayatta inşa edilen eşitsiz yapısal koşullara rağmen yaşlı kadınların sosyal hayatın içinde kalmayı, yeni yerler görmek amacıyla seyahat etmeyi ve sosyo-mekânsal deneyimler yaşamayı tercih ettikleri anlaşılmıştır. Bu hususta K2’nin K3’ün ve K6’nin ifadesi bu durumu özetlemektedir.

“Doğduğun yerde ölmenin bir anlamı yok ki. Yani ben bitki değilim. Böyle düşünüyorum bu yüzden geziyorum. Yani ben bitki değilim, bir yere kök salayım, orada kalayım. Öyle değil, ben dolaşmak zorundayım. (...) Kısıtlamalar kalktıktan sonra önlemini alarak üç günlüğüne kızımın buraya geldik. Uçakla geldik. Mümkün olduğu kadar yol kısmını gidiş-geliş işimizi kısa tutmaya çalıştık” (K2, Mersin, 65).

“İstanbul’da izin aldım. Ondan sonra gidebilirsiniz dediler. Kalktım geldim. Otobüsle değil. Özel aracımla geldim” (K3, İstanbul, 66).

“Benim yaşlılığım başlangıçta çok iyiydi. Bu gezilerde yaşlılığımı hissetmedim bile. Ama ne zaman ki bu kısıtlamalar oldu o beni daralttı yani. Özgürlüğüm kısıtlandı” (K6, İstanbul, 82).

Gündelik hayata yönelik tahakküm mekanizmalarının pandemi sürecinde artması ve salgın riskinin bulunmasına rağmen, yaşlı kadınların seyahat faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için gerek özel araçlarıyla yakın yerleri tercih ederek, gerekse uçakla seyahat süresini kısa tutarak turizm mekânlarına erişim sağlamaya yönelik çözüm yolları aradıkları anlaşılmıştır.

2.2. Sosyal Medya Kullanımı

Modernleşme ve küreselleşme süreciyle birlikte, tüm yaş grupları arasında sosyal medya ve internet kullanımı hızla yaygınlaşmıştır. Özellikle günümüzde 65 yaş ve üstü bireylerin teknoloji, internet ve sosyal medya kullanımı artmakla birlikte, toplumsal cinsiyet faktörü, yaşlı bireyler arasında cinsiyete dayalı internet kullanım farklılıkları oluşturmaktadır. Bu konuda “*Türkiye’de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması*” kapsamında yapılan çalışmada “*Sosyal Medya, İnternet ve Kültürel Tüketim*” pratiklerine ilişkin bulgular, tüm yaş gruplarında erkeklerin teknoloji ve internet kullanımının kadınlardan daha fazla olduğunu göstermektedir (YADA, 2019). Bu hususta yaşlı kadınlara “turizm mekânlarına erişimde kullandığınız sosyal medya araçları var mıdır/ varsa nedir?” sorusu yöneltildiğinde, 20 katılımcıdan 9’unun kullan(a)mıyorum yanıtını verdikleri görülmüştür.

“Yok, onu fazla kullanmıyorum. Şöyle oğlum bana biraz gösterdi. Bazı şeyleri biliyorum. Ama o gün için kafama yer ettirmiyorum. Niye? Ben bu iletişimi fazla sevmiyorum. Çünkü çok hızlı yetişemiyorum. Onun için sevmiyorum. O da neden oluyor biliyor musun? Gözler artık çok iyi görmüyor. Gözlük kullanmak lazım. Gözlüğü takıp baktığımda elimle basarken başka yöne kayıyor” (K1, Tarsus, 68).

“Yok, ben onları kullanmıyorum. Korkuyorum yanlış yerlere girerim diye. Öyle bir şey olursa kızlarımdan yardım istiyoruz. Onlar internetten arıyor” (K4, Ankara, 65).

“Benim yok. Ben artık o tür şeylere ne bileyim yaş dolayısıyla ılımlı bakmıyorum. Onlarla Çocuklarım ilgileniyor. Öyle hesaplarım yok” (K15, İstanbul, 69).

“Yok, ben anlamam. Öyle şeyleri bilmem” (K20, Isparta, 66).

“Yok, ben kullanmıyorum” (K9, Aydın, 72).

Öte yandan aktif sosyal medya ve internet kullanan diğer katılımcılar ise, turizm mekânlarına erişimde Google Harita ve Trivago uygulamalarını kullandıklarını belirtmiş olup, Gezgin Kadınlar ve Gezerken Öğren gibi sosyal medya grupları ve Saffet Emre Tonguç gibi rehberler aracılığıyla bilgiye ulaşabildiklerini ifade etmişlerdir.

“İnternetten yoğun bir şekilde yararlanıyorum. Tabi onların web sayfalarından birçok takip ettiğimiz sayfa var. Gezgin Kadınlar olsun, Gezerken Öğren olsun, Saffet Emre Tonguç gibi rehberlerden onların sayfalarından yer belirlerken yararlanıyorum” (K2, Mersin, 65).

“Tabi Facebook’tan bakıyoruz. Haritalardan Antalya’nın gidilebilecek koylar neresi, gezilecek yerler neresi bakıyoruz. Tabi onlara göre kullanıyoruz” (K7, Ereğli, 65).

“Ben genel olarak Instagram ve Google arama motorunu kullanıyorum. Google arama motorundan gezilecek yerlere bakıyorum. Trivago'dan bütçeme uygun kalabileceğim otellere bakıyorum” (K10, Denizli, 66).

“Kullanıyorum. Facebook’um var. Aynı zamanda Google'dan istediğim yeri sorup bulabiliyorum. Fakat oralara yalnız gidemiyorum” (K13, Ankara, 72).

“Her şeyi kullanıyorum. Facebook, Whatsapp, Instagram, Google” (K16, İzmir, 68).

Tablo 13. Sosyal Medya Kullanımı Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K2	K3	K4	K5	K7	K8	K10	K13	K16
Sosyal Medya Kullanımı	Sosyalleşme		√				√	√		√
	Haberleşme ve Bilgiye Ulaşma	√			√	√	√	√	√	
	Görünür Olma		√				√	√		
	İçsel Motivasyon								√	
	Özel Hayatın Gizliliği			√	√					

Tablo 13’te *sosyal medya kullanımı* alt-temasını içeren kodların katılımcılar arası dağılımı gösterilmiştir. Tablo 13’ten anlaşılacağı üzere, yaşlı kadınların sosyal medya kullanım amaçları arasında sırasıyla haberleşme/bilgiye ulaşma, sosyalleşme ve görünür olma kod kategorileri bulunmaktadır.

“Eşim dostum görsün diye. Beni merak eden arkadaşlarım, akrabalarım. Mesela acil ne yapıyorsun dediklerinde bak oturuyorum, dinleniyorum, bir kahve içiyorum, denize giriyorum şu anda diye gösteriyorum” (K3, İstanbul, 66).

“Evet, fotoğraf paylaşıyorum. Onu nasıl anlatayım. Yıllarca böyle gezemedim, gidemedim falan demek ki bende sosyal medyaya atıyorum. Bende varım, bende yaşıyorum anlamında. Facebook’um var. Arkadaşlarımla haberleşiyorum. Arkadaşlarıma konum atıyorum” (K8, Bolu, 71).

“Fotoğraf çekiyorum, çektiriyorum. Bunları da sosyal medyada paylaşıyorum. Fotoğrafları paylaşmaktaki kastım hem dostlarım görsünler istiyorum. Hem de buralara da gitmiş görmüş desinler istiyorum. Kışkandık mak istediğim kadınlar var” (K10, Denizli, 66).

“Fotoğraf çekiliyorum. Her şeyi paylaşıyorum. Hoşuma gidiyor. Kimlerin ilgilendiğini görüyorum. Arkadaşlarımdan kimlerin ilgilendiğini görüyorum. Orada kendim de yöneticiyim. Güçlü Kadınlar grubunda. Sosyal medyada arkadaşlarımla iletişimimiz var” (K16, İzmir, 68).

“Evet, Facebook’ta Instagram’da paylaşıyorum. Güzel oluyor kimlerin gördüğüne bakıyorum. Mutlu oluyorum. Beni motive ediyor” (K13, Ankara, 72).

Bu bağlamda yaşlı kadınların sosyal medya aracılığıyla topluma daha kolay entegre oldukları, sanal mekânlarda benliklerini sundukları, sosyalleştikleri ve bazı grup tur etkinliklerine katılarak turizm mekânlarına erişim sağladıkları anlaşılmıştır. Ancak kapitalist sistemin dayattığı üretim ve tüketim kalıplarının dışında kalan ve kapitalist toplumda değersizleştirilen yaşlı kadınların temel gündelik ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandığı, katlanarak artan eşitsizliklerle mücadele etmeye çalıştığı, evden çıkmanın oldukça güçleştiği ve kendini gerçekleştirme düzeyinin sınırlı kaldığı görülmüştür.

2.3. Turizm Mekânlarında Üretilen Söylemler ve Temsiller

Turizm mekânları bireysel, toplumsal, ekonomik ve politik temsillerin inşa edildiği daimi üretim ve yeniden üretim alanıdır. Kapitalist örgütlenme biçiminin etkisi altında üretilen turizm mekânları, ayrıcalıklı grupların deneyimlerini ve bakış açısını temsil ederken, aynı zamanda homojen bir yapıya sahiptir. Fakat turizm endüstrisinin rekabetçi yapısı, mekânsal farklılaşma süreci ve unutulmaz deneyimlerin sahnelenmesi açısından etkin bir rol oynamaktadır. Dolayısı ile denebilir ki, hedef odaklı turizm endüstrisinin mekâna müdahalesi hem piyasa koşullarına bağlı olarak hem de toplumsal öznelerin gündelik hayat pratikleri yoluyla deneyimlenerek yeni anlamlar inşa edilebilmektedir.

Turizm mekânlarında üreten söylem, temsil ve anlamlandırma süreci, zamansal bağlam içerisinde ortaya çıkan toplumsal ve kültürel pratikleri de dönüştürmektedir. Özellikle günümüzde aşına olunan tüketim toplumu olgusunun ve kitle kültürünün yaygın etkisi, kapitalist tüketime dayalı sınıfsal ve toplumsal temsil, kimlik ve pratik ilişkisi zorunlu kılmıştır. Turizm toplumsal ilişkilerin, ekonomik süreçlerin, iktidar ve güç mekanizmalarının mekânsal olarak gelişmesinde etkili olan ekonomik bir faaliyet biçimidir. Bu yönüyle Lefebvre'nin de belirttiği gibi, *“turizm, toplumsal statünün, prestijin sembolüdür. Onda her şey düşür ve simgeciliktir. Konforun gücün ve prestijin düşüdür.”* (Lefebvre, 2020b). Dolayısı ile turizm mekânları hem öznelerin toplumsal konumu biçimlendirmekte hem de gündelik rutin pratiklerini dönüştürmektedir. Bu doğrultuda turizm mekânlarını yaşlı kadınların benliğini sunma, sosyal ilişkiler kurma, kimliğini inşa etme ve tahakküm mekanizmalarıyla mücadele etme süreci üzerinden okumak, mekânın toplumsal, ekonomik ve politik ilişkileri biçimlendiren sürekli üretim halinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

Tablo 14. Turizm Mekânlarında Üretilen Söylemler ve Temsiller Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K2	K3	K7	K8	K10	K11	K17	K18
Turizm Mekânlarında Üretilen Söylemler ve Temsiller	Ayrıştırıcı Mekânsal Örgütlenme Biçimi	√		√				√	√
	Yaşlı Kadın Dostu Mekânların Yokluğu	√			√	√	√		
	Sınıfsal Temsil		√	√		√	√		
	Tüketici Olmayan Öteki Aktörler	√							
	Termal Turizm Söylemi	√						√	

Tablo 14’te *turizm mekânlarında üretilen söylemler ve temsiller* alt-temasını içeren kodların katılımcılar arası dağılımı gösterilmiştir. Tablo 14’te turizm mekânlarında yaşlı kadınlara yönelik üretilen söylemlerin ve temsillerin; ayrıştırıcı mekânsal örgütlenme biçimi, yaşlı kadın dostu mekânların yokluğu, termal turizm söylemi, sınıfsal temsil ve tüketici olmayan öteki aktörler kod kategorisinden oluştuğu görülmektedir.

“Aslında hiçbir yerde ne burda ne yurt dışında bizi istemiyorlar. Genç turist istiyorlar. Ne işin var evinde oturuyorlar, yaşlanmışsın artık diyorlar. Yeter ben bu yaşa kadar çalıştım. Gezmek istiyorum. Bu yaşa biçilen şey termal turizm falan. Gel gör, gez diyen yok. Yani bilmiyorum. Biz kendimizce açık bir toplumda biraz daha rahat yaşadığımızdan çok önemsemiyoruz. İki kadın çıkıp gezmeye gidebiliyoruz. Ama birçok kişi gidemiyor. Acaba şurada bana bir laf gelir mi diye. Kızım akşam şurada bara gitti. Dönüşte bana dedi ki “kimse bana tek gelmişsin, yan bakayım demedi, güzel bir şey” dedi. Bazen bazı mekânlarda böyle olmuyor. Bakışlardan rahatsız oluyorsun falan. Doğrusu bu ama bundan mutluluk duyar hale geldik” (K2, Mersin, 65).

“Gençlere daha uygun olduğunu düşünüyorum. Ama arada Kaleiçi’ndeki kafelere gidiyorum” (K8, Bolu, 71).

“Genelde ürünler gençlere yönelik ama bizde tercihlerimizi o doğrultuda yapıyoruz” (K11, İstanbul, 78).

“Biz yaşlılar için kaplıcalar sunuyor. Ya oraya git, herşey dâhil saçma sapan şeyler, insanların anormal yemeleri. Kaptı kaçtı gibi yemeler, o masaları yiyeceklerle doldurmalar. Bilmiyorum bana bu tip şeyler ters geliyor” (K17, Datça, 66).

Katılımcıların ifadesinde gömülü olan anlam, turizm mekânlarındaki örgütlenme biçiminin hem toplumsal ilişkileri hemde gündelik mekânsal kullanım pratiklerini belirlediği yönündedir. Özellikle günümüzde kapitalizmin kendine özgü tasarladığı turizm mekânları sınıf, cinsiyet, yaş, etnisite ve ırk gibi yapısal farklılıkları

gözetmeksizin homojen ve hiyerarşik olarak üretilmesi, eşitsiz sosyo-mekânsal ilişkileri de ortaya çıkarmaktadır. Bu eşitsiz sosyo-mekânsal üretim biçimi, yaşlı kadınların turizm mekânlarını dezavantajlı bir şekilde pratik etmesine yol açmaktadır. K2'nin de belirttiği gibi, pek çok insan güvenilir, kullanışlı ve erişilebilir olarak görmediği turizm mekânlarını tercih etmemektedir. Bu konuda katılımcılara “yaşlanmayı deneyimleyen bir kadın olarak turizm mekânlarının size hitap ettiğini düşünüyor musunuz/ neden?” sorusu yöneltildiğinde, yaşlı kadın dostu mekânların olmaması, yaşlılara yaşama hakkı tanınmaması ve yaşlı kadınların tüketici olarak görülmemesi ifadelerini kullandıkları görülmüştür.

“Mesela havaalanlarından yürüyorsun, yürüyorsun, yürüyorsun, havaalanlarında senin ulaşımını sağlayacak yaşlılara hitap eden bir şey yok. Bizler için zor oluyor. Ancak e-klinikten başvuru yapacaksın. Onda da hasta ya da gerçekten tamamen hiç yürüyemiyor olman gerekiyor. Fakat kolaylaştırıcı, destek verici bir şey olsa daha iyi olur. Mesela turizm bölgelerinde kafelere girdiğimizde bize yönelik bir şey yok. Genelde gençler eğlensin. Çünkü onlara daha tüketici görüyorlar. Bizi tüketici görmediklerinden kaynaklanıyor” (K2, Mersin, 65).

“Bana hitap ediyor, tabiki benim bireysel görüşüm ama çoğu insana etmiyor. Özellikle biz 60-65 yaşındaki insanlara yaşama hakkı sağlamıyorlar. Mekânları da ona göre yapmıyorlar. Ancak bana hitap etmezse eğer kalkar başka bir yere giderim” (K10, Denizli, 66).

“Bana hitap ettiğini düşünmüyorum. Çünkü genelde yaz aylarında gençleri istiyorlar. Bizim için fiyat olarak eylül, ekim, kasım ayları daha uygun” (K14, Ankara, 65).

“Turizm mekânlarında sınırlandırma olmamalı. Gençlerle bir arada olmak bize çok iyi geliyor. Biz gençleri çok severiz. Bir kafeye veya restorana gidince gençler yanımıza gelir espiyi yapar, güler eğleniriz, konuşuruz. Bunun yaşla alakası olmamalı. Sadece yaşlıların olduğu mekânlar bize hitap etmez. Ben istemem, 65 yaş ve üzeri insanlara ayrımcılık yapılıyor. Bizim gençlerin içine karışmamız lazım. Turizmde kesinlikle sen yaşlısın, sen kadınsın, sen türksün, sen müslümansın ayrımı olmaz” (K18, İsviçre, 67).

Mekânın temsil edilme biçimi, ayrımcı ve eşitsiz yapısal koşulları ortaya çıkarırken, marjinal grupların turizm mekânlarına erişimi ve mekân kullanımı önünde bazı engeller oluşturmaktadır. Turizm mekânlarında yaşlı kadınların konumlandırma biçimi, öncelikle gündelik hayat coğrafyalarında inşa edilen toplumsal cinsiyet, yaş ve sınıf kimliğiyle bağlantılı olarak şekillenmektedir. Bu açıdan yer ve mekânın karşılıklı etkileşiminde gelişen geleneksel ataerkil toplumsal yapı, yaşçılık ve sınıfsal ilişkiler, turizm mekânlarında yoksul yaşlı kadınların tüketimin dışındaki ötekiler olarak konumlandırılmasına neden olmaktadır.

“Valla turizm mekânları güzel. Maddiyatı olanlar için çok daha güzel. Maddiyat olmadıktan sonra insan evden dışarı çıkamıyor. Ben gezmeyi çok seviyorum. Türkiye'nin bildiğin her yerini gördüm. Eşimi depremde kaybettikten sonra da dünya seyahatimi gerçekleştirdim. Gezmeyi seviyorum. O yüzden her zaman geziyorum” (K6, İstanbul, 82).

“Şimdi aslında hiçbiri yok desem iyi olur. Ama ekonomik olarak var. İster istemez bazı şeyler de ekonomiyi kısıtlıyoruz. Ben de şuraya giderim. Özel bir beachte oturmayı bilirim. Ama biz emeklilere pahalıya patlıyor. Daha onun yakınlarında daha nezih bir yerde tatilimizi yapmayı tercih ediyoruz” (K7, Ereğli, 65).

“Ekonomik koşullar çok kötü, turizm mekânlarına girişler çok pahalı, çok güzel yerler var ama oralara giremiyoruz. Halka açık yerler var, ancak çevre düzenlemesi çok kötü. Ücretli plajlara sinir oluyorum. Yani resmen insanları yağmalyorlar. Herşeye para ödüyorsunuz. Mesela şezlonga ayrı para, şemsiyeye ayrı para. Biz tatil yapmayı seviyoruz şartları kabul ediyoruz ama aldığımız hizmetin 3-4 katı ödemek canımı sıkıyor. Turizm mekânlarında standart ücretlendirme yapılmalı veya denetlenmeli diye düşünüyorum” (K10, Denizli, 66).

“Memnunum derken kızım paran varsa alıyorsunuz. Hani nasıl diyeyim maddi anlamda paran varsa her bakımından güzel karşılıyorlar” (K15, İstanbul, 69).

Yaşlı kadınlar açısından gündelik hayatta inşa edilen dezavantajlı koşulların aşılabilmesi için mekân temsillerinin aşılabilmesi gerekmektedir. Bu durum ise, mekânsal direniş mücadelesini kaçınılmaz hale getirmektedir.

2.4. Sosyo-Mekânsal İlişkiler ve Mekânsal Direniş Pratiği

Kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin müdahalesiyle inşa edilen turizm mekânları, temsiller ve semboller yoluyla öznelerle iletişime geçer, onları biçimlendirir ve sınıflara ayırır. Özneler ise, kendi yaşam alanlarını oluşturabilmek için var olan mekân temsillerini aşmaya yoluna gider ve bu durum mekânsal direniş mücadelelerini ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda katılımcılara turizm mekânlarında üreten söylemleri ve temsilleri nasıl aştıkları sorulduğunda, bireysel haklarını savundukları, yasaları hatırlattıkları, aktif yaşamı tercih ettikleri ve kalıp yargılarla mücadele ettikleri ifadesini kullandıkları görülmüştür. Görüşülen katılımcılar arasında K2 hariç diğerlerinin doğrudan mekân hakkı talep ettiği görülmez. Ancak mekânsal direnişin gerçekleşmesi için her zaman mekân hakkı talep etmekte gerekmez. Zaten direnişin kendisi mekânda gerçekleşir ve mekânda var olmak bireysel bir hak talebidir.

Tablo 15. Sosyo-Mekânsal İlişkiler ve Mekânsal Direniş Pratiği Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K2	K3	K4	K7	K9	K10	K11	K15	K17
Sosyo-Mekânsal İlişkiler ve Mekânsal Direniş Pratiği	Aktif Yaşamı Tercih Etmek		√							√
	Kalp Yargılarla Mücadele Etmek	√	√							√
	Erişilebilir Sosyo-Ekonomik Mekânları Tercih Etmek				√					
	Bireysel Hakları Savunmak						√			
	Yasaları Hatırlatmak						√			
	Farkındalık Düzeyinin Düşük Olması			√		√		√	√	

Tablo 15’te *sosyo-mekânsal ilişkiler ve mekânsal direniş pratiği* alt-temasını içeren kodların katılımcılar arası dağılımı gösterilmiştir. Tablo 15’ten anlaşılabacağı üzere, Türkiye’de ikamet eden yaşlı kadın turistlerin turizm mekânlarına erişimi ve mekân kullanımı oldukça kısıtlı olup, mekânsal direniş biçiminin henüz bireysel boyutta olduğu görülmüştür.

“Dün Mermerli plajına indik. Merdivenler bir yığın. Orada yani turizm mekânlarındaki konumlandırmalar hepsi gençlere yönelik. Programların hepsi gençlere yönelik. Satılan ürünler hepsi gençlere yönelik. Genç nüfus. Bizlere yönelik hiç doğru düzgün bir şey yok. Bir çay içmek istesen garip bakıyorlar. Vallahi bazısı ile kavga ettik. Bazen ürünümüzü kendimiz bulundurmaya çalıştık. Kendimce çözümler bulmaya çalıştım. Onu değiştiremeyeceğim için bazen ben değişiyorum. Maalesef Türkiye’de bizim yaşımızdakilere yönelik tatil köyleri, bizim yaşımızdakilere yönelik özel alanlar yok. Bizim de içimizde yaşama sevinci var. Biz de birçok şeyi yaşamak istiyoruz. Biz de heyecan olsun, oradaki şeyleri görmek istiyoruz. Gidip de bana dağın başında termal turizmi yapmasın. Tamam, sen yaşlısın sana termal turizm olsun. Hayır, ben belki denize girmek istiyorum. Ben belki dans etmek istiyorum. Ben de bir şeyleri görmek istiyorum. Perge’yi görmek istiyorum, Side’yi görmek istiyorum. Ben de bunları görmek istiyorum bunlara yönelik bir şeyler olabilir.” (K2, Mersin, 65).

“Turizm mekânlarına girerken gençlerin içerisine girer otururum. Sokak müzisyenlerin arasına girer şarkı söylerim. Hiçbir sorun yok. Asla benim için bir sorun olmaz. Ben böyle bir insanım. (...)Benim bir yeğenim var. Affedersiniz bir eğlence yerine gidelim dedik. Yeğenim diyo, “teyze 66 yaşında orada senin ne işin var”. Dedim kızım ben gelirim, yürüyün gidelim. Onlarla gittim. Canlı müzik, şarkı söyledim, oynadım, dans ettim. Dedim ben biraz bir şeyler biliyorum. Bakın bunları yapabiliyorum. Bir iki kadeh bir şeyler içtim. Yeğenim, “teyze keşke benim annem sen olsan” diyor. Ben kimseye bağlı olmadan kendi başıma yaşıyorum. Çok güzel bir şey. Kendi özgürlüğünü kendin yaratarsan senin için dünya bambaşka oluyor. Çok sağlam oluyorsun, direçli

oluyorsun. Tabi bize uygun hizmetler sunulmasını isterim. Ama bende ona göre hareket ederim varsa yararlanırım yoksa oradan çıkarım” (K3, İstanbul, 66).

Karşılaşmamaya çalışıyoruz. Olur da karşılaşırsak, kendi yöntemlerimizle çözmeye çalışıyoruz. Olmadı gerekli yerlere şikâyet ediyoruz. Bir hafta önce Didimdeydim, böyle bir olay yaşadım. Şezlong boş olduğu halde adam yabancı turistlere ayırdım diye vermiyordu. Gittim, şezlongu aldım oturdum. Adam bağırıp çağırıyordu. Güvenliği aradım, çağırdım. Hakkımı her zaman ararım, böyle şeyler yaşadığımda yasaları hep hatırlatırım” (K10, Denizli, 66).

Ancak gündelik hayatta inşa edilen yapısal koşulları içselleştirmiş ve katmerli eşitsizlikleri deneyimlemiş olan katılımcıların, turizm mekânlarındaki anlamları ve temsilleri sorgulamadan kabul ettikleri ve bu konuda farkındalık düzeylerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir.

“Karşılaşmadım. Çocuklar küçükken otellerde kalıyorduk, gidiyorduk. Şimdi herkes bireysel takılıyor. Bende eşimle birlikte tatili akrabalarımınla değerlendirmek için geliyorum” (K4, Ankara 65).

“Çok güzel, memnun oluyorum. Allah bana nasip etti. Geldim, gördüm. Dün de Kurşunlu şalesine gittik. Çok güzel yerler. Bize allah güzel yerler vermiş. Doğa ile iç içe olmak güzel” (K9, Aydın, 72).

“Memnunuz tabi, turizm mekânları olmasa buranın değeri kalmaz. Antalya’nın doğal manzarası, müzeleri, kafeleri turistleri çekiyor. 78 yaşındayım bak geldim doğa ile iç içe yürüyüş yapıyorum. Arada yüzüyorum” (K11, İstanbul, 78).

“Hiç karşılaşmadım. Yok, hiç öyle bir şeye rastlamadım. O kadar seyahat ediyorum. Hiçbir problem yaşamadım” (K15, İstanbul, 69).

Turizm mekânlarında herhangi bir problemle karşılaşmadığını ifade eden yaşlı kadınlar, gündelik hayatlarında yoğun bir şekilde toplumsal cinsiyet, yaş ve sınıfsal baskılara maruz kalmış ve evle güçlü bağlar kurmuş öznel olduklarından turizm mekânlarına yönelik algılarının ve deneyimlerinin sınırlı kaldığı söylenebilir.

2.5. Yaşlı Kadınların Turizm Deneyimi

Gündelik hayat coğrafyalarında toplumsal, ekonomik ve politik bağlamda inşa edilen toplumsal cinsiyet ve yaşlılık ilişkisi, yaşamın her aşamasında yaşlı kadınların mekâna erişimi ve mekân kullanımı önünde engeller oluşturmaktadır. Bu eşitsiz sosyo-mekânsal yapılandırma sürecinin oluşturduğu dezavantajlı koşullara rağmen yaşlı kadınların evden çıkması ve turizm mekâna erişim sağlaması kendini

gerçekleştirebilmesi açısından oldukça önemli bir adımdır. Fakat her bireyin kendini gerçekleştirme düzeyi ve deneyimden elde ettiği kişisel kazanımlar farklıdır. Özellikle eşitsiz yapısal koşulları içselleştiren bireylerin turizm deneyimleri daha sınırlı kalırken, direniş gösteren bireylerin ise deneyimlerinin ve kazanımlarının daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda dezavantajlı koşullarla mücadele eden katılımcıların turizm mekânlarında elde ettikleri kazanımlar arasında bakış açısını değiştirme, benliğini sunma, kimliğini görünür kılma, sosyalleşme, öğrenme, yenilenme, huzur, mutluluk ve özgürlük arayışı yer almaktadır.

“Gezmek, görmek ve bakış açımı değiştirmek için buradayım. Kendimi yenilenmiş hissediyorum” (K2, Mersin 65).

“Müzelere gitmek çok mutlu ediyor. Yeni şeyler öğrenmiş oluyorum. Bir cluba gitmek benim için sosyalleşmek. Bir de hayatımda bir değişiklik yaratmak” (K5, Manisa, 65).

“Kimliğinizi ve düşüncelerinizi ön plana çıkarabiliyorsunuz. Mesele bir kadın olarak bende buradayım, bir yaşlı olarak burası benimde mekânım bende burada varım diyebiliyorsunuz” (K10, Denizli, 66).

“Tek kelime ile özgürlük benim için” (K11, İstanbul, 78).

“Özgürlük, mutluluk, huzur diyebilirim. Bir nefes alıyorum. Kendimi ödüllendiriyorum” (K18, İsviçre, 67).

“Hayatıma güzellikler katıyor. Hatıra kalıyor. Anı biriktiriyorum. Kendimi burada mutlu hissediyorum. Burası bir kere evden çok farklı. Muhteşem bir duygu” (K19, Bulgaristan, 65).

Diğer yandan gündelik hayatın baskıları ve kısıtlamaları ile mücadele etme pratiği geliştiremeyen katılımcılar için deneyimin her aşaması başarılı bir şekilde gerçekleşmez. Bu konuda eşitsiz yapısal koşullara daha fazla maruz kalan katılımcıların deneyimleri huzur, mutluluk ve yenilenme aşamasıyla sınırlı kalmaktadır.

“Muhakkak burada öğrendiğim bir şeyleri oraya taşıyacağım veya bir iki dostuma anlatarak mutlu olacağım. Bunlarda güzel şeyler. Ama günümüz Türkiye’sinde bu işte yaparken düşüneceksin. Şimdi ben dar bir muhitte yaşıyorum ya, eğer şimdi desem ki güzel bir hanım kıyla tanıştım, böyle konuştuk desem, dcekler ki ya kafadan atıyor veya diyecekler ki hayal âleminde. Çünkü dar muhit. Bir de dcekler ki en kötüsü gitti gezdi, bize hava atıyor. Orada kısıtlı oluyorum. Burası daha rahat. Ben huzuru seviyorum” (K1, Tarsus, 68).

“Kardeşimle vakit geçiyorum. Doğanın verdiği her türlü nimetten de faydalaniyorum. Denize giriyorum. Manzara izliyorum. Çok iyi geliyor. Bu salgından dolayı gelmeyi pek düşünmüyorum. İyi ki gelmişim. Çok iyi oldu. Kendimi yenilenmiş hissediyorum” (K4, Ankara, 65).

“Kardeşlerimin hatırı için geldim. Yoksa evde olmayı tercih ederdim” (K12, Balıkesir, 71).

“Vallahi burada olmayı başarabildim için çok sevinçliyim. Buraya geldiğim için çok sevinçliyim. Çocuklarımın yanında rahat ediyorum. Beni istediğim her yere götürüyorlar. Evde de yardım ediyorlar, otelde de yardım ediyorlar. Çocuklarım benim her şeyim. Dört dörtlükler bu kadar” (K15, İstanbul, 69).

Tablo 16. Yaşlı Kadınların Turizm Deneyimleri Alt-Temasını Oluşturan Kodların Katılımcılar Arası Dağılımı

Alt-Tema	Kod	K1	K2	K4	K5	K8	K10	K12	K15	K17	K18
Yaşlı Kadınların Turizm Deneyimleri	Huzur	✓				✓				✓	✓
	Mutluluk	✓			✓	✓				✓	✓
	Özgürlük									✓	✓
	Yenilenme		✓	✓							
	Bakış Açısını Değiştirme		✓								
	Kimliğini Var Etme						✓				
	Deneyimi Paylaşma	✓									
	Farkındalığın Yokluğu							✓	✓		

Tablo 16’da *yaşlı kadınların turizm deneyimleri* alt-temasını içeren kodların katılımcılar arası dağılımı gösterilmiştir. Tablo 16’dan anlaşılabacağı üzere, katılımcıların genel olarak huzur, mutluluk, özgürlük ve yenilenme ifadesini kullandıkları görülmektedir. Bu çalışmada yaşlı kadınlar evde çıkmayı başarabilse bile turizm mekânlarında elde ettikleri kazanımların oldukça sınırlı kaldığı ve turizm mekânlarına erişimin aile bireylerinin desteğiyle gerçekleştiği ortaya çıkmıştır.

3. TURİZM MEKÂNLARINDA YAŞLI KADINLARIN GÜNDELİK HAYAT PRATİKLERİ

Turizm, gündelik hayatın sıradanlığından kaçış ya da sıradışı mekânların deneyimlenmesi olarak tanımlanmaktadır (Larsen, 2008, s. 1). Ancak turizm mekânlarının deneyimlenme biçimi, gündelik hayat pratiklerinden bağımsız değildir. Özellikle gündelik hayatta inşa edilen toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik yapılar, yaşlı kadınların mekâna erişim sağlama yollarını, mekânı pratik etme biçimlerini ve turizm deneyimlerini etkileyen çok yönlü gündelik bağlantılarla doludur.

Gündelik hayatın sıradan görünümünün altında öznelerin bireysel ve toplumsal ilişkilerini yönlendiren sosyo-mekânsal yapılar bulunmaktadır. Gündelik hayatın mekânsal üretim biçimi, öznelerarasındaki etkileşim sürecini, toplumsal ilişkileri, kültürül yapıları, kimlik ve benlik oluşumunu mümkün kılarken, öznelerin mekânla etkileşimi sonucunda ise, gündelik toplumsal pratikler, alışkanlıklar ve bağlılıklar gelişmektedir (Karmaz, 2021, s. 68). Buna göre, öznenin ve mekânın karşılıklı etkileşiminde gündelik sosyo-mekânsal pratikler ortaya çıkmaktadır.

Gündelik hayat coğrafyalarında inşa edilen sosyo-mekânsal pratikler, toplumsal öznelerin birbirlerinden farklılaşan yapısal özelliklerine göre (cinsiyet, yaş, etnisite ve ırk) şekillenerek, ayrıcalıklı ve dezavantajlı toplumsal grupların görünür hale gelmesine sebebiyet vermektedir. Bu gruplar arasında dezavantajlı konumda yer alanlardan birisi ise, yaşlı kadın aktörlerdir. Gündelik hayatta yaşlı kadınlara yönelik üretilen toplumsal cinsiyet ve yaşlılık söylemleri, eşitsiz toplumsal, ekonomik ve politik yapıları meydana getirmektedir. Bu eşitsiz yapıların yaşlı kadınlar tarafından pratik edilmesi ise, turizm mekânlarına erişim sağlama yolları önünde bazı engeller oluşturmaktadır.

Gündelik hayatta inşa edilen yapısal koşullara rağmen turizm mekânlarına erişim sağlayabilen yaşlı kadınlar, gündelik hayat pratikleri yoluyla mekânı anlamlandırmakta ve deneyimlemektedir. Edensor, bu durumu toplumsal ve kültürel olarak kodlanmış bir kaçış girişimi olarak tanımlamaktadır (Edensor, 2001, s. 61). Her ne kadar turizm mekânlarının gündelik hayattan farklı anlamlar ve temsiller çağrıştırdığı düşünülse de, turistler sadece mekâna erişim sağlamazlar, aynı zamanda gündelik pratikleri, toplumsal ilişkileri, kimlikleri, benlikleri ve zihinsel farkındalıklarıyla sosyo-mekânsal ilişkiler kurmaktadır. Örneğin; gündelik hayatta inşa edilen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, negatif yaşlılık söylemlerini ve yaşlı kadın yoksulluğunu daha fazla deneyimlemiş olan 65 yaş ve üstü kadınların seyahat ettikleri turizm mekânlarına yönelik anlamlandırma düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir. Dolayısı ile cinsiyet ve yaşa dayalı eşitsiz yapısal koşulları içselleştiren yaşlı kadınların evle kurdukları ilişkinin yoğun olması, turizm mekânlarını anlamlandırma sürecinde deneyim eksikliğine neden olurken, bu durum yaşlı kadınların turizm mekânlarındaki ilişkileri kavrama konusunda güçlük yaşamasına da sebebiyet vermektedir. Ancak 65 yaş ve üstü kadın turistlerin öznel mekân anlamlandırma sürecinde sosyal ve psikolojik olarak sınırlı olsa da farklı deneyimler elde ettikleri görülmüştür. Bu açıdan yaşlı kadınlar için turizm

mekânlarındaki deneyimler, gündelik sıradan rutinlerin bir uzantısı niteliğindedir. Özellikle turizm faaliyetleri sırasında yaşlı kadınların eve özlem duyması, turizm mekânlarını sıkıcı bulması, deneyimin unutulmaz doğasını fark edememesi ve bakış açısının değişmemesi gibi ifadeler örnek verilebilir.

“Turizm mekânları kalabalık ben sevmiyorum. Daha doğrusu ben yalnız gitmek istemiyorum. Eskiden otellere falan eşimle gidiyorduk hep. Onu kaybedince bir anlamı kalmadı. Evimi daha çok seviyorum artık. (...) Gündelik hayatıma dönsem iyi ki evime geldim derdim. Evimi çok seviyorum (K12, Balıkesir, 71).

Gündelik hayatta toplumsal cinsiyet ve yaşlılık söylemlerine karşı sosyo-mekânsal direniş pratiği geliştirmiş olan 65 yaş ve üstü kadınlar ise, turizm mekânlarında üretilen eşitsiz söylemleri ve temsilleri daha kolay aşabilmekte, gündelik taktikler geliştirerek (kavga çıkarmak, tercihlerini değiştirmek, kendini değiştirmek, yasaları hatırlatmak, hakkını savunmak ve ihtiyaçlarını yanında bulundurmak vb.) turizm mekânlarını yalnız pratik edebilmekte ve turizm deneyimlerinin fiziksel, sosyal, psikolojik ve zihinsel olarak pozitif etkisini daha yoğun hissetmektedir.

“Ben ömrüm boyunca çok gençken bile haftada bir günümü kendime ve tatilime ayırdım. Yılda da mutlaka bir haftada olsa on gün de olsa her koşulda tatilime zaman ayırdım. Çünkü nasıl teneffüsler varsa ders aralarında, insanların beyninde motivasyonu için o yenilenmeye tatil ihtiyacı var. Onun için gezmezsem olmaz. Bir gün ben zor durumda kaldım. Çok kötü bir durumda kaldım. Şöyle dönüp baktığımda o kötü durumda hep o güzel gezdiğim günler aklımdaydı. O gezdiğim anılar gözümün önüne geldi. Ondan sonra gezmeyi daha da önemsedim. Yani geriye bunlar kalacak. Biz bunları görmezsek, tanımazsak, çevremize bakmazsak ömür zaten geçiyor” (K2, Mersin, 65).

Bu çalışmada bulguların çözümlenme sürecinde iki farklı katılımcı profili ile karşılaşılmıştır. Bu katılımcılar, sosyo-mekânsal yapıları içselleştirmiş ve direniş göstermiş olan 65 yaş ve üstü kadın gezgin grubudur. Bu grup üyeleri toplumsal yaşamın iki zıt kutbunu oluşturmaktadır. Gündelik hayatta yapısal koşulları içselleştiren yaşlı kadınlar, diğer alt-temalar altında belirtildiği gibi pek çok alanda dezavantajlı durumlarla karşılaşmakta olup, yapısal koşulların oluşumunu destekleyen söylem üretim sürecine dâhil olmaktadır. Direniş gösteren yaşlı kadınlar ise, bu yapısal koşulları pratik etse de söylem üretiminin dışına çıkmaya çalışmaktadır.

TARTIŞMAVE SONUÇ

Gündelik hayat, temel insani pratiklerin, yaşantısal koşulların ve toplumsal ilişkilerin bütünüdür. Daha yalın hali ile öznelere yeme, içme, giyinme, mesken tutma, üretme, tüketme, seyahat etme ve dinlenme faaliyetlerini gerçekleştirdiği “yere” karşılık gelmektedir. Gündelik hayat, en küçük birimi ile evden başlayıp, sokak, cadde, mahalle, meydan, turizm merkezi ve kentte kadar uzanarak mekâna dair ilişkilerin ve süreçlerin içerisine yerleşmektedir. Yer ve mekân arasındaki sınırın neye ve nereye karşılık geldiği tartışmalı bir konudur. 1970’li yıllarda mekânın öznelere tarafından deneyimlenmesi sonucunda aidiyet, bağlılık, inanç, sevgi, arkadaşlık, dostluk, aile, toplum ve kültürel ilişkilerin ortaya çıktığı “yere” dönüştüğü ileri sürülmüştür (Tuan, 1977). Ancak değişen modern gündelik hayatta, yerin ve mekânın diğer bir ifadeyle özel ve kamusalın birbirinden ayrılması, ev ve çalışma hayatı olmak üzere iki farklı şekilde örgütlenen sosyo-mekânsal yapıları ortaya çıkarmıştır. Özellikle modern dünyada kapitalist üretim ağının, sermaye birikiminin, küresel pazarların ve kültürel tüketim ilişkisinin mekâna müdahalesi, yere dair anlamları ve gündelik ilişkileri de dönüştürmüştür. Günümüzde ise, yer ve mekân iç içe geçmiş olan, ancak farklı anlamlara ve üretim ilişkilerine karşılık gelen hem fiziki hem de toplumsal bir oluşum olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmanın temel argümanı, gündelik hayatta inşa edilen yapısal koşulların turizm mekânlarına erişim sağlama yolları ve mekân kullanma pratikleri üzerine oluşturduğu etkilerin anlaşılmasına yöneliktir. Bu hususta çalışmanın izlediği Lefebvre’nin özelden kamusal ve kamusaldan özele geçişi ve bir aradalığı mümkün kılan gündelik hayat ile mekânın üretimi üzerine inşa ettiği düşüncelere dayanmaktadır. Lefebvre’ye göre, toplumsal ilişkilerin ve gündelik mekânsal pratiklerin üretimi “algılanan mekân” içerisinde gerçekleşmektedir (Lefebvre 2019b, s. 67). Algılanan mekân, gündelik rutin pratiklerin sergilendiği ve insani ilişkilerin ortaya çıktığı yerin kendisidir. Dolayısı ile “algılanan mekân” özel alana diğer bir ifade ile gündelik olana tezahür etmektedir. Tasarlanan mekân, kapitalizmin örgütlediği üretilmiş iktisadi mekâna karşılık gelirken, soyut/zihinsel bir üretim sürecine tabidir. Toplumsal mekân ise, kamusal yaşamın ortaya çıktığı, ancak gündelik mekânsal pratikler yoluyla anlamların ve temsillerin üretildiği toplumsal bir ürünün inşasıdır. Bu bağlamda

Lefebvre'nin yerde üretilen gündelik yapısal koşullardan bahsettiği anlaşılmakta olup, ancak makro düzeyde bakış açısını mekânın kapitalist üretim ilişkilerine yönlendirdiği görülmektedir. Bu yönüyle Lefebvre'nin teorik bilgi üretimi içinde gündelik hayat bütünlüğü temsil etmekte, mekân ise, bütünlüğü/gündelik hayatı örgütleyen ve toplumsal ilişkileri yönlendiren canlı bir varoluş biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mekânın üretimi, öznel ve nesnel toplumsal ilişkilerin karşılıklı etkileşim süreci içinde gerçekleşmektedir. Öznel toplumsal mekân, herhangi bir grubun ve bireyin yaşadığı yeri yeniden üretmesi olarak tanımlanmaktadır. Nesnel toplumsal mekân ise, kapitalist ilişkilerin ve yüksek uzmanlaşmış faaliyetlerin inşa edildiği ideolojik bir mekânsal üretim biçimine karşılık gelmektedir (Kurtar, 2020, s. 82). Lefebvre'ye göre tüm bu kapitalist ilişkilerin mekâna müdahalesi sona erdiğinde, mekân bütün olarak ortaya çıkacaktır (Lefebvre 2019b). Ancak günümüzde teknolojik gelişmelerin, kapitalist üretim ilişkilerinin ve küreselleşme sürecinin dünya ölçeğinde yaygınlaşması, giderek etkisini daha fazla hissettiren iktidar ve güç ilişkileriyle kuşatılmış mekânsal ve toplumsal yapıları meydana getirmektedir. Bu eşitsiz üretim süreci, gündelik hayatın derinliklerine kadar ulaşarak, gündelik toplumsal pratikleri de dönüştürmektedir.

Gündelik hayatın her alanına nüfuz eden kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri, gündelik olanı sıradan rutinlerin üzerinde sergilendiği sıkıcı bir alan olmaktan çıkarıp, yapısal koşulların çözümlenmesine imkân sağlayan daimi üretim alanı olarak analiz nesnesi haline getirmiştir. Gündelik hayatın bu şekilde fark edilmesinin arka planında, zamanın ve mekânın maddi koşullar tarafından yeniden örgütlenmesi yatmaktadır. Dolayısı ile kapitalist üretim süreçlerinin etkisi altından zamanın, çalışma ile boş zaman olarak bölünmesi ve mekânın ise özel ile kamusal olarak ayrılması, kapitalist sistemi daha güçlü ilişkilerle yeniden kurmaktadır.

Gündelik hayatta zamanın ve mekânın dönüşmesi birey, aile, toplum, kültür, kimlik, sınıf, cinsiyet ve yaş gibi diğer unsurların da yeniden kurgulanmasına sebebiyet vermiştir. Tam da bu noktada gündelik hayat, yapısal koşullar tarafından inşa edilen anlamların, söylemlerin ve temsillerin mekâna nasıl yerleştiği ve aktörlerin mekânı nasıl deneyimlediği hakkında ipuçları vermektedir.

Bu çalışma kapsamında gündelik hayatta inşa edilen toplumsal cinsiyet ve yaşlılık söylemlerine karşı yaşlı kadınların geliştirmiş olduğu içselleştirme ve direniş

gösterme pratikleri üzerine odaklanarak, turizm mekânlarında üretilen söylemler ve temsiller ile birlikte giderek artan eşitsiz sosyo-mekânsal yapıların yaşlı kadınlar tarafından nasıl pratik edildiği ve turizm mekânlarına erişim sağlama sürecini nasıl etkilediği anlaşılmak istenmiştir. Özellikle toplumsal, kültürel, ekonomik, politik ve demografik yapıdaki değişimler, turizme yönelik seyahatlerde yeni bir eğilimi ortaya çıkarmıştır. Günümüzde demografik yapıya bağlı olarak 65 yaş ve üstü bireylerin turizm ve seyahat taleplerinin artması, bu yaş grubunun turizm mekânlarında görünür olmasını sağlamıştır. Fakat yaşlı kadınlar gündelik hayata içkin her alanda olduğu gibi, turizm mekânlarına erişim sağlama konusunda da sınırlılıklarla karşılaşmaktadır.

Yaşlı kadınların turizm mekânlarına erişimini sınırlandıran üç temel faktör bulunmaktadır. Bunlar gündelik hayatta inşa edilen toplumsal cinsiyet, negatif yaşlılık söylemleri ve yaşlı kadın yoksulluğudur. Toplumsal cinsiyet faktörü erken yaşlardan itibaren kadınların evle güçlü bağlar kurmasına sebebiyet verirken, kamusal hayata ilişkin konularda eğitim, istihdam, sağlık, seyahat ve mekân hakkına erişim konusunda dezavantajlı koşullar oluşturmaktadır. Yaşam boyu deneyimlenen toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yaşlılık döneminin başlamasıyla birlikte değişime uğrayan fiziksel, sosyal ve psikolojik geçiş aşamasını da olumsuz etkilemektedir. Bu kesişen kimlikler ve gündelik hayatta inşa edilen yapısal koşullar yaşlı kadınların gündelik mekânsal deneyimlerini sınırlandırmaktadır. Bu sınırlılıklara rağmen turizm mekânlarına erişim sağlayabilen yaşlı kadınlar, içselleştirilmiş gündelik toplumsal pratikler aracılığıyla mekânı anlamlandırırken, kapitalist mekânsal örgütlenme biçiminin etkisiyle tüketimin dışında ötekiler olarak konumlandırılmaktadır. Bu hususta turizm mekânlarında üretilen söylemlerin ve temsillerin de mekân erişim sağlama yollarını ve kullanımını sınırlandırdığı görülmektedir.

Sosyo-ekonomik ilişkilerle yapılandırılan turizm mekânlarında tüketici gruplar için güvenli ve çekici yer imajı oluşturulmaya çalışılırken, satın alma gücü düşük olan gruplar fiilen kentsel turizm mekânlarının dışına itilmektedir (Hall, 1997). Bu araştırma bulguları da kapitalist mekânsal örgütlenme biçimine bağlı olarak üretilen söylem, temsil ve anlam ilişkisinin oluşturduğu eşitsiz sosyo-mekânsal yapılara işaret etmektedir. Bunların başında yaşlı kadın dostu mekânların yetersizliği, ayrımcı mekânsal yapıların varlığı, sınıfsal temsil üretimi ve termal turizm söylemi gelmektedir.

Her ne kadar yaşı kadınlar ayrımcı ve eşitsiz sosyo-mekânsal ilişkilerle mücadele etmeye çalışsa da, mekânsal direnişin henüz bireysel boyutta olduğu belirtilmelidir.

Turizm mekânlarında üretilen söylemlerin ve temsillerin toplumsal cinsiyete ve yaşlılığa ilişkin sosyo-mekânsal kullanım pratiklerini ortaya çıkarması, gündelik hayatta üretilen toplumsal cinsiyet ve yaşlılık söylemlerden ve temsillerden bağımsız değildir. Gündelik hayatta yaşı kadınlara yönelik üretilen ayrımcı dil daha geniş perspektifte mekânsal, toplumsal, ekonomik ve politik yapıları meydana getirmektedir. Bu hususta turizm mekânlarında sürdürülen ekonomik ve politik süreçlerin mekâna müdahalesiyle birlikte açık ya da örtük bir şekilde mekâna yerleşen iktidar ve güç ilişkisi, kimin mekânı kullanacağı ile hangi toplumsal pratiklerin sahneleneceği üzerine düşünmeyi gerektirir. Bu yönüyle turizm mekânlarının tüketime dayalı sınıfsal üretim biçimi, toplumsal homojenliği ve hiyerarşiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu toplumsal ilişkilerin turizm mekânlarındaki karşılığı ise, tüketicilere uyarlanmış etkinliklerle doldurulan bir gündelik hayat sunumudur. Tüketim dışındaki marjinal gruplar ise, hem ekonomik hem de toplumsal yapıların geliştiği gündelik ve kamusal mekanlardan soyutlanmaktadır.

Yaşı kadınların turizm mekânlarına erişebilmesi, mekânı pratik edebilmesi ve turizm deneyimlerinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için kentsel turizm mekânlarında ürün, hizmet ve tesis alt yapısının modern dünyanın homojenleştirici etkisinden uzaklaştırılması ve postmodern ihtiyaçlar doğrultusunda heterojen kimlikler gözetilerek tasarlanması gerekmektedir (Hall, 1997; Saarinen, 2017; Small, 2003; Young, 2014). Aynı zamanda turizm mekânlarındaki homojen ve hiyerarşik iktidar ve güç ilişkilerinin en aza indirgenebilmesi için gündelik ve kamusal hayat kavramlarının, kentsel tasarım stratejilerinin, turizm planlama hedeflerinin tartışmaya açılması ve farklı coğrafyalar arasındaki ilişkilerin tek yönlü düşünülmemesi gerekmektedir.

Bu çalışmada gündelik ve kamusal mekânlar arasında sabit olmayan toplumsal, ekonomik ve politik sınırlar ve yapılar çözümlenmeye çalışılmış olup, sosyo-mekânsal üretim sürecinin daha kapsayıcı ilişkilerle tasarlanması için disiplinlerarası ve multidisipliner iş birliği içerisinde olmak umudu ile söz mekânın üreticilerine bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksu Kocatürk, G. ve Şengül, M. (2020). Kapitalist Ataerkil İlişkiler ve Kentsel Mekânda Kadınların Gündelik Hayatının Coğrafyası: Tokat Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1-32.
- Aktaş, G. (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1): 53-72.
- Alkan, A. (2009). Cinsiyet Dinamiklerin Peşinden Mekânın İzini Sürmek. (A. Alkan, Der.). *Cins Cins Mekân*, içinde (7-35), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Andrews, G.J., Milligan, C., Phillips, D.R. and Skinner, M.W. (2009). Geographical Gerontology: Mapping a Disciplinary Intersection. *Geography Compass*, 3(5): 1641-1659.
- Anlı, Ö.F. (2016). Pozitivist ve Konvansiyonalist Bilim Anlayışları Bağlamında Coğrafya Disiplininin Konumu. *Düşünme Dergisi*, 9: 37-59.
- Arber, S., (2004). Gender, Marital Status, and Ageing: Linking Material, Health, and Social Resources. *Journal of Aging Studies*, 18(1): 91-108.
- Arıcı, F. (2019). Türkiye’de Üçüncü Yaş Turizm Potansiyeli ve Kaynak Kullanımı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24 (42): 1-15.
- Arpacı, F. (2016). Geçmişten Günümüze Yaşlılık. (H. Ceylan, Ed.), *Yaşlılık Sosyolojisi*, içinde (1-19), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Artan, T. ve Irmak, S.H. (2018). Feminist Gerontoloji Bağlamında Yaşlılığın Kadınsallaşması. *HSP*, 5(2): 236-243.
- Arun Ö. ve Karademir Arun B. (2011). Türkiye’de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4): 1515-1527.
- Arun, Ö. (2020). Kriz Dönemlerinde Yaşlanmak: Covid-19 Salgınında Türkiye’de Yaşlılık ve Yaş Ayrımcılığı. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 4: 1-2.
- Arun, Ö. ve Çakıroğlu Çevik, A. (2013). Quality of Life in Ageing Societies: Italy, Portugal and Turkey. *Educational Gerontology*, 37(11): 945-966.

- Aytaç, Ö. (2002). Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1): 231-260.
- Aytaç, Ö. (2005). Kapitalizm ve Boş Zaman. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1): 1-22.
- Balta, E. (2018). Marxizm, Ütopya ve Gündelik Hayat. (A. Esgin ve G. Çeğin, Ed.). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunlar ve Güzergâhlar*, içinde (53-67), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2021). *Tüketim Toplumu*. (F. Keskin ve N. Tural, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bennett, A. (2013). *Kültür ve Gündelik Hayat*. (N. Tokdoğan, B. Şenel ve U. Y. Kara, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Berger, P.L ve Luckmann, T. (2008). Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir bilgi Sosyolojisi İncelemesi. (V.S. Öğütle, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bilgili, M. (2016). Coğrafya Öğretiminde Mekân ve Yer Karmaşası Üzerine Bir Araştırma. *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 2(1): 11-19.
- Bilgili, M. (2017). Toplumsal Cinsiyet, Bedenin Mekânsallığı ve Cinsiyetçi Mekânlar. *Felsefe- Yazın Dergisi*, 23: 19-28.
- Bilgili, M. (2020). Coğrafyada Mekân Felsefesi Üzerine Yaklaşımlar. *Uluslararası Coğrafya Dergisi ve Coğrafya Eğitimi*, 41, 88-102.
- Binay, B. ve Tatlıcan Ü. (2018). Sembolik Etkileşimcilik ve Gündelik Hayatın Sosyolojisi. (A. Esgin ve G. Çeğin, Ed.). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunlar ve Güzergâhlar*, içinde (147-190), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bondi, L. and Davidson, J. (2003). Troubling the Place of Gender. (K. Anderson, M. Domosh, S. Pile and N. Thrift, Ed). *Handbook of Cultural Geography*, in (325-343), London: Sage.
- Britton, S. G. (1991). Tourism, Capital, and Place: Towards a Critical Geography of Tourism. *Environment and Planning D: Society and Space*, 9, 451-478.
- Burkitt, I. (2004). The Time and Space of Everyday Life. *Cultural Studies*, (18) 2-3, 211-227.

- Buz, S. (2015). Toplumsal Cinsiyet ve Yoksulluk Odağında Yaşlılık Olgusu. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Araştırmalar E-Dergisi*, 1304: 1-10.
- Canatan, A. (2016). Yaşlılıkta Sosyal İlişkiler ve Kuşaklar Arası Etkileşim. (H. Ceylan, Ed.), *Yaşlılık Sosyolojisi*, içinde (139-155), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Cengiz, K., vd., (2003). Yaşlılık Söylemi ve Yaş Ayrımcılığı. *2.Ulusal Yaşlılık Kongresi*, Denizli.
- Ceylan, H. (2016). Toplumsal Yaşlanma ve Yaşlılık Sosyolojisi. (H. Ceylan, Ed.), *Yaşlılık Sosyolojisi*, içinde (169-178), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Conlon, D. (2004). Productive Bodies, Performative Spaces: Everyday Life in Christopher Park. *Sexualities*, 7(4): 462–479.
- Çakır, S. (2009). Osmanlı’da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller. (A. Alkan, Der.). *Cins Cins Mekân*, içinde (76-101), İstanbul: Varlık Yayınları.
- De Certeau, M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi I, Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. (L. Arslan Özcan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- De Certeau, M., Giard, L. ve Mayol, P. (2009b). *Gündelik Hayatın Keşfi II, Konut, Mutfak İşleri*. (Ç. Eroğlu ve E. Ataçay, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Demirtaş Madran, H. A. (2021). Ayrımcılığa Covid-19 Sürecinden Bir Bakış: Temel Kuramlar, Yaşçılık Tartışmaları ve Öneriler. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 60, 63-90.
- Deniz, A. (2017). Kesişen Kimlikler Ekseninde Bir Konum Tartışması: Bir Kadın Araştırmacının Türkiye’de Yaşayan Rus Göçmen Kadınlarla Karşılamaından Notlar. *Fe Dergi*, 9(1): 12-26.
- Deniz, A. (2018). Feminist Coğrafya: Cinsiyetin Coğrafyası & Coğrafyanın Cinsiyeti. (N. Özgen, Ed.). *Sosyal Coğrafya*, içinde (251-284), Ankara: Pegem Akademi.
- Direk, Z. (2009). Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği. *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Feminizm, 58: 11-38.
- Durna, N. (2020). Mekânın Tahakkümünden Gaston Bachelard’ın İzinde Poetik Mekâna. (S. Kurtar, Ed.). *Mekân Varyasyonları*, içinde (173-213), İstanbul: NotaBene Yayınları.

- Edensor, T. (2001). Performing Tourism, Staging Tourism- (Re)producing Tourist Space and Practice, *Tourist Studies*, 1, 59-81.
- Elden, S. (1997). Mekân Siyaseti Vardır Çünkü Mekân Siyasal Bir Şeydir: Henri Lefebvre ve Mekânın Üretimi. (S. Torlak, Çev.). *Önce Mekân Vardı*, içinde (9-30), İstanbul: Edebi Şeyler Ajans ve Yayıncılık.
- Elden, S. (2001). Politics, Philosophy, Geography: Henri Lefebvre in Recent Anglo-American Scholarship. *Editorial Board of Antipode*, 809-825.
- Esgin, A. (2018). Gündelik Hayat Sosyolojisi: Tarihsel Süreç ve Temel İlkeler. (A. Esgin ve G. Çeğin, Ed.). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunlar ve Güzergâhlar*, içinde (13-34), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Esgin, A. ve Özben, M. (2018). Klasik Sosyoloji ve Gündelik Hayat: Durkheim'dan Parsons'a. (A. Esgin ve G. Çeğin, Ed.). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunlar ve Güzergâhlar*, içinde (35-52), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Eyles, J. (1989). The Geograph of Everyday Life. (D. Gregory and R. Walford, Ed.). *Horizons in Human Geography*, M.c. Millan, London, 102-103.
- Felski, R. (1999). The İnvention of Everyday Life, *New Formations*, 39, 15-31.
- Friedan, B. (2002). The Problem That Has No Name. (B. Highmore, Ed.). *The Everyday Life Reader*, içinde (58-63). New York: Routledge Publishing.
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik Hayat Eleştirileri*. (D. Özçetin, B. Taşdemir ve B. Özçetin, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Ginn, J. (1998). Older Women in Europe: East Follows West in The Feminization of Poverty?. *Ageing International*, 101-122.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gökalp Yılmaz, G. (2017). Gündelik Hayat Sosyolojisinden Kente ve Kültüre Bakmak; Certeau'cu Bir Taktik Alanı Olarak Kent. (C. Ergun ve S. Öğrekçi, Ed.). *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları*, içinde (64-78), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Hablemitoğlu, Ş. (2016). Yaşlanmanın “Kadınlaşması”. (H. Ceylan, Ed.), *Yaşlılık Sosyolojisi*, içinde (119-138), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hall, C. M. (2009). Geography of Tourism. (M. Sala, Ed.) *Encyclopedia of Life Support*

Systems II. EOSS Publishers, Oxford.

Hall, C.M. (1997). Geography, Marketing and the Selling of Places, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 6:3-4, 61-84.

Harmanşah, R. ve Nahya, Z.N. (2018). *Etnografik Hikâyeler: Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri*. İstanbul: Metis Yayınları.

Harper, S. and Law, G. (1995). Rethinking The Geography of Ageing. *Progress In Human Geography*, 19(2): 199-221.

Harvey, D. (2006). Space as a Keyword. (N.Castree and D.Gregory, Ed.). *A Critical Reader*, In (270-293) Chapter 14, Blackwell Publishing.

Holt-Jensen, A. (2019). *Coğrafya Tarihi, Felsefesi ve Temel Kavramları*. (E. Bekaroğlu, Ö.F. Anlı, H. Turut, S. Tuysuz, Çev.). İkinci Baskı, İstanbul: İdil Yayıncılık.

Hopkins, P. and Pain, R. (2007). Geographies of Age: Thinking Relationally. *Area*, 39(3): 287-294.

İçli, G. (2016). Sosyal Statü ve Rol Bağlamında Yaşlılık. (H. Ceylan, Ed.), *Yaşlılık Sosyolojisi*, içinde (41-60), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kaçar, Tunç, G. (2020). Nitel Araştırmalarda Konumsallık ve Düşünümsellik: Yakınlık ve Mesafe Arası Müzakere. *Humanitas*, 8(16): 249-266.

Kahveci, N.Z. (2018). *Beypazarı’nda Gündelik Hayatın Dönüşümü: Kadınların Deneyimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kalekin-Fishman, D. (2013). Sociology of Everyday Life. *Current Sociology Review*, 61(5-6): 714–732.

Kalınkara, V. (2011). *Temel Gerontoloji Yaşlılık Bilimi*, Ankara: Nobel Yayınları.

Kalınkara, V. (2016). Nüfusun Yaşlanması ve Toplumsal Boyutları. (H. Ceylan, Ed.), *Yaşlılık Sosyolojisi*, içinde (21-40), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Karmaz, E. (2021). Mekânın Gündelik Yaşam İçinde Kurgulanışı: Özne-Mekân Etkileşim Süreci. (D. Yıldırım ve S.C. Beritan vd., Ed.). *Mekânı Düşünmek*, içinde (67-89), Ankara: Nika Yayınevi.

- Kaya, İ. (2014). Coğrafi Düşünce de Mekân Tartışmaları. *Düşünme Dergisi*, 4, 1-13.
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi Düşüncenin Değişimi ve Paradigmalar. (Y. Arı ve İ. Kaya, Ed.). *Coğrafya Araştırma Yöntemleri*, içinde, Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.
- Kaygalak, İ. (2011). Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekân Kavrayışları Üzerine Yansımaları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9 (1): 1-10.
- Kern, L. (2020). *Feminist Şehir*. (Sumer Aydaş, B. Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Kervankıran, İ. ve Sert Etman, F. (2020). Turizm ve Bölgesel Gelişme: Türkiye’de İllerin Turizm Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29 (2): 125-140.
- Kılınç, H. (2019). *Kültürel / Kamusal Bir Deneyim Mekânı, Gündelik Hayat ve Boş Zaman Etkinliği Olarak Park: Gaziantep Kenti Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Kırış, E. (2019). Fransız Sosyoloji’inde Gündelik Hayat Çalışmaları. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5(9): 131-145.
- Kite, M. (1996). Age, Gender and Occupational Label: A Test of Social Role Theory. *Psychology of Women Quarterly*, 20, 361-374.
- Köse, H. (2018). Yaban Bilinç ya da Lefebvre’e Göre Gündelik Hayat. (A. Esgin ve G. Çeğin, Ed.). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunlar ve Güzergâhlar*, içinde (305-341), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kurtar, S. (2012). Mekânı Yaşamak: Lefebvre ve Mekânın Diyalektik Oluşumu. *TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu*, 349-356.
- Kurtar, S. (2013). Bir Şehir Filozofu Olarak Henri Lefebvre ve Gündelik Yaşam Sanatı. *İdealkent*, 10, 200-219.
- Kurtar, S. (2020). Henri Lefebvre’nin Mutlakları: “Gündelik Hayat” ve “Toplumsal Mekân”. (S. Kurtar, Ed.). *Mekân Varyasyonları*, içinde (59-99), İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Küçükparmak, A. (2019). Kant’ta Zaman-Mekânın A Prioriliği Problemi. *Temâşâ Felsefe Dergisi*, 11, 91-100.
- Larsen, J. (2008). De-exoticizing Tourist Travel: Everyday Life and Sociality on the

- Move. *Leisure Studies*, 27(1): 21-34.
- Lefebvre, H. (1947-2020a). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (1962-2019a). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II, Gündelik Hayat Sosyolojisinin Temelleri*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (1968-2020b). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (1974-2019b). *Mekânın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (1981-2017). *Gündelik Hayatın Eleştirisi III, Moderniteden Modernizme*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. and Levich, C. (1987). The Everyday and Everydayness. *Yale French Studies*, 73, 7-11.
- Liechty, T., Ribeiro, N.F. and Yarnal, C.M (2009). "I Traveled Alone, But Never Felt Alone": An Exploration Ofthe Benefits of An Older Women's Group Tour Experience. *Tourism Review International*, 13, 17-29.
- Lut, D.M.(2012). The Experience Theory İn The Context Of Tourism Research. *Quaestus Multidisciplinary Research Journal*, 153-160.
- Massey, D. (1994). *Space, Place and Gender*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Maudlin, T. (1990). Substances and Space-Time: What Aristotle would have said to Einstein. *Studies in History and Philosophy of Science*, Part A 21 (4):531-561.
- Maxwell, J.A. (2018). *Nitel Araştırma Tasarımı: Etkileşimli Bir Yaklaşım*. (M. Çevikbaş, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mehmetoglu M. and Engen M. (2011). Pine and Gilmore's Concept of Experience Economy and Its Dimensions: An Empirical Examination in Tourism. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 12:4, 237-255.
- Mudege, N.N. and Ezech, A.C. (2009). Gender, Aging, Poverty and Health: Survival Strategies of Older Men and Women in Nairobi Slums. *Journal of Aging*

Studies, 23: 245-257.

- Orhan, C. (2018). Avamperestane Vehmedilenin Kurnazlığı: Erving Goffman. (A. Esgin ve G. Çeğin, Ed.). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunlar ve Güzergâhlar*, içinde (191-212), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Özgür, E. M. (2019). Yaşlanmanın Coğrafyaları: Coğrafi Gerontolojide İlerleme, Tartışmalar ve Araştırma Gündemi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 17(1): 78-109.
- Pamuk, D. (2018). Yaş ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişimselliği: Toplumsal Cinsiyeti ve Yaşı Oluşturma. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 2, 74-84.
- Pine, J. and Gilmore, J.H. (1998). Welcome to the Experience Economy. *Harvard Business Review*, 97-105.
- Polanyi, K. (2017). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenler*. (A. Buğra, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Rowles, G.D. (1986). The Geography of Ageing and the Aged: Towards an Integrated Perspective. *Progress in Human Geography*, 10(4): 511-539.
- Saarinen, J. (2004). Destinations in Change: The Transformation Process of Tourist Destinations. *Tourist Studies*, 4(2): 161-179.
- Saarinen, J., Rogerson, C.M. and Hall, C.M. (2017). Geographies of Tourism Development and Planning. *Tourism Geographies*, 19(3), 307-317.
- Savran, S. (2020). *Ankara'da Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Farklılaşan Gündelik Yaşam Pratikleri: Altındağ Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sertkaya Doğan, Ö ve Bostan, H. (2019). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24(41): 61-90.
- Sezer Şanlı, A. (2018). *Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Simpson, P. (2008). Chronic Everyday Life: Rhythmanalysing Street Performance. *Social & Cultural Geography*, 9(7): 807-829.

- Small, J. (2003). The Voices of Older Women Tourists. *Tourism Recreation Research*, 28(2): 31-39.
- Şah, U. (2020). Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7: 210-231.
- Şahin, Ö. ve Balta, E. (2001). Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce. *Praksis*, 4, 185-217.
- Şentürk, Ü. (2018). Husserl ve Schutz: Fenomonolojik Perspektif. (A. Egin ve G. Çeğin, Ed.). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunlar ve Güzergâhlar*, içinde (235-268), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Tasouji, C. D. (2013). Gündelik Hayat İncelemelerinde Kadınlık Halleri. *Mülkiye Dergisi*, 37(4): 62-78.
- Tekeli, İ. (2010). *Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2012). Türkiye’de Coğrafyacıların Çok Paradigmatlı Bir Coğrafya Dünyasında Yaşamayı Öğrenmesi Gerekliyor. *TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu*, 382-388.
- Tuan, Y.F. (1975). Place: An Experiential Perspective. *Geographical Review*, 65 (2): 151-165.
- Tuan, Y.F. (1977). *Space And Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Pres, Minneapolis.
- Tuncer Gürkaş, E. ve Barkul, Ö. (2012). Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi. *Sigma*, 4, 1-11.
- Tuncer, S. (2012). Beşeri Coğrafyaya Feminist İtirazlar. *Fe Dergi* 4(1): 79-90.
- Tuncer, S. (2015). Dışarı Çıkmak: Özelden Kamusal Feminist Bir Saha Hikâyesi. *Moment*, 2(2): 30-58.
- Tuncer, S. (2021). Kadınların Kent Hakkını Yeniden Düşünmek. (Z. G. Güker ve Özbay, C. Ed.). *Mekânda Adalet ve Toplumsal Cinsiyet*, içinde (15-21), İstanbul: Beyond.
- Uluocak, Ş. (2018). Gündelik Gerçeklikte “Anlamların Sosyal İnşası: Peter Berger ve

- Thomas Luckmann. (A. Esgin ve G. Çeğin, Ed.). *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunlar ve Güzergâhlar*, içinde (269-303), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Urry, J. (2009). *Turist Bakışı*. (E. Tataroğlu ve İ. Yıldız, Çev.) Ankara: Bilge Su yayıncılık.
- Üngür, E. (2011). *Mekân Kavramının Disiplinler Arası Tarihsel Değişimi Üzerinden Mimarlık ve Mekân İlişkiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Veblen, T.B. (2017). *Aylak Sınıfın Teorisi: Kurumların İktisadi İncelemesi*. (E. Kırmızıaltın ve H. Bilir, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Williams, B.R. and Baker, P.S., Allman, R.M., Roseman, J.M. (2006). The Feminization of Bereavement Among Community-Dwelling Older Adults, *Journal of Women and Aging*, 18 (3): 3-18.
- Yakar, M. (2012). 21. Yüzyıl Çeyreğinde Türkiye Nüfusunda Ne Değişti?. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(21): 382-402.
- Yakar, M. (2018). Yaşlanma ve Yaşlılığa Coğrafi Bir Yaklaşım. (N. Özgen, Ed.). *Sosyal Coğrafya*, içinde (349-379), Ankara: Pegem Akademi.
- Yelboğa, N. ve Varol, B. (2018). Yaşlı Kadın Ayrımcılığı ve Kadının Dışlanması, *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(1): 51-64.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilgilerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Onbirinci Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M.Z. ve Alaeddinoğlu, F. (2011). Küreselleşme Çağında Değişen Mekân Algılayışları. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, (845-862), Ankara: Türkiye.
- Yırtıcı, H. ve Uluoğlu, B. (2004). Mekânın altyapısal dönüşümü. *İTÜ Dergisi*, 3(1): 43-52.
- Yurdadön Aslan, P. ve Yavan, N. (2018). Mekânın Üretimi ve Lefebvre'in Mekânsal Üçlü Kavramsallaştırmasının Görünürlüğü: Taksim Gezi Parkı Örneği. *Planlama*, 28(3): 302-314.

- Yüceşahin, M. M. (2011). Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9, 11-27.
- Yüceşahin, M.M. (2009). Türkiye'nin Demografik Geçişine Coğrafi Bir Yaklaşım. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(1): 1-25.
- Yüceşahin, M.M. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Mekânın Karşılıklı İlişkisi: Patriyarkanın Sosyal Mekânı Örgütleyişine Dair Bir Tartışma. *Kadın/Women*, 17(1): 73-11.

RESMÎ RAPORLAR VE İNTERNET KAYNAKLARI

- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2018). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması Temel Bulgular*. Ankara.
- He, W., Goodkind, D. and Kowal, P. U.S. (2016). Census Bureau, International Population Reports, P95/16-1, An Aging World: 2015, U.S. Government Publishing Office, Washington, D.C.
- T.C. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2019). *Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı*. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2020). 65 Yaş ve Üstü ile Kronik Rahatsızlığı Olanlara Sokağa Çıkma Yasağı Genelgesi (icisleri.gov.tr) adresinden alındı.
- TUIK (2020). *Cinsiyete göre yaşlı nüfus ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı, 1935-2080*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2020-37227> adresinden 15.04.2021 tarihinde alındı.
- Yaşama Dair Vakfı (2019). *Türkiye’de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması*. İstanbul.

MÜLAKAT SORULARI

Demografik Sorular

1. Kaç yaşındasınız? (ya da doğum tarihiniz)
2. Eğitim durumunuz nedir?
3. Medeni durumunuz nedir?
4. Mesleğiniz nedir?
5. Sosyal güvenceniz var mıdır/ varsa nedir?
6. Emekli misiniz?
7. Çocuklarınız var mıdır? (kaç çocuk)
8. Kiminle yaşıyorsunuz? (eş, çocuk, akraba, yalnız)

Alt Problem 1: Yaşlı kadınların gündelik hayat pratikleri nelerdir?

9. Gündelik hayatınızda dışarıya çıktığınızda nerelere gidersiniz/ en çok kimlerle iletişim kurarsınız?
10. Gündelik hayatınızda bir gününüzü (24 saat) nasıl değerlendirirsiniz/ neler yapıyorsunuz?
11. Gündelik hayatınızda kendi kararlarınızı kendiniz mi veriyorsunuz/ yoksa sizin adınıza başka birileri karar alıyor mu?
12. Covid-19 salgın hastalığı sürecinde neler yaptınız/ bu süreci nasıl değerlendirdiniz?
13. Yaşlanmayı deneyimleyen bir kadın olarak gündelik hayatınızda yapmak istediğiniz fakat gerçekleştiremediğiniz bir anınızı paylaşır mısınız?

Alt Problem 2: Yaşlı kadınların turizm mekânlarına erişimi, turizm mekânlarındaki kullanım pratikleri, yaşadığı kısıtlamalar ve geliştirdikleri stratejiler nelerdir?

14. Turizm faaliyetinizi bireysel olarak mı planladınız/ yoksa seyahat acentaları aracılığıyla mı?

15. Turizm mekânlarına erişiminizde kullandığınız sosyal medya araçları var mıdır/ varsa nelerdir?
- Turizm mekânlarına gittiğinizde fotoğraf çekiyor/çektiriyor musunuz? Çektiriyorsanız eğer herhangi bir sosyal medya araçlarında (Twitter-İnstagram-Facebook-Whatsapp vb.) paylaşıyor musunuz/ neden?
16. Şuan turizm mekânlarında bulunmanızda etkili olan motivasyonlar nedir?
17. Turizm mekânlarına gelmenizi olumlu veya olumsuz etkileyen fiziksel, sosyal ve ekonomik sorunlar var mı/ varsa nelerdir?
- Herhangi bir sağlık sorununuz turizm mekânlarına gelmenizi etkiliyor mu?
 - Turizm mekânlarına gelebilmek için maddi koşullarınız uygun mu/ değilse yardım aldığınız birileri var mıdır?
 - Turizm mekânlarına gelmenizde arkadaş, komşu, aile ilişkileriniz etkili midir/ yoksa bireysel olarak katılmak sizin için daha iyi midir?
18. Turizm mekânlarında herhangi bir sorun ile karşılaştığınız mı/ karşılaştığınız sorunlara nasıl çözümler ürettiniz?

Alt Problem 3: Üretim ve tüketim ilişkileri içinde üretilen turizm mekânlarının yaşlı kadınlar için mevcut dinamikleri nelerdir?

19. Yaşlanmayı deneyimleyen bir kadın olarak turizm mekânlarının size hitap ettiğini düşünüyor musunuz/ neden?
- Turizm mekânlarından memnun musunuz/ değilseniz neden? (restoranlar, kafeler, alışveriş yerleri, hediyelik eşya satan yerler, müzeler, yollar, sokaklar vb.)
 - Sizce sadece yaşlıların veya kadınların bulunduğu turizm mekânları olmalı mıdır/ yoksa turizm mekânları herkese açık mı olmalıdır/ neden?
 - Turizm mekânlarını tercih etmenizde etkili olan faktörler nelerdir?
 - Şuan burada olmak sizin için nasıl bir anlam ifade ediyor/ neden burada olmak istiyorsunuz?
 - Turizm mekânlarında size nasıl ürünler ve hizmetler sunulmaktadır?

20. Yaşlanmayı deneyimleyen bir kadın olarak turizm mekânlarında varolmak sizde nasıl bir anlam ifade etmektedir?

- Turizm mekânlarındaki deneyimlerinizden sonra gündelik hayatınıza geri döndüğünüzde düşünceleriniz, davranışlarınız ve geleceğe yönelik planlarınızda herhangi bir değişiklik oldu mu? Olduysa nelerdir?

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Sena Kaçar

